

Бібліотека „Українського Слова“, Берлін
Ч. 27.

Ridne slovo

(57)

РІДНЕ СЛОВО

ЗБІРКА НОВЕЛЬ І ОПОВІДАНЬ УКРАЇНСЬКИХ АВТОРІВ.

I.

Copyright by
„UKRAINSKE SLOWO“
Buch u. Zeitungsverlag G. m. b. H.
Berlin-Schöneberg 1, Hauptstr. 11.

1922.

1. Дорощ.

Після шведської пожоги був військовим осаулом цей самий Дорощ, про котрого розкажую. Багато дечого доводилось мені про нього чути; розказували, що він був завзятий і дуже письменний: знав по турецьки і по татарськи і був за товмача. Як же кошовий Мелашевич вивів Запорожців із Туреччини і знов осадив кіш на наших вольностях біля річки Підпольної, то Дорощ розміряв окопи, бо знав і кріпости будувати. Скінчивши своє діло, не довго вже зіставався в коши, вельми, вже старий був; і подякувавши за хліб-сіль, помандрував собі у степи, щоби денебудь сісти зимовиком і завести пасіку, бо дуже кохався у бжолі. Шукав старий собі місця, шукав, тай сюди зайшов на Малу Тернівку. Якось йому сподобався наш лиман. Та на що й шукати лучшого захистка? Кругом вода, а по середині остров, не треба й огороджуватися; от він тутечки й осадивсь.

Тоді, як старий сюди прийшов, у лимані тільки й росли денеде озички, терни та лози; а він уже понасаджував скрізь дерева, нащепив груш і яблонь, неначе ліс який розвів. Та тут у нього велика пасіка була, може колодок із двісті, коли не більш. За медом приїздили купці із Харкова, з Білгорода. Дорош тими грошима, що за мід добував, ніколи не користувався, а віддавав їх бідним людям на будову, що приходили у степи селитися зимовиками, або віднесе на церков до монастиря.

Ті козаки, що сиділи тут зимовиками і знали Дороша, от як розказували мені про його життя у лимані. Жив він на тім острові неначе який пустельник; із власних рук годував диких кіз, журавлі ходили за ним слідком, як собаки, а під його хатою виводились бабаки. Ходив сам, як чернець, у високій шапці, у чорній ризі і підперізувався ремінним поясом. З себе був дуже високий, а борода, біла як молоко, доходила аж до колін. Такий, розказували, був із нього дідуган, що хто б не вздрів, то самі вязи так і хиляться, щоб йому вклонитись. Тоді дуже мало було зимовиків, то по великих празниках нарід приходив до Дороша, неначе до церкви (тоді тут не було церков); от він і читав їм євангелію, апостола і псалтир. Люди кажуть: „На самітї чоловік живе з Богом;“ то хоч і не в церкві слухаєш те слово Боже, а все-ж таки по-

кріпить воно тобі душу, особливо, коли почувеш його з уст чесної перед Богом людини.

Старого Дороша всі дуже поважали: було як заведуться за щонебудь, або шкоду один одному яку вчинить, то ідуть судитися до старого. У ті часи, як Дорош тут проживав, набігали ще на слободи Татари; отсе-ж їх і шлях, що іде побіля лиману, бо тут скрізь водопої, на горах багато криниць. Було, як почують хуторяни, що іде Татарва, то заганяють скотину і ховаються по байраках і кітловинах; як-же, бувало, слобожани турнуть звідси Татар, то й вони де не возьмуться, на коний, за мушкети і собі проважають непрошених гостей. А Дороша — так ніколи не ткали; сидить собі на пасіці і байдуже йому.

Раз, як так проходили Татари, Дорош варив собі на вечеру куліш, а татарський ватажок побачив, що з комина іде дим і післав кількох вершників подивитися, хто там живе. Коли молодий, каже, то возміть його в ясир, а як старий — „Чикин йому башка“ (відрубайте йому голову).

Такий, бачите, у них був бісурменський, хижий звичай. Поїхали Татари у лиман, та, як кажуть: „не спитавши броду, не лізь у воду“ — і загрузли у болоті. Стали гукати, так Дорош вийшов і розказав їм їх мовою, куди обїхати; от вони й приїхали до його. Побалакав він із ними, показав свою

пасіку, город — так гарно у його в садочку; було це саме в Спасівку, як уже і дині і кавуни і садовина поспіла.

Вернулись вершники до свого ватажка, розказали йому, що бачили — от він і сам приїхав до Дороша в гості. Нагодував його старий медом, кавунами і чим Бог післав. Ватажок цілісінський вечір із ним пробалакав — тут у його в хаті й ночував, а на другий день прощаючись подарував Дорошу турецький коц і обіцяв, як буде повертати, знов заїхати до його. Так не привів йому Бог вернутися, бо там десь гетьманці перехопили його загін і завдали такого чосу, що і сам ватажок не встиг спасти життя перед ними, а його орду у три вітри гнали аж до річки Самари. Як тікали вони побіля лиману, у одного Татарина захромав кінь; бачить сердешний, що йому вже не втекти, бо за спиною козаки — нічого робити! — от він із коня в очерет і приліз до Дороша.

— Ратуй! — каже, — як виратуєш, то я твій на віки!

— Не знаю, як мені тебе й виратувати, — відказує Дорош, — бо ніде гаразд сховати; певно сьогодні ще понаходять наші козаки, то і витягнуть тебе, хоч би ізза печі. І в болоті теж не сховаєшся, бо і там вони обнишпорять усі кутки; дуже вже ви нам надосолили!

Але подумав-погадав старий тай вигдавав, як його сховати. Викопав у пасіці ямку так, щоб тільки улізти чоловіку до плечий і посадив туди Татарина, а зверху накрив його улиєм (був у старого улій дуже великий). Тільки що обгорнув його гарненько землю, буцім то і справді колодка з бжолою, аж бачить — ідуть до його козаки.

— Добрий вечір, діду! — кажуть.

— Спасибіг! — відказує Дорош.

— А нагодуйте нас, діду, медом, — просять, — бачите, яка у вас гарна пасіка!

— Добре діти, — каже старий, — є защо й нагодувати: добре набили Татарву!... Ідїть же в хату, на тїм тижні пі різував, то тамечки у мене є вже готовий мід.

Деякі хогіли вже йти в хату, а другі не згодлись.

— Ні, діду, — кажуть, — не хочемо ми тижневого, давай нам із самого підрізу, свіжого!

— І той же з підрізу, — каже Дорош, — однаковий.

— Не хочемо ми того, — гомонять козаки, — давай нам свіжого, а не даси, так ми не питаючись і самі возьмемо! — І все заходжують біля великого улія, під котрим сидить Татарин.

Бачить старий, що не переливки: не дати —

то вони й самі перевернуть великий улий, тоді вже поминай, як звали Татарина.

— Ну, стрівайте ж, — хлопці, — каже, — як бачу, треба вам дати свіжого, нічого з вами робити!...

Тільки що узявся за одну колодку, щоби зняти, а козаки й гукнули:

— Давай нам, діду, з цеї, з великої! От тутечка багацько меду!

— Не можна з цеї колодки, — відказує Дорош.

— Чом? — загомоніли козаки. — Давай, кажем, із цеї, а не даси, ми самі добудемо — нам рук не позичати!

Дорош завіряє їх, що паройки накинув у цю колодку. Так буцім не їм каже; в одно товчуть: „з цеї тай із цеї!“ Кругом обступили, декотрі вже й за колодку беруться. Що тут на світі робити? От Дорош і каже:

— Слухайте, хлопці! Не руште цеї колодки, бо, як схочу, то — дарма, що велика, а не добудете з неї й одної краплі меду — хиба тільки чортяку побачите! — Тай гукнув до Татарина, що йому робити.

— Гарзд! відказав один із козаків. — Я ще на своєму віку не бачив чорта; подивлюсь, яка у нього парсуна!

За улий — тільки підняв, а Татарин як вискалиться, як зарже не своїм голосом, а козаки:

„Свят, свят, свят!“ та в ростіч та як мога на втікача.

— Постривайте, хлопці, — гукає Дорош. — Я вам меду дам!

А вони втікають та лаються:

— Подавись ти своїм медом! Годуй того, що під улиєм сидить!

Через тиждень, як усе втихомирилось, розказав Дорош хutorянам про свою комедію — від них він уже не таївсь — так вони вже сміялися й прозвали того Татарина „чортом“. Три годи жив він у Дороша, а там на теплого Миколи пішов у Самарський монастир тай перехрестився у нашу віру. Знатний вийшов із його чоловіга, а вже який скусний був лікар: і скотину лічив і болячки на людях виговював. Проживав він десь за річкою Орелькою, там і оженився; сеж його і внуки — Чортенки, що живуть у Водяних Хуторах.

Олекса Стороженко.

2. Бузьок.

Самиця бузька сиділа на ялиці й чистила пірре. Витягала дзьобом зубреці в крилі й вигладжувала пух на груди. Оглянула себе й сиділа тихо. Чиста й біла, як ця лиш птиця може бути.

Перехилила голову й дивилася на небо. Хмари бовваніють, зближається осінь. Ген полинув гамірливо ключ журавлів у вирій. Там теплійше. Вона чекає на самця; прилучаться до гурту й полетять.

Загремів вистріл — птиця злетіла коміть головою. Розщипається на гіляках і паде на землю. Страшна поява ловить її, скручує шию, вона борониться дзьобом і гине.

Діти увиділи, що тато несе великого птаха й вибігли на зустріч. Тато дав їм птицю, вони оглядають її і бавляться. Жінка шолопає пальцями під пірре.

— Але яка вона худа, лиш жили та кістки, нема й крихти мяса. Не знати, що з того за хосен; гріх лиш — село може згоріти.

— Се лиш дурні хлопці так кажуть, — замітив мисливець. — Ходжу вже цілий місяць по лісі й ніде нічого не видно. Не мав що іншого робити тай стрілив.

Птиця лежала на землі. Витягнені ноги, покровавлене пірре злипалося, глина припала до нього.

Дітям навкучило бавитися, взяли й закопали її..

Над зрубом летів бузюк і розглядався пильно довкола. Облетів зруб, облетів цілий ліс, знов вернувся, облетів колесом зо дві милі й змучений сів на ялицю. Підоймив голову в гору і клекотав. Кругом тишина, смуток і сутінь. Відпочив трохи й полетів знов шукати своєї подруги. Прилетів у село на свою стріху і застав пусте, холодне гніздо. Сів і заклекотав з усеї сили. Пусто...

Коло приспи зашуміло — то вітер шелеснув кукурудзинням.

Забіліло перед хатою — то світло мигнуло крізь вікно.

Замаячіло коло яблінки — ні, то полотно на жердці.

Вложив дзюб під крила. Холодний вітер куйовдить пірре. Нога стерпла. Витягнув другу, а ту зігнув під себе. Витягнув дзюб і знов роззирався. Темно й пусто, лиш вітер шелестить. Сховав голову в пірре, посуятив верхами крил і знов умовк. Лиш пірре на грудях підоймається і опадає.

— Пі-гі! Пі-гі!

Прокинувся й став розмахувати крильми й розглядатися. Темно, темно, темно, лиш крила шумять.

Чайка пігикала далеко.

Ще більше скулився. Так холодно йому, що не міг знайти загітку в собі... Став порошити дощ.

Суятить він і літає і шукає своєї подруги вже дев'ять днів. Ночує на тій ялиці в лісі, де її смерть постигла, ночує на стирті й на оборозі серед гаю. Ночи студені з бурями й дощами.

— Вже наших бузьків не видко, — говорив мужик ввечер у хаті,

— А-я, бідні птахи полетіли. Так здається, осінь. От, усе веселійше було, поки вони були.

А бузьок прилетів і сів на стріху. Заслаб. Їсти не міг і не мав часу. Клонить головою і присідає, бо ноги ослабли.

Рано почув шум над собою, отворив очі — громада бузьків колує. Хотів розняти крила й покотився долі стріхою на обістя.

— Ади, що воно є! Певно хтось самицю вбив! Бідна птаха, аж серце дреється. Мало ще всякого смутку.

— О, вже той чоловік не варт жити, що на таку невинну птаху важить! Бог би його скарав.

Михайло Яцків.

3. Китайська яблінка.

Зібралися раз хлопці на прогульку. День весняний був красний, ліс недалеко за селом; побігли до ліса. Гуляли, співали по гущавині так довго, аж поголодніли. Посідали навпослід під високою смерекою; стали заглядати до своїх клунків.

Розв'язав один із хлопців свій клуночок і з ветки радости став плескати в долоні. Він знайшов у ньому щось ще більше, окрім пирога.

— Дивіться, во мені мамуня дала! — каже до товаришів. — Китайське яблуко завинула разом із пирогом, а я й не бачив. Яке воно жовте, яке гарне...

— Будемо їсти та не всі, — замітив один із товаришів.

— Чому не всі? — каже на те хлопчина і розділив яблуко на стільки рівних частин, скільки всіх було. Кожній дістав мало що, але й та дрібка кожному в роті аж розпливалася.

Покріпили хлопці тіло, забралися даліше, співаючи. Під старою смерекою лишилися сліди хлопця-

чого пировання: лущиння й зернята китайського яблука.

Одно зерно застрягло глибоко в землю; мабуть хтось із хлопців несвідомо притоптав його ногою.

— Пожди, небожатко, воскресу я тебе на пам'ятку хлоп'ячої прогульки, виростеш на велике, — подумало праведне сонце й стало пригрівати в те місце, де зерно обліпилося плодородною землею.

Зерно почуло приємне тепло, стало пучнявіти, грубіти, розширяться й згодом вилізло зпід землі, перетворилося в зелену ніжну ростинку. Сонце з того зраділо, стало світити та пригрівати ще дужше.

— Примхи віковичнього сонця й більше нічого, — заскрипотіла стара смерека, споглядаючи в долину на свіжі зелені листки молоденької яблінки. — Приманило своїм теплом якусь чуженицю. Чи пригадав би хто таке?... А чей ми не в горячих краях живемо?

Китайська яблінка не слухала того. Вона росла в гору, розвивалася; з незамітної рослини виросла на гожу деревину, замаїлася зеленими листочками й свою головку звернула до милого тепленького сонця.

— Нерозвага віковичнього сонця, дійсна нерозвага, — шепотіла раз-у-раз смерека. — Пощо було тягнути до нас сироту чуженицю? Хиба на те, щоби мучилась і перед часом згинула?

Китайська яблінка інакше думала: жива, весела стала розглядатися довкола, кланялася чемненько всім старим нанашкам — смерекам, кілько разів вітер повіяв.

— Добрий день! Добрий день! — сказала вона весело одного разу. — Господи небесний, що я тут бачу кругом себе? Де я заблудила, в яким товаристві нахожуся?

— В студенім, дівонько, в студенім, — відповіла стара смерека.

— В студенім? — питала гожа деревина. — А щож то значить „студенім“? Я того слова не розумію.

— То значить, що тобі той ніжненький носик відмерзне.

— А щож то значить „відмерзне“?

— Так відпаде до тла; будеш без носа й голова облізе.

— Господи, сохрани мене від такої прокази! Я тоді стала-б дуже погана.

— Погана, чи гарна, тут ні гри чім: не будеш мати часу приглядатися своїй красі.

— Алеж бо ви, матусенько, дійсно на мене чогось недобрі. Чим я вас обидила, що ви так гніваєтесь.

Смерека подобріла й розговорилася:

— Ти мене, дівонько, нічим не обидила, я стара,

вікова, з того виросла... Мені тільки жаль дуже, що тебе жде незавидна доля; а на того старого каганця я така розгороїжена, мало жовч у мене не трісне!

— Прощу вас, матусенько, лише не гнівайтесь на мене, — благала деревина-чужениця: скажіть мені, кого ви прозиваєте „старим каганцем“?

— А-кого ж більше, як не прежедевічне сонце? Воно того лиха накоїло, що ти до нас заблукалася! Ти мусиш знати, що в нас цілими місяцями нічого більше не видно, лише сніги, леди, олов'яні хмари а студінь така, що старі буки тріскають із роз, пуки, аж лячно слухати. Ти, дівонько, уродилася на свою недолю: стільки мучитися будеш, страх! А на чужу муку я дивитися не можу, бо я дуже м'якого серця й за то лючуся на сонце.

— То ви думаєте, матусенько, що я не зроджу солодких яблочок?

— Яка-ж ти собі ще дитинка... Де тобі родити у нас солодкі яблука, де? За кілька місяців кісточки твої струпішіють і сліду по тобі не буде.

Китайська яблінка розплакалась.

Сонце в часі того розговору боролось з хмарами й знов освітило лісовий простір. В китайській яблінці стали кружити живіше животні соки; вона повеселіла, глянула в гору, любов праведного

сонця додала їй нової відваги, збудила в ній надію лучшої будучности.

— Ні, люба матусенько, ваша ворожба не здійсниться, — заговорила знов китайська деревина до своєї сусідки-смереки. В Бозі надія, я ще своїх діточок діждуся.

Смерека сим разом мовчала.

Настала погода, з кожним днем було тепліше. Китайська яблінка набірала сили, росла, розвивалася: свіжа, лискуча зелень подовгастих листків аж мінилася їй вказувала на кріпке здоровля молодій ростинки, а ніжні продухи аж напучнавіли від обильного пахучого соку.

Стару смереку одно тільки тішило: листочки китайської яблінки блистіли по світлі соняшному незвичайно прозорчисто, найменшу жилочку можна було замітити.

— Бачите, матусенько, яка благодать на світі, — заговорила гнучка яблінка, гойдаючись у теплім вітрі. — Надія в Бозі і все буде добре. Лихо не таке лячне, як ви мені його змалювали.

— З тобою, дівонько, сто кірців бобу зїсти їй не договоритися, — каже на те смерека. — Ти нічого ще не бачила, то їй нічого не знаєш.

Голось смереки був тепер лагіднійший. Подобріла стара на правду їй сама повеселіла; вона, бачите, радувалася зелено-свіжими шпильками; го-

лову держала гордо й затягала часом тужним голосом того, що час весняної краси й теплого літа промине незамітно.

Теплий вітрець нарвав дощику, яблінці така переміна першого дня дуже сподобалася. Вона умилася гарненько дощевими краплями, наповнила ситною вогкостію свої комірочки, стала віддихати широко всіми листками.

— Господи святий! Якже то чудово буду виглядати, коли сонечко засвітить і своїми лучами перемінить краплі дощеві на блискучі діаманти, — подумала яблінка-чужениця.

Але сонце не показувалося. Злива безконечна й переймаюча студінь стали дошкуляти, а в додатку сильний вітер розприскував дощевими краплями по всьому лісі; все по корчах куцлося, дрімало, коченіло.

Стара смерека також дужалася з бурею, гоїдалася поважно на боки й все споглядала жалібно в долину на малу китайську яблінку.

Нанашка, бачите, не була така лиха, як сусіди про неї говорили.

— Дихаєш еще, дівонько? — питалася вона чужениці.

Ой, дихаю, дихаю, — застогнало біднятко, скулене при землі. — Та буря, той дощ, бодай їх, бо-

дай... Чим ми тих нанашків обидили, що вони так на нас лютяться?

— Нічим, дівонько, — повідає смерека й сама ударила низьким поклоном, аж заскрипіла перед сильним несподіваним вітром. — У нас кожного року в сім часі такий заколот на світі: бурі, вітру й морозу не купити...

— Господи Боже! Така проказа може довести чоловіка до крайної розпуки, до скажениці.

— Нас певно ні, — відповіла гордо смерека. — Ми, бачиш, боремося постійно, через ціле життя, а така боротьба кріпить нас, збільшує нашу силу. Ви там на полудни весь вік лише паритеся, мов у бані й не дивниця: у вас інакше сонце гріє, а у нас знов інакше.

— Сонечко любе! Сонечко миле, приходь лише скоренько! — залебеділа ябліночка.

— Відай ти його так швидко не докличешся. Пождеш собі чимало й діждешся ще не такого гаразду. Страхати тебе не хочу, але я виджу добре, що тобі смерть уже за плечима. Ще найлуше сталось би, як би ти відразу загинула й я на твою муку не дивилася; тобі й так от нині-завтра...

— Ні, матусенько, я не загину; моя надія, то золоті яблука, тільки прошу вас, не голосіть так надо мною, не пугайте мене раз-у-раз смертю. Нехай тільки сонечко покажеться й все буде добре.

Смерека на ті слова зашуміла, ніби зайойкнула й здвигнула жалібно раменами.

У ночі хмари розійшлися, місяць повновидий й зірочки на небі засіяли, на другий день, у неділю зійшло сонце, освітило й оживило всі єства Божі... настало нове радісне життя. День за днем збігав, постійна погода не перемінялася, китайська ябліночка підхапувалася в гору й маїла свою головку що дня свіжими листками; від старої смереки розносився пахучий ладан.

Надійшла раз лісом молода пані дуже зажурена: на лиці її можна було замітити велику тривогу. Вона сіла собі під смереку й задивилася в голубе небо. В руках держала від когось лист, боялася його розпечатати. Рішилась навпослед; отворила лист і задумалася. Її бліде лице почервоніло, вона закрила руками очи, щоби здержати рясні сльози. Глянула після того заплаканими очима в небо і сказала:

— Надія ще нікого не ущербила!

Китайська ябліночка гляділа здивована; вона перший раз стрітилася з чоловіком. Коли пані віддалилася, думало собі деревце: — Чудесно ті люди виглядають: волос на голові тоненький, мов мої волосинки на корінню, а очи такі прекрасні... вони

мені дуже сподобалися. А як чудесно ті люди знають говорити!... „Надія ще нікого не ущербила,“ говорила та пані. Красно говорила, істинну правду сказала. Люди все добре знають: Господь Бог їм все оповідає. І я також молюся до Бога і якимось живу, хоч моя висока нанашка раз у раз мені віщує смерть. Якже то величаво виглядає, коли ті люди свої очі піднесуть до неба! Тоді їх очі видаються ще краснійші.

— Матусуню, смереко! — говорила чужениця дальше. — Я недавно під вашими ногами людей бачила. Красні собі на диво, а які добрі!

— Тааак? — відзиваєся смерека. — А багато ти їх, дитинко, бачила? Цілу громаду, чи більше?

— Одного чоловіка, — каже яблінка, трохи подразнена, — але й той був дуже гарний і дуже добрий.

— Коли ти тільки одного бачила, то не маєш чим хвалитися, не можеш ще про людей нічого говорити. Зрештою ти їх уже не пізнаєш: от нині-завтра буде тобі: амінь...

— Ви, нанашко, дуже прикрéнечкі: все виїздите з тою смертю, а я страх не хочу вмíрати.

— Чи один би то не хотів, а мусить... Пожди, нехай тільки осінь надійде, вона з тобою полагодиться, геть тебе спряче.

Настала й осінь. Небо поволоклося хмарами,

студений вітер із дощем майже не переставав: то зимно, то холодно, то знов ні одно, ні друге, а сонце мов навмисно не показувалося. Китайська яблінка мерзла, диготіла від холоду, але все ще надіялася...

— Дихаєш ще, дівуню? — мовить згодом на-нашка-смерека і з великого жалю аж заскрепотіла над чуженицею.

— Живу ще по Божій волі, — запискотіло деревце.

— Що ти скажеш на сю непогоду? Чи таки й далше очікуєш манни з неба?

— Я надіюся на благодать Божу.

— Як довго гадаєш ще надіятися?

— Поки моя надія не здійсниться.

— Дурна твоя надія, дуже дурна.

— Ні, матусю, не говоріть, що дурна, — благала з плачем чужениця. — Я добре підслухала, як люди говорили, що надія ще нікого не ущербила. Люди найлучше все знають: їм сам Господь ту правду об'явив.

— А що вдієш, як по осені зима настане? А в зимі лише сніги, леди й морози й більше нічого; кажи, що тоді вдієш?

— Хиба я знаю? Я тільки надіюся, що мені Бог допоможе, я ще діждуся золотих овочів.

Сильний вітер загудів проразливо; нанашка й похресниця вдарили поклоном і замовкли.

Одного дня рано спала густа, студена мрака в долину, почало на світі провиднюватися, коло полудня ненадійно тепліло, сонце оглянулося й озарило весь ліс з його осінною пестрою красою.

— Чудово й гарно на світі Божім, — закликала радісно деревина-зайда. — Аж тепер моя надія здійсниться й нанашка перестануть заводити...

Сонце на ті слова тільки незаметно усміхнулося й зігнало смеречину тінь із китайської яблінки.

— Ти занедуж ла, дівонько, на велику княгиню, — заглаголіла знов смерека — Через ту надію ти й не знаєш, що коло тебе діється, яка небезпека висить над твоєю головою. Тобі зелень у голові, а мені аж серце крається з горя, коли подумаю про твій кінець.

Надійшли люди, молодий пан із панею, весело розмовляли, сміялися. Обоє задержалися коло старої смереки, стали розглядатися по корчах.

— От під сим самим деревом я читала твій остатний лист, — оповідає пані. — Дома я не мала відваги лист розпечатати, годі було довідатися мені, яка нас жде будучність; невідома сила тягла мене тоді в лісну самоту... Але, але, що я бачу? Китайська яблінка в нашій лісі, подивись, яка красна, — говорила пані й похилплася над зеленою деревиною.

— Дійсно так, — відозвався пан. — Чудо — диво.. Де вона тут узялася? Шкода такої деревинки: в зимі замерзне.

— Возьмемо її до себе на пам'ятку, — повідав пані, — й посадимо в нашій теплярні на почеснім місці: сама буду її доглядати, а її ріст буде мені пригадувати, як повернуло наше щастя.

— Думка твоя чудова! — сказав пан і викопав обережно деревину разом із землею так, що ані одного корінчика не порушив.

І пані також помагала панови.

Коли викопали китайську яблінку, понесли її обоє до теплярні.

Смерека приглядалася з гори тій роботі.

З початку дивувалася, навпослід сказала:

— Славити Господа, що так сталося: вона тут тільки стогнала би, а я того страх не люблю.

Стефан Ковалів.

4. Вітрогон.

Пам'ятаю, мені було років шість або сім, як це діялось. Наша хата стояла майже край села, вся обсаджена вербами та тополями. За нею стелився до кінця села широкий вигін, де весною й літом пастушки пасли ягнята.

Дома не було мені з ким бавитись. Була в мене одна менша від мене сестра, але така вередлива та плаксива, що й гуляти з нею не було можна. Отсе почнемо гратись, я торкну її чи зачеплю, а вона й починає плакати на всю хату таї зараз біжить до матери жалітись.

Нема мені дома з ким гуляти, а гуляти, Господи, як хочеться! Так було мене й тягне на той вигін. І побігати є де на просторі і з хлопцями гарно погуляти.

Отсе було втечу з хати на вигін до хлопців, бігаємо на вперейми, граємо в довгої лози, загнуждаємось та гуляємо в коний. А обридне бігати,

ідемо до річечки, що текла вниз коло вигона серед очерету та осоки. Лазимо було в лозах, понариваємо прездорові пучки ожини, наїмося, ще й помазуємо пазухи ожиною. Прийду було до дому й сестрі принесу пригорщу ожин. А мама питають:

— Нащо ти, Васильку, замазав білу сорочку ожиною?

— Велика цяця — біла сорочка! Спробували-б мама, як гарно лазити з лозах та ожину рвати! Раз побіг я з пастушками купатися в берег. На дворі було душно. Старші пастушки покинули менших стерегти ягнята, а самі побігли зо мною до річки. Купались ми, купались, а потім вискочили з води та давай качатись по горячому піску. Один пастушок наглядів калюжу під вербами. Ми побігли до тої калюжі, пообмазувались чорною грязюю. Так нам смішно, що ми всі стали такі чорні. Я знав, що мама мені за сю мазанину дали-б на закуску зо дві або зо три кислиці, але все таки обмазався увесь грязю, навіть лице й лоба обмазав.

В б́ерезі стояв човен. Хлопці повлазили в човен та давай стрибати з човна в воду на бік, де було води по пояс. Я дивився, дивився тай думаю:

— Ви стрибаєте в воду, як маленькі, а от я так скочу, як скачуть парубки з каменя, або з гати в воду.

Розігнався я з берега, перебіг по човну та

плиг у воду з самісінького носа човна на глибинию! Хотілось мені почванитись перед хлопцями та я їй не знаю, де та сміливість узялася. Скочив я в воду; думав, буде мені по шию, але чую, що ногами дна не дістаю та все потопаю глибше. Плавати я ще не вмів тай ніхто з нас ще не вивчився плавати. Я пригадав тоді вперве, що люди топляться у воді й в мене в душі похололо. Чиркнувся я ногами об дно, чую, несе мене вода в гору. Я вирнув, глянув на світ, бюся руками й ногами тай крикнув, що було сили. Але чую, я знову потопаю, знов пірнув під воду. Тягне мене на дно, неначе руками. Вже мені дух вода забиває, вже мені важко дихати. Я роззявив рот і хотів дихнути, а вода пішла в рот і я пю її. Я зрозумів, що топлюся, що я тут сяду на дно тай не вирну більше на верх води, тут мені буде смерть. Я знов черкнувся об дно: почав борсатись у воді. Чую, вода мене знов винесла на верх. Я липнув очима, побачив світ і знов крикнув. Мабуть на моє щасття саме тоді нагодилась якась молодиця, прийшла в берег плаття прати. Кинулась вона в воду, вхопила мене за чуб тай винесла на берег. Дивлюся я: пастушки стоять ні мертві, тільки очи повітріщали та роти пороззявляли. Прибіг я до дому та вже й мамі нічого не кажу про те. Але та молодиця швидко після того стрілася з мамою тай розказала. Дали мені

мама добрих кислиць і заборонили зовсім виходити з двору та гуляти на вигоні.

Але як тут всидіти дома, коли для мене був двір тісний. Вже я й по покрівлі лазив: і по коморі й по клуні й по стайні, вже й заглядав у у голубині гнізда, але самому без хлопців було невесело. Бігав я по дворі, ганяв по садку, а мене, все бере нудьга без хлопців. Тягне мене тай тягне на вигін до товариства.

Ото раз над вечір нудився я, нудився тай думаю:

— Не видержу більше, піду крадькома до пастушків.

От і пішов я, тільки не через ворота, а через садок. Перебіг садок, виліз на тин, плигнув через тин в колючки, поколов собі ноги, набрався репяхів, як та вівця, а далі дременував на вигін, що було сили. Біжу я, дивлюсь, ягнят не видно й пастушків нема. А далі думаю, що пастушки пігнали ягнята на кінець вигона. Прибіг я — і там нема пастушків. Я побіг шляхом попід високим житом, що вже викидало колос, а поперед мене біжить чубата посмітюха та так недалечко від мене. Мені здавалось, що вона молоденька і я її зловлю руками тай принесу сестрі на гостинець. Що добіжу до неї, то вона перелетить далі на кроків два понад самісінькою травою. Я знов за нею, а вона від мене: неначе

дразниться зо мною. Біг я, біг, а посмітюхи не впіймав. Коло невеличкого мосту вона схопилася з місця і полетіла в жито.

Добіг я до мосту. Коло мосту так гарно та зелено. Під мостом дзюрчить малесенька річечка по камінцях. Понад річкою зелена трава. Я побіг до річечки, вглядів камінці, кидав, кидав ними в воду, а далі задумав загатити гребельку й зробити ставок тай почванитись потім перед хлопцями: дивіться, яке я диво вчинив. Загатив я гребельку, вода спинилась, стала і почала розливатись на зелені бережки. Я проробив посеред гребельки спуст для лотоків. Оттут, думаю, поставлю млин та ще як би так зробити, щоб він крутивсь і ще й борошно молось, як у млині — ото хлопці з дива очи повітріщали-б на мій млин. Я глянув під міст, а там так чудно якось, неначе в хаті: й дві стіни по боках і стеля зверху й неначе двое здорових дверей — одні проти других. Я пішов під міст, ляг на мягкій траві тай задивився на струмочок, як він булькотить, переливаючи воду з камінчиків на камінчики. Я дививсь, дививсь, роздивлявсь. Так мені чудно, бо я ще з роду не був ніколи під мостом. Лежав я, пацав ногами, думав, як мій млинок буде молоти, а зпід млинка буде борошно сипатись у маленький мішочок тай не счувся, як і заснув.

Вже й сонце зайшло, а я сплю. Як прокинувся я, то вже почало на світ благословитись. Розкрив я очі тай лежу, а мені здається, що я лежу в себе дома на ліжку та чогось прокинувся в ночі чи що. Тільки глянув я на один бік, передо мною якесь здорове вікно сіріє, таке здорове, що в него чоловік сміливо увійшов би, не схиливши голови.

— Що се таке! — думаю я, — чого се наше вікно за ніч стало таке велике?

Я чув, як батько недавно говорив, що нашу комнату будуть розкидати та переставляти на ново.

— Може це майстри за ніч встигли вже розібрати стіну, — думаю я, лежачи.

Коли повернув я очі на другий бік — і там сіріє таке саме здорове вікно.

— Що це за okazія сталася за ніч! — думаю я.

Лапнув я під собою, щось м'яжке підо мною, неначе кожух; а я памятаю, що мама не стелила мені кожуха на ліжку. Дивлюсь я в гору, стеля чогось чорна, неначе саджою обмазана. То було коли не прокинувся і гляну на стелю, то вона все біла літом, а зимою сіра, а це чогось стала зовсім чорна. Ото лежу я та з просоння собі це все думаю: коли прислухаюсь, коло мене близько щось дзюрчить, неначе річечка тече по камінцях: Кап-Кап, ляп-ляп, дзюр-дзюр! Зовсім річечка шумить.

— Що це за диво! — думаю я, — деж це в хаті взялась річечка та ще й неначе тече через хату близько від мого ліжка.

Вже я трохи й прочумався та все лежу, прислухаюсь, чи не заговорять десь у другій комнаті мама, чи не крикнуть десь тато. Коли чую, хтось ніби по стелі йде й бубонить. Я прислухаюсь і виразно чую: „Господи помилуй, Господи помилуй, Господи помилуй. Слава Отцю й Святому Духу, й нині й присно й во віки віков, амінь. Отче наш, іже еси на небеси...“ Це мабуть батько встав та голосно Богу молиться, бо мій пан-отець мав звичай вранці молитись голосно, ходячи по комнатах. Але-ж, думаю я, чого це він виліз на горище Богу молитися! Або може то наймит ходить по горищу та голосно Богу молиться.

— Це не тато, — думаю я собі.

Коли тут щось як загуркотить! Як затріщить стеля! Чую на свої уха, що попереду застукали кінські копита, а за ними покотився віз, а дошки в стелі аж луцать.

— Ой, Боже мій! Щож це за диво! Хтось по нашому горищу кіньми їздить! І як воно туди виїхало кіньми та возом? Ой, ще стеля завалиться тай мене в'є! — блиснула в мене думка.

Та при тому як скочу з ліжка на ноги, аж... і скакати не було куди. Вже трохи розвиднілось

і до мене вернула пам'ять. Я в одну мить пригадав, що я під мостом і як я туди заліз. Тільки ніяк не міг вгадати, що тепер на дворі: чи вечір, чи ранок, чи досвіта.

— А може я отсе заночував під мостом... лежав і спав тут в ночі? — майнула в мене думка.

І чогось мені зразу стало страшно й містка і тої ночі. Як дремену я зпід моста та мерщій на горбок та на шлях. Дивлюсь — шляхом іде чоловік та як крикне: „Дух святий при нас! Ой чорт!“ — та як дремене назад! аж курява за ним піднялася. Біжить та хреститься, а я за ним біжу та кричу! Чоловік біжить і собі кричить до того чоловіка, що тільки що переїхав через місток:

— Потривай, подожди! Дух святий з нами!
Чорт зпід містка!

Чоловік спинив коні. Я біжу та кричу:

— Потривайте, дядьку, дядьку, дядьку!

А чоловік каже:

— Еге! нечиста спла, а ще й дядьком зве. Який я тобі дядько? Нехай Бог боронить і заступить від такого небожа!

Скочив чоловік у віз, аж ноги задер у возі з переляку. Батіг свиснув. Віз покотився, лишився я сам серед шляху. Іду шляхом за возом тай плачу. Зайшов вже далеченько, бо мені неначе памороки відбило, але сльози перестали литись. Я став тай

роздивляюсь, куди це я зайшов. Дорога повилася далеко-далеко між житами, а далі піднялась на гору тай схоралась у ліс. Глянув я на ту гору тай здогадався, що я йду не в село, а відходжу від нього. Я озирнувся назад і глянув на село. Село мені вдалося ніби не наше, бо з цього боку я ніколи й не бачив нашого села, а коли може й бачив, то не доглядався. Дивлюся я, від шляху повертає між житами втоптана стежка просто до хат. Я повернув тою стежечкою тай неначе пірнув у жита.

Іду я тою стежечкою, як у лісі. Мені нічого не видко, тільки небо синіє надо мною. Коли гляну, проти мене йде молодиця. Вгляділа мене та як крикне:

— Ой Боже мій! Дух святий з нами!

Повернула назад та як дремене! тільки жито за нею слідом зашелестіло. Вона біжить, а я й собі біжу за нею, радий, що стрів живу людину.

— Дядино! дядино! тітко! — кричу я до молодиці, а вона біжить і не оглядається. Що це таке зо мною сталося, що мене люди жахаються та втікають від мене! Переночував під мостом та неначе й сам чортом став, коли від мене люди відхрещуються.

Вийшов я з жита, перебіг через шлях тай пішов улицею по селі. Дивлюся, молодиця вбігла в двір тай ускочила в сіни, ще й двері за собою причинила. Я й собі пішов до того двору. Коли як

вискочать з двору дві собаки та як і кинулись до мене. Я махаю руками, они капосні от-от вхоплять мене за руки. Я з переляку видерся на тин, сиджу тай душі в собі не чую. А собаки аж на тин скачуть, але до мене не дістають. На моє щасте відчинились сінешні двері й звідтіль вийшла старенька бубуся, а через поріг боязко виглянула й молодиця.

— А хто ти такий? — питає мене бабуся.

— Я Василь, — кажу я до баби, — обороніть мене від собак.

— Чий же ти, хлопче? — знов питає баба, а сама колиб тобі з місця рушила.

— Я економів, я Василь, — кажу я та плачу. Бабуся взяла ломаку, щось пошептала, перехрестилась тай/прогнала собак і зняла мене з тину.

— Ой Боже мій, як оно мене налякало! — обізвалась момодиця, — а я думала, що русалка грає в житі та за мною гониться.

Чого се ти аж сюди забрив та дразниш собак досвіта? — питає мене баба.

— Та я ночував під мостом, — обзиваюсь я до баби.

— Під мостом? Отсе диво. А чогож ти туди заліз? — питає баба.

Я розказав бабі про свою біду. Вона взяла мене за руку тай відвела до дому. Як прийшли ми до дому, вже сонечко викотилось ізза верб.

Тільки що ми увійшли в двір, десь узялись мама на ганку, прибігли до мене тай обняли мене. Я боюсь, аж трушуся, жду кислиць, а мама плачуть.

— Що це за диво якесь трапляється мені? — думаю я.

— Де ти, Ганно, його знайшла? — питають мати в баби.

— Приблукався він до нашого двору отсе вже світом, а молодиця наша вгляділа його в житі тай утекла від нього; вона думала, що то русалка гуляє в житі. Мабуть грався вчера ввечері тай переночував там, — каже баба.

— А ми тут цілісіньку ніч не спали, шукаючи його, — говорили мама з слізми на очах. — Тато з ліхтарем обійшов увесь вигін, оглядів усі рови, обійшов чагарник. Ми вже думали, чи не втопився він часом, купаючись із хлопцями й отсе з світом послали з волоком людей, щоб зайшли в тих місцях, де вони купаються та хоч витягли його з води. А я цілу ніч ні на волос не спала й очий не стуляла через отсього вітрогона.

— Я слухаю, що мати розказують бабі тай постеріг, якого я клопоту задав матері та батькові. Мені стало ніяково. Я не знав, де й очи діти та вже дивився собі на ноги замазані грязею.

Подякувала мама бабі, пішла в пекарню, ви-

несла хліб і дала бабі, а мене все за руку держить та за собою водить.

От і тато вийшов. В мене й у душі похололо. Одначе тато вийшов веселенький і тільки сказав:

— А де це ти, волоцюго, бродив цілу ніченьку, що й дома не ночував? Де ти ночував?

— Під мостом, — на силу стало в мене сили обізватись.

— Під мостом! — аж крикнула мати, а за нею наймичка й обі вони перехрестились. Батько засміявся на всю комнату.

— Чого-ж ти туди заліз? — спитала в мене мати.

— Гуляв тай зайшов під місток тай заснув там, — кажу я.

Полаяв мене батько за сніданнем, посміявся з мене тай заборонив мені купатись у річці. Мені було дуже ніяково. Я почував, що вчинив якусь провину, наробив клопоту мамі й татові. Після снідання я вискочив на двір, сів на ганку, а мені все якось погано на душі. Але налинули до ганку голуби збирати просо. Я побіг у стайню, заглянув у кошіль, дивлюсь, голуби знеслися. Я став такий, радий, що зараз забув і про місток і про собаки, як усяке лихо забувається на світі.

Іван, Нечуй Левицький.

5. Орися.

I.

Співають у пісні, що нема найкращого на вроду, як ясна зоря в погоду. От же, хто бачив дочку покойного сотника Таволги, той би сказав, може, що вона краща й над ясную зорю в погоду, краща над повний місяць серед ночі, краща й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі, і звіря в дуброві, і мак у городі.

Може й гріх таке казати: де таки видано, щоб дівча було краще од святого сонця й місяця? Да вже, мабуть, так нас грішних мати на світ породила, що як споглянеш на дівоцку вроду, то здастця тобі, що вже ні на землі, ні на небі нема нічого кращого.

Гарна, дуже була гарна сотниківна! знали її по всій Україні; бо в нас на Вкраїні, скоро було в кого виросте дочка хороша, то вже й знають

усюди. Було чи треба кому з молодого козацтва, чи не треба чого у Війтовці, іде за сто верст, аби тільки побачить, що там за дочка в сотника Таволги, що там за Орися, що всюди про неї мов у труби трублять! Да не багато с того виходило користи. Якось не було козацтву пристуну до неї з залицянням. Чи батько був дуже гордий, чи дочка дуже пишна, того не знаю; а знаю, що було вернетця инший крутнус із Війтовець да й ходить, мов неприкаянний. Спитає його про Орисю товариш...

„Шкода“, каже, „брате, нашого повабу й залицяння! Не для нас зацвіла ся квітка! Може, хто й застромить її собі за високу шапку, тільки той буде не з нашого десятка.“

А товариш похитає мовчки головою, да й подумає: „От же занастила козака!“

II.

А Орися була вже не дитина, вирівнялась і викохалась, як біла тополя в леваді. Подивитця було на її старий сотник, подивитця на її пишний зрост і хорошу вроду, порадуєтця батьківським серцем, що дождав на старість собі такої дочки, а часом і посумує: „Доспіла еси, моя ясочко, як повний колос на ниві! Да чи знатиме женчик, яку

благодать бере собі од Господа милосердного? Єсть багато людей, і статечних, і значних, що залицяються на тебе, да не хотілось би міні оддавать тебе в руки сивому дідові: звялить тебе ревнуючи, як вітер билину в полі. Ой, не хотілось би оддавать тебе й за молодого шибай-голову, що не поживе довго без степу да коня, поляже в полі буйною головою, а тебе зоставить горювать з дітоньками!“

Так собі думаючи да гадаючи, старий Таволга часом тяжко, тяжко засумує, аж сльоза покотитця йому з ока.

А Орися росла собі як та квітка в городі. Повна да хороша на виду, маяла то сям, то там по господі в старого сотника, похажала як по меду бжілка і всю господу звеселяла.

III.

Приснився раз Орисі предивний сон. Здалось, пришла до неї з того світу покойна паніматка, стала, над нею в головах, да й каже: „Дитино моя, Орисю! не довго вже тобі діувати: що день благаю Господа милосердного, щоб послав тобі вірну дружину.“

Встала Орися ні смутна, ні весела, іде до панотця в світлицю, зачервонілась, як та квіточка,

да й каже: „Паноченьку! позолили мої дівчата платте. Нехай запряжуть нам коней; поїдемо ми до Трубайла, під Турову Кручу: там вода, чиста, як скло, рине по камінням.“

А панотець рече: „Чого-ж тобі, Орися, так далеко їздити?“

„Хиба-ж то вже, паноченьку, й далеко?... на пів-години ходи; да туди-ж усе їхати лугом да левадами, що й не счуєшся, як вода заблещить під горою.

А панотець: „О, я вже знаю, що аби чого забажала, то вмієш випросить. Поклич же міні старого Гриву!“

Поскочила Орися до дверей, не довго шукала Гриви, зараз привела його перед панотця.

А той Грива був старий, дідизний чоловік. Знав він пана сотника ще змалечку; випестив його на руках; вивчив і на коні їздить. Потім виходив з сотником у походах ледьви не всю Польшу, був з ним і в Криму, був і на Чорному морі; да вже на старість не сховів би й панства, аби тільки при йому дожити віку. Старий уже був дуже дідуган той Грива; брови на очи йому понасовувались, і борода сива, до пояса.

Увійшов у світлицю, вклонився пану сотнику, да й каже: „Добрідень, добродію!“

А сотник йому: „Здоров, добродію!“ Бо вони один одного звикли добродіями величати.

„Запряжи“, каже, „добродію, пару коней, візьми хоч той віз, що було сухарі в поході возим, да повези наших прачок до Трубайла.“

А той йому: „Добре, добродію запряжемо. Чому не запрягти?“

І ото зараз іде, бере двох хлопців, викочує з-під повітки віз, довгий і широкий, добре йому знакомий, що не раз у лихій годині, засівши за його, одбивавсь од Ляхів, або од Татарви, не раз прийняв через його й нужди не мало, часом як трапитця було утікати із ним по корчах, по болотах, по багнах, щоб вихопитьця мановцем із залогі. Викочує старий Грива той віз тепер на иншую потребу; запрягає пару коней, що вже літа погасили давно в них той огонь, що кипить у серці, паще з очей і з ніздер, і кидає коня сюди й туди, на страх жінкам і дітям, а доброму козакові на втіху. Смирніі тепер ті два білі коники ходили під рукою сивого Гриви, що вже давно одвик од козацького герця.

От же дівчата Орисні несуть сорочки, шиті рушники, настільники і всяке добро; наклали повен віз, і сами посідали: усі в стьонжках да в квітках, — Орися поміж ними, — і як мак у городі всі квітки закрашає, так вона сиділа поміж своїми

дівчатами. Сивий Грива сів спереду; хлопята кинулись одчинять ворота. Виглянув у вікно пан сотник:

„Не барися-ж там Орісю!“

А вона: „Ні, паноченьку!“

Ляснув погонич пугою; коні заржали, почувши лугову пашу; потюпали і зникли з очей і з возом, і з погоничем, і з дівчатами.

IV.

От уже й луг перед ними. І сюди зелено, і туди зелено. Було бо це саме на весні, як ще трава, свіжа да молода, тільки що вкріє землю. Скільки в-горі синього неба, стільки в-низу зеленого лугу. І так як ясна зоря в-ночі покотитця, палаючи по небу, так тая Оріся проїжджала широким лугом з своїми дівчатами.

Аж ось — шумить, реве Трубайло за левадами. Як розступитця дерево, а сонце як заблищить саме в тім місці, де вода рине через каміння, то ти б сказав, що то не вода, а саме чисте скло, самий дорогий криштал рине з гори і бетця на дрібні склянки об каміння.

Над річкою Трубайлом стоїть висока круча. Вся обросла кучерявим вязом а коріння повисло над самою річкою. Дикий хміль почіплявся за те

коріння і колишетця кудлатими жмутками. А внизу вода рине, да рине! Оце-ж тая й Турова Круча.

Дивлятця на неї дівчата, да й питаютця в старого Гриви, чого вона прозвалась Туровою?

„На що вам знать?“ каже Грива.

„Ажеж ти на щось знаєш? Так і нам скажи!“

„Ой, мої голубята! Сказав би вам, да тільки більш не поїдете сюди на річку.“

„Що-ж там таке? Скажи бо таки нам, дідусю!“

Як узяли просить, не видержав старий, сів на камені над річкою, да й почав глаголати:

„Колись-то давно, іше до Татарського лихоліття, правив Переяславом якийсь князь. Да й був собі той князь стрілець такий, що аби зуздрів на око, то вже й його; і кохавсь він у польованні. Ото-ж раз поїхав той князь на польованне, да й одбивсь у пущі од своєї челяді. Іде да іде пущею, коли-ж дивитця, аж на лощині пасетця стадо турів.“

„А що-ж то, дідусю, за тури?“ спиталася Оріся.

„То, моя кришко, були дикі бики з золотими рогами; тепер уже їх нігде не зуздриш. Бачить князь тих турів; тільки не дивуетця на їх золоті роги, а дивуетця, що при них стоїть дівчина, така, що усю пущу красою освітила. Поскочив він до неї так сая, що й приступить не можна. Забув

князь і про свою челядь, і про те, що заблудив у пущі: вхопила його за серце тая чудовная краса.

„Дівчино!“ рече, „будь моєю женою!“ А вона рече: „Тоді я буду тобі женою, як Трубайло назад вернетця. „А князь їй знову: „Як не згодишся на моє прохання то я твої тури постріляю.“ — „Як постріляєш мої тури, то вже більш нічого не стрелятимеш.“ Розсердився князь, взяв лук з плеча і почав стрілять золоторогі тури. Сунулись ті тури в пущу, так і виваляли дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло... а Трубайло тоді був не такий узенький як тепер, — прибігли над високу кручу і всі шубовсть у воду! да й ні один не переплив, усі каменем лягли по дну, аж річку загатили. Сплеснула тоді дівчина руками: „Потопив еси моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пущі по всі вічні роки!“... От же й блукає, кажуть, той князь до сього часу по пущі, і ніяк не знайде свого Переяслава. А Переяслав був уже і в Татарських руках, був і в Лядських, — чого вже не було з тим Переяславом? а він не знайде його, та й не знайде. А дівчинині тури лежать і досі каміннями в воді, і от прислухайсь: то не вода реве, а ревуть тури глухо з-під води. От же, кажуть, буде таке время, що князь приїде на Турову Кручу, повстають тури і пійдуть шукати собі диких пущ по Україні.

V.

Слухають дівчата, да аж сумно їм стало; слушає Оріся, да вже боїтця й глянуть на каміння, що простяглось купою через річку. Вже їй здаєтця, що то справді не каміння; і вода шумить якось не так, як вода...

Засмутив зовсім дівчат старий Грива. Не знають уже, чи прать би то їм, чи додому вбіратись; сором тільки старого Гриви; поглядає бо на них, да тільки всіхаєтця. То було люблять прать на самій бистрині, положивши кладку з камня на камінь; а тепер одійшли далше од кручі, де вода ще не дійшла до каміння і пливе тиха да чиста, хоч вигляньсь як у зеркало. І, справді мов у зеркалі, видно в воді і небо, і кручу з тими кудлатими коріннями, що переплутались із хмелем, і кучеряві вязи, що повибігали на самий край і попростягали зелені лапи над річкою.

Дивитця Оріся в воду, аж у воді на кручі щось зачервоніло; хтось ніби виїхав із пуці на сивому коні і стоїть поміж вязами. Боїтця глянуть у-гору, щоб справді не було там когось; боїтця глянуть і на каміння: вже їй здаєтця, що ось, ось заревуть і сунутця з річки зачаровані тури. Смикнула за рукав одну дівчину й показала в воду: дивлятця дівчата, аж на Туровій Кручі князь на

сивому коні. Так і обомліли. Бо хто ж би сказав, що то й не князь? Увесь у кармазині, а з пояса золото аж капає.

Не мало-ж, видно, здивовався і козак: стоїть на коні нерухомий. Бо хто-ж би й не здивовався, опинившись над такою кручею? У-низ у рине вода через камінне, а над водою сидить нерухомо сивий дід на камені, а там стоять нерухомі дівчата, з пращами, з мокрими полотнищами в руках. Чи дівчата, чи, може, русалки повиходили прать сорочки підводному цареві, що живе в кришталевому будинку під водою. Оце-ж, мабуть, і сам він вийшов з води погріть старі кості на сонці. Ще раз погляне козак на сивого діда, ще раз погляне на дівчат: позасукували по локоть рукава, понідтикали плахти й мережані заплоччу подоли... Золото не сяє так на дорогих перстнях, як сяють у воді й над водою їх білії ноги. Задививсь, козак, і собі стоїть нерухомо; коли-ж гукне на його старий Грива: „Гей, гей! козаче! Чого це тебе занесло на кручу? Хиба хочеш пополоскать свої кармазини в Трубайлі?“

І скоро промовив, — зараз наче розбив які чари. Засоромились дівчата і давай бовтать полотнищами.

А козак одвітує дідові: „Да й за те слава Богу, що хоть на кручу вибрався. Скажи, будь ласкав, дідусю, як міні вїхать ік Війтовцям?“

„А чого тобі треба в Війтовцях?“

„Через Війтовці“, каже, „лежить моя дорога.“

„А куди ж лежить твоя дорога?“

„Моя дорога — до чийогось порога, моя стежечка — до чийогось сердечка.“

„Еге“, каже старий Грива: — „нехай же тобі Господь у доброму ділі помагатає! Оть же куди тобі виїхать. Берись у-низ, понад берегом; то там трохи низче буде тобі доріжка; тією доріжкою виїдеш ти на річку. Єсть через річку й кладочки; возом не проїдеш, а конем добрий козак перехопитця.“

Подякував козак за пораду, повернув коня і сховався по-за деревом.

Як сховався, тоді-то вже розгулялись наші дівчата: розписали козака як на папері: які й очі, які й брови, як і говорить, як і всіхаєтця. Та каже: „Це твій сужений!“ а та: „Це твій.“ А одна додала: „Не змагайтесь дурно, дівчата: чи рівня ж таки вам пишній князь! Це нашої панночці сужений!“

Почервоніла Орися. „Збожеволіла“, каже, „ти, Параско! Хіба не чула, що він сказав дідові?“

І жаль їй було, сама не знає чом, що він їде свататьця. Мякше од воску дівоче серце. Тане воно од козацьких очей, як од сонця...

„Що-ж“, каже Параска, „що їде свататьця! Суженої й конем не обїдеш!“

Пспрали дівчата сорочки, зложили на віз, зеленою пахучою травою прикрили, посідали й поїхали додому, свіжі да веселі; щебечуть як ластівки. Іще далеко не доїхав віз до сотницького двора, а в дворі вже чутно було, що вертаютьця.

„Орися, наша панночко!“ крикнули дівчата, скоро розчинились ворота. „Чий же то сивий кінь у дворі стоїть? Це ж того козака, що ми бачили, це-ж твого князя, це-ж твого суженого!“

Гляне Орися, а в серці наче жаром запекло. Чи вона злякалась, чи вона зраділа, сама того не знала.

Виглянув у вікно із світлиці молодий козак: їде в двір віз старими кіньми, із старим сивим погоничем; зелена трава волочетця по боках і бетця по колесах; а із-за сивої бороди старого Гриви, із-за білої зіми, червоніє літо — повен віз дівчат у квітках да в намсті, — Орися як сонце поміж ними! Виглянув, да аж руками сплеснув: „Це-ж вона, це-ж вона!“ І ото вже тоді почав на прямоту викладувать свою мову пану сотникові, і хто він такий, і чого приїхав. Хто-ж він такий, то це вже пан сотник знав давно: Миргородський осаленко, отаман у своїй сотні, хорошого й багатого роду дитина. А чого приїхав? приїхав подивитьця,

що там за Орися така, що там за дочка в сотника Таволги на всю Гетьманщину; а побачивши та й себе показавши, довідатьця, чи вже надбала шитих рушників у скриню... Про що журився, чого бажав пан сотник, те йому як із неба впало. Не довго думавши, позвав Орисю. Ввійшла в світлицю, червона, як калина.

„От, Орисю, тобі жених! Чи люб він тобі, чи може подождеш кращого?“

Хоть-би тобі слово промовила, хоть-би тобі очима зглянула. Стоїть, севдешненька, і головку схилила.

Бачить панотець, що не дождеться од неї одвіту, — бо де-ж таки, щоб дівчина сказала, що в її на мислі. Очиці хйба скажуть, а сама ні. Пораховав це панотець, да й каже: „Де вже такий козак да люб не буде! Обнімітьця-ж да поцілуйтесь, да й Боже вас благослови!“

Обняв козак Орисю, поцілував у ті губоньки, що наче з самого меду зліплені, і вклонились обое низько, до самого долу, панотцеві.

Чи багато-ж наїхало дружини на весілля, чи бучно одбули гостей, чи довго гуляли, це вже не наше діло розказувати.

Бачив я Орисю саме перед весіллем; хороша була, як квіточка. Бачив я знов її через рік у Миргороді, — ще стала краща замужем, і дитина

в неї, як Божка зірочка. Вже я не раз думав собі, на неї дивлячись: „Це Божка слава, а не молодиця! Що, як-би хто дотепний змальовав її так, як вона єсть, із маленькою дитинкою на руках! Щоб то за картина була!“

П. Куліш.

Писано 1844, сентября 7, у Ходоркові, в Свідзінського, прочитавши шесту пісню Одиссеї.

---

6. Перекотиполе.

Воднім селі жили два мужики: Денис Лискогун і Трохим, син бідної вдови Венгерихи. Денис був гарний паробок, проворний, і всі говорили: „Ось росте наш голова!“ Трохим же тяжко бідував з жінкою і дітьми. Мати нераз вказувала йому на Дениса, що заробляв багато гроша і приносив всякого добра до дому, не знаючи, що Денис злодійським способом багатів. Раз якось коло Пречистої вибрався Трохим в губернський город і став на час ярмарку на службу у якогось купця. На диво стрівся тут з Денисом, що удавав бідного, щоби взяти більшу плату у купця. Денис змовився з циганами, щоби обікрасти купця, та це не вдалося, бо Трохим запримітив, що Денис не позамикав замків, хоч удавав, що замикав, Трохим остеріг купця і злодіїв зловили в ночі разом з Денисом і

заперли у вязниці. Як скінчився ярмарок, купець нагородив щедро Трохима. Поспішав він домів, щоби бідній семі принести заробіток, аж ось здоганяє його Денис, що якимось викрутився з вязниці.

Так ішли ніч; ранком скільки пройшли, тут сонечко ще не дуже піднялось, а вже стало дуже пекти, то вони звернули в лісок, тай полягали спочивати. Як піднялось сонечко, що-те вже жарило! Ні вітер не дихне і ніщо не колишетця, так-так що ледве дихати можна. Наші хлопці хоть і заснули були, так не можна ніяк і влєжати! Як припече сонце, так місця не знайдуть. На взліссі сонце їх, жарить; так вони зайдуть у гущину, так там ще й гірш; ні відкіль прохолоди ніякої, тільки що зверху палить і малесенький вітрець не проходить. Знайшли воду, не відіпютця; тяжко вже їм і дихати! Викопують кожен собі ямку; приляже туди, то трохи йому й легше, можна холодом тронки дихнути. Зоґріютця й тут, переходять на друге місце, та так знемоглись, що не здужають і поворухнутись. Цілісінський день ні хмариночки ж то!

Аж ось уже к вечеру, жара затихла трохи, товариші наші піднялись, здихнули свобіднійш, поїли чого було і пішли.

„Як не полінуємося“, каже Трохим, „то світом і дома будемо. Від цього ліску до нашого села тільки двадцять верстов“.

„І велія милость, що будемо“, сказав Денис, „тільки не відступай: ти все пристаєш. Поспішай“.

От як ідуть, і верстов сім учистили з полудня, — стала показоватись мов стіна чорна; далі од неї стали одділятись, мов клубки, густії хмари з золотими, од сонця, кругами. Клуби вютця, до купи збіраютьця, і стіна все вищенько підбираєтця. Сонечко за тучу сховалось зарання, і птиця стала збиратись і чогось жде на себе. Самчики зивають самочок і як можна спішать, у кого є діточки, так до них; а котрі собі гулящі, так полетіли ховатись. Де-далі, де-далі, усе стихає, ні травка не колишетця, усе чогось жде великого, страшного! Далі стало й гуготіти, далеко-далеко, мов клекоче море, або гуде великий вітер здалеку, або сила велика людий наїзджає, що ще здалеку земля під кіньми стугонить. Блискавка одна тільки й показуєтця, а сонечко зовсім зайшло: хмари спустились, та і не видно нічого.

„А що будемо робити?“ став казати Денис, „як ми дійдемо? Скоро зовсім буде темно. Страшно без дороги йти“.

„Аж он маячить лісок!“ сказав Трохим: „поспішаймо туди“.

„Де лісок? Я ні його, і нічого не бачу“.

„Він як блисне блискавка, так від дороги на праву руку. Ходім мерщій; усе темнійше становитця“.

Вони поспішають. Піднялась і стіна. Стало зовсім темно. Поки не блисне, то нічогосінько їй не бачать перед собою. Стіна густа, чорна страшна надвинула і простяглась од сходу до заходу сонця, і із усіх міст блискавка знай блискає. Грім гуде з переливом, мов де по горах громадне каміння качають і інше, мов упаде, стукне, тай замовкне... а тут луна і загрехотить по всьому небу, по всім куткам цієї великої хмари. Замовкне ж грім, так чути щось гуде й клекоче, бурчить страшнійше самого грому... А блискавка безперестанно! І як блисне, так послі неї гірш нічого не видно. „А де ти, Трохиме?“ казав, дріжачи, Денис. „Візьми мене за руку та веди: я швидко впаду. Ніг не підволочу!“

„Держись за мене!“ каже Трохим. „Тут уже не далечко. Он, від блискавки видно“.

Та я бо цієї блискавки боюсь. Ох, коли б швидче до лісу!... Бач, яка страсть іде! Ось і дощик... Ой швидче поспішай!“

Зовсім повис йому на руки Денис; і Трохим сам утомивсь, і його волоче; через велику силу дотавив його під густе дерево, положив, і сам звалився...

Тут же і вся туча надвинула як раз на той ліс і всюди небо покрила як саме чорне сукно; хоть скільки хоч дивись, — нічого перед собою не побачив ніяк! Заревла прешрашенна буря, шумить

під небесами, носитця по полю, опіраєтця в ліс, преть його, мов з місця хоче його спихнути і зомяти зовсім. Гіляки тріщать, ломлютця, падають... тут щось страшно загуло, аж світить на весь ліс, Грім покрило... і разом гєп!... упало аж земля задріжала! А тут грім як загремотить, і знов щось упало, затріщало!... То буря пораетця, вікові дуби валяє мов пруття! Як же хлине дощ і вже не йде а ллє. По лісу шумить, з гори біжить річками, клекоче... і од неї, од бурі, що бушує, і од грому, що так і розриваетця над головами, шум такий і грохот, що страшно й згадати!... А тут блискавка червоним огнем очи засліплює... Іменно преставлєннє світу. Денис ні влєжить, ні всидить, і не постоїть на одному місці. Ходить, перебігає внід одного дерева під друге, руки ломить, сам себе не тямить! „Трохимє, Трохимє! ти спиш, не боїсся нічого!“ так голосно зо страху сказав він.

„Ні, я не сплю, тай не боюсь нічого“.

„Грім убє“.

„Воля Божа! Я це знаю, та хоть і лежу, та молюсь Богу“.

„Хиба ж він і помилує, як йому молитись?... Ух! як затріщало у лісі знов!“

„Помилує, тільки покайся!...“

„Як покаятись такому грішнику? Як мене Бог може простити?“

„А щож? Кайся від щирого серця, твої гріхи не які великі? ти так грішен, як і всяк чоло... Господи! що це?“ Тут вони впали обидва навколiшки!...

Огнева стріла прорізала все небо і, як оком моргнути, вдарила в це саме дерево, під котрим попередю стояв Денис і отсе прийшов до Трохима. Дерево превисоченне було, — його так до половини у мілку щепу розбило і всі гілля стерло і змяло, так що й сліду їх не осталося.

На силу піднявся Денис; а це од них, де вони стояли, теж під деревом, було не більш як сяженів з десяток.

Очунявши трохи, Денис ухопив Трохима за руки і став прохати: „Ходім, ходім відсіля! тут нас Бог побє!“

„Куди-ж ми заховаємось?“ каже йому Трохим: „бач, яке лихо по всьому лісу? Отто грім запалив дерево: бач горить! Адже й далеко від нас; та й по всьому лісу така халепа!“

„Ой страшно, страшно! А то хто сидить та дивитця на мене?“

„Бог з тобою! нема нікого! Молись лучче Богу!“

„Мене й Бог не помилує! Ти думаєш — я такий?... Ох, лице запалило!“

„Помилує, молись, кажу, та кайся!“

„Де вже мені покаятись? Я той, що вас обкрадав. Не було другого злодія в селі... це моє діло! Мене підводили другі... Я обкрадав вас усіх... передавав циганам, москалям... брав гроші та багатів... лавки обікрав... вивертівся! Хотів і тебе так, як оттого, що сидить і дивитця грізно на мене“. Так сказав, не тямлячи нічого, Денис, і бючи себе в груди кулачком.

Тут разом як оссяє їх блискавка, як хрясне грім, мов небо на них упало!... обидва впали нечутливо. Трохим, підпливши водою од дощу, трошки очуствовався, бачить — Денис бігає коло його, руки ламає, блідий як смерть і не тямлючи сам себе, кричить: Я не тільки злодій, а й душегубець! зарівав нищого... мав гроший у його знайти... одержу свою закровавив... а він онде сваритця... Господи! і Ти мене не помилуєш?“

І став бігати, як не по своїому умі. Спомігся трошки Трохим, піднявсь на ноги, став його розговорювати, щоб прийшов у чувство.

„Ні, кричить Денис, мені Бог смерть дасть... мене грім убіє... Я злодій!... я прикидався добрим, а на других пеню зводив, тебе мав зарізати, щоб ти про лавку в селі не розказав... тепер кажи! Ось-ось мене Бог убіє; розкажи всім, який я“.

„Та Бог з тобою, Денисе, що це ти думаєш? повір не мені, Богу святому, що як я побожився,

так і не збрешу; буду держатись присяги, і тебе не попрекну ні в чім“.

Тут же Трохим його розважає, а тут грім так і рокотить а блискавка аж за очі палить! Як стукне, як грякне, як лясне, як затрещать дуби, як запалає де верх дерева якого, як шарахнуть гілля, — тут Денис і стане вні ума, і знов своє розказує, що він душогубець, злодій, прикидався добрим і все таке. Далі представляється йому старець, що сваритця на його, і він почне розказувати, як убив його і все каже Трохимові: Усім, усім це розкажи! нехай бережутьця мене!“

Гремів, торохтів грім, далі став стихати, бо туча вже перейшла. Затих і дощик; тільки блискавка не давала нічого розглядіти; далі й та все потрошку усе тихше, усе менше, далі вже блискає тільки далеко. Роздивився Трохим, аж уже стало на світ займатись. „Ходім“, каже, „Денисе! вже ми недалеко від свого села. Ходім швидче!“

„Братуку, Трохиме!“ каже Денис, не сходячи з місця, „боюсь ворухнутись! Усе мені чуєтця грім, усе мені бачитця той анахтемський старець!... Трохиме, голубчику, не розказуй нікому нічого!“

І знов Трохимові треба божитись; сяк-так розговорив його, пішли.

Що досвітком, що вже й сонечко зійшло, ідуть і все поспішають. Денис через усю дорогу хоть би

пару з уст пустив, усе задумавшись іде, — далі як крикне: „А лучче б мене грім убив!“

„Бог зна, що ти споминаєш!“ сказав Трохим і глянув на Дениса, та аж злякався: очи як жар горять і сам розлютований мов звір який. А все розговорює його: „Будь веселенький, каже, вже тільки пять верстов зосталось; це вже наше поле“.

„Тільки пять верстов... Тільки не видно, як з ким небудь пострічаємся і мене видаси! Пропадай же ти оден!“ Та з тим словом так і повалив Трохима, і насів його.

„Бог знає... що ти.... Денисе, робви!“ сказав стогнучи Трохим під Денисом; далі став проситись: „Пусти мене, братіку, голубчику, соколяку! Ей — велике слово, — нікому нічого не скажу! Возьми собі мої всі гроші, що тут зо мною, тільки не губи душі своєї і моєї! Не сироти моїх діточок, не вбивай за живота жінки. На кого моя старенька матінка зостанетця? Братіком, батьком рідним буду тебе цілий вік звати!... Не дай мені без покаяння вмерти! Дай же мені хоть часничку Богу помолитись!...“

„Помолися й на тім світі!“ лютуючи як звір, казав Денис, одною рукою держучи руки Трохимови і коліном його надавивши, а другою рукою достаючи ізза халяви ніж свій; так як ні поспішає, не справитця однією рукою. А Трохим знай

проситця; здихнув і каже: „Господи милостивий!... Не несе Бог нікого, щоб хто свідітелем був моєї безвинної смерті!“

Тут і підкотилось перекотиполе од вітру і до самого його. Він глянув жалібно, тай каже: „Нехай це перекотиполе буде свідітелем, що ти мене безвинно погубляєш!“

„Нехай свідітельствує, скільки хоче! Знав же, на кого й послатись!“ казав, регочучись, Данис і, знімаючи зубами піхву з ножа, з того ножа, яким усю дорогу країв Трохимів хліб і пропитовався.

„Господи милостивий! прийми мою душу!... Жіночко... діточки... тату...“

Денис змахнув рукою... хотів щось, регочучись, сказати... так ангел Божий, щоб не дати йому у цей час насміватись, хлинув йому у рот братовою кровю, і, принявши душу безвинного праведника, поніс її прямо на небеса.

Прибігли двоє пастухів од череди і об'явили голові, що в такому і такому місці лежить зарізаний чоловік; а хто? вони з ляку й не роздивились. Голова зараз самих надежних людий послав, щоб коло того зарізаного караулили і щоб ні самі до його не підходили, і нікого не допускали, а стане хто навязоватись, або що таке робити, або казати, то його, як підозрительного, взять і до волости

привести. Тут же написали до земського суда рапорт об такому случаї, що „скоропостижно вмерший, зарізаний чоловік, по імені і прозванню неізнвстний, лежить благополучно на тїм самїм мїсцї, де його смерть постигла“.

Деякі з хазяїства пішли з сел на заробїтки і ще не повертались до дому, та жїнки їх і нїчого, і нужди нема. Трохимова ж жїнка й мати... що-то почувши об цїм, у оден голос крикнули: „Ох лишенько! це ж Трохим, певно Трохим!“ і заздалегїдь стали голосити. Серце звїстку подало!

Що то вже вони просили голову, щоб дозволив піти оглядїти, і коли він, так хорошенько його обмити і вбрати, а коли можна, і до дому привезти. Звїсно, жїноче дїло: вони не знають порядку. Голова — і недай Боже нїкому і підступити, заперетив, поки суд не виїде і не розв'яже йому рук!

Аж ось, на другий день явився в село й Денис. Та що то одягний! Ще лучче усе собї посправляв, у чїм попереду ходив. Веселий, говорливий, жартує з усіма, кого пострїчає. Бачить, що люди зіходяться все до волости, і він туди. Йому й розказують, що знайшли зарізаного; а він зараз і не стерпїв і питаєтця: „Щож його жїнка та мати кажуть?“

„Чїї?“, — дивуючися, питає його голова.“

„Адже ви... чи хто бак казав?... що, кажуть, то Трохим?“

„Ще незвісно й ніхто з нас об тім і не думав на те, що і казати. Чи мало їх повиходило з села на заробітки? може, ще й не наш“.

„Хто ні єсть, нехай собі лежить, поки зведемо“, сказав, сміючись, Денис. „А хто зарізав, свідітелі скажуть“. Деякі молодці тут були, та аж зареготались і кажуть: „О, щоб тебе з Денисом! Вже хоть що, а латку приставить. Де ж таки в чистому полі свідітелі. Вже коли порався, так сам на сам...“

Аж ось дзвоник. Сам справник прибіг і крикнув: „Где мертвое тело?“

„На місці, ваше благородіє!“ одвіт дав голова.

„Писар! одбери понятих честних людий, возьми з них присягу і веди до тіла: я сейчас буду. Голова! іди зо мной“.

Увівши голову в хату, зацепнувся і став його розпитовати, чи нема на кого якого сомнінія, хто що казав при цьому ділі.

Голова, як мав Дениса за чесного, то й не сказав, як він був приговоривсь, і не забризькав його. І так осталось.

Підїхав і лікар: заприсягли і понятії. Справник побачив між ними Дениса і каже: Зачим же в понятії, та такого молодого парня поставили? Тут надобно добросовістних стариків“.

„Це ваше благородіє“, казав голова, „хоть і

молод чоловік, а в нас із старпків нема такого розумного, понятливого і як то все умно розбере.“

Це ж голова казав справникові тихенько, сам усе поглядаючи на Дениса, а той і бачить. Як же справник, почувши це од голови, сказав голосно, і собі дивлячись на Дениса: „Хорошо, подавай його сюда!“ то, сеє почувши, Денис дуже поблід, а справник і примітив, і буцім і нічого.

Зібрались усі до місця, де лежало тіло; справник велів понятим свідітельствовати, чи нема боєвих знаків?...

„Та нема!“ гукнув Денис, здалеку стоячи: „Де вони будуть? Тут разом різонуто ножем, тай амінь“.

Справник замітив і це, і мовчить.

Оглядаючи, знайшли, що поли у світі на кінцях повирізовані, і як коло того знайшли гривенничок, та і догадались, що в світі були гроші, та винято. Як же роззули чоботи і онучи, то і знайшли зашитих аж пять золотих. Тут Денис зовсім забувся, та аж крикнув: „Бач, і не признався!“ Та сказавши це, схаменувся, зирнув, аж справник на його пильно дивитця, — так він і не знав, куди йому очи діти: заморгав, поблід, та швидче між народ... Справник ше мовчав.

Як ось настигли жінка й мати Трохимові; за ними учепився й хлопчик його по шостому году.

Ще й не дійшли гаразд, а вже жінка і пізнала, і крикнула: „Трохиме, Трохиме, мій Трохимочку!...“ і припала до його з матіррю, а хлопчик, звісно дитина, плаче, та кругом його облазить та дивитця.

Справник був повелів одвести їх, щоб не мішали діло робити, а далі й сказав: „Пускай вони його оплачуть. Кров нє вода. Ми своє діло успіємо справити“. І став коло їх з лікарем, а Денис, як то привик хвастати, що все поперед усіх і усе б то до панів рівнягись, так і тепер став коло справника.

І як же то дуже голосили і жалібно приговорювали над Трохимом! Мати каже: „На кого ти мене, мій синочку, лебедику, покинув, пішовши на заробітки? Хто мене, стару, немощну догляне? Лучче б мені смерть загодіяно!“ і все таке. А жінка приговорювала: „Промов, мій Трохимочку, хоть одно словечко! Дай мені порадоньку: як мені, без тебе, з дітками бути? Промов слово, скажи, хто розлучник наш? Покажи, чи не було якого свідителя, як тебе замучували, як ти душу Господу віддав?“

„А це, мамо, що?“ крикнуло хлопя, граючись із чимсь, що виняло з батькової руки.

Справник, почувши це, сказав Денису, що край його, надувшись та на бакир шапку маючи, стояв: „Посмотри, што там такое, і покажи сюда“.

Денис пішов, виняв, подививсь, здригнув увесь, зім'яв у руці і кинув геть. Сам же то поблід, як стіна!

„Зачим ти бросив?“ крикнув на його справник.
„Што там таке? Покажи сюда!“

„Та це нічого, ваше благородіє! це так... бурян“, каже Денис, а самого мов лихорадка трусить.

„Какой бурян? покажи сюда!“

„Бурян, так, трава. Мабуть, як покійник умірав, так за траву вхопився, так вона в його в руці й зосталась“.

„Та какаляж то трава? покажи сюда“. Так допитувався справник, бачачи, що Денис ні з того, ні з сього, усе більш мішаєтця.

„Та так пе... пере... коти... поле...“ ледве промовив Денис.

Тут хлопя ухватило перекотиполе, що як на те прикотилось туди їх богацько, тай показує Денисові і каже з дуру: „Ось дядьку, ще таке, їх багато коло тата, вони мабуть бачили все...“ „Брешеш!“ крикнув Денис, одіпхнувши хлопця од себе, і вже не тямлячи, що й казати. Так-то вже в його Бог і розум одняв і язик попутав...

„Полно!“ крикнув справник. Говори тепер усю правду! Ти знав, що на мертвому побоїв нема, ти жалковав, що він не признався об золотих, тепер

боїсся перекотиполя! Говори, чого ти боїсся його? Розкажуй, як дело було?!”

Денис і сюди і туди, і відбріхуватись би то, так справник на всякому слові так його й піймає, і тільки що покаже йому перекотиполе, то Денис так і затруситця і помертвіє. А далі — нігде дітись — і всьому повинився; за віщо, і через віщо, і як він зарізав Трохима; як той, сердешний, здався на перекотиполе; як, утікаючи відтіля, щоб обмити кров, усюди по полю чіплялось йому за ноги перекотиполе. І як би не воно тепер, та хлопя з ним у вічи прилізло, то може б ще і одбрехавсь.

„Так вот какой він бездільник!“ сказав справник, а далі напав на голову, і каже: Как ти смів, голова, назначити у понятії такого ледащого?“

„Щож, ваше благородне!“ приступив голова, а за ним і всі понятії, усе старики сиві та чесні, „він у нас чесна душа — нікому нічого. Коли б усі такі були, то б і добре було!“

„Не було ж у вас, у селі, якої шкоди, і на кого думаєте?“ спитав справник.

„Щож?“ казали люди: „хоть часом і була шкода, так це не він. Як обиськовали, как він було де сам воровські вещи знаходив“.

„Говори, признайся, твое діло?“ крикнув справник на Дениса.

Той як затрусився, і повинився у сьому, що як почав з курій красти, та бачачи, що грошики перепадають, так він і дальш; як зазнався з мо- скалями, природженими злодіями; як, і де з ними і кого обікрав, — усе розказав; далі як і старця немощною зарізав, і як на других пеню зводив.

Люди, слухаючи його, так і вжахнулись, та аж об поли руками вдарили і кажуть: „Хтож на його надіявся, що воно таке ледащо? Ми думали, що од його розумнійшого, моторнійшого, і чеснійшого і в селі нема, а воно ось яке виявилось! Самий первий злодій, мошенник і душегубець!“

„Хоть люди, не знаючи, і думають про кого, що він добрий, а коли бездільничає і кінці ховає, то Бог його хоть не скоро, а завжди виявить“, сказав справник і велів Дениса препроводить у город.

Достало ся ж Денисові Лискотуну, за всі його діла! котюзі по заслугі. Полискотав його катюга добре і спроважено до товариства, туди, де козам роги правлять.

Так-то суд Божий не потерпів неправди, і хоть кінці були заховані, так Бог об'явив; і через яку покидьку? — через бурян, через перекотиполе.

Григорий Квітка (Основяненко).

7. Дідусь.

Прошу вгамостя!

— А що там?

— До хорого. Чоловік чекає.

— Най іде до дяка, щоб церкву відчинив і приладив, що треба.

Служниця замкнула двері й за хвилину чути було, як у кухні повторяла пан-отцеві слова.

За малу годину вулицею з церкви в село йшло двоє людей. Вони потопали в морі білої мряки й один одного майже не бачили так, що прохожі лишень на знак дзвінка клякали, як годиться клякати, коли священик іде з Паном Богом.

На дворі був осінній приморозок; сільське, як тісто в діжці розмішене болото, стялося й світило брудними хрусталами. Під ногами вони ломилися й видавали легенький хрупіт. Панотець почув зимно й скорив, дяк собі поспішав і що третій-четвертий крок дзвонив. Так перейшли довжезну вулицю, аж опинилися за школою біля криниці.

— То тут! — промовив дяк.

— Тут? — повторив сьвященик і відчинив ворота.

Його здивувало, що на подвіррі було зовсім тихо. Ніхто не вийшов на стрічу, не було сусідів, свояків, сільських лікарів і лікарок.

— А може то не тут? — спитав пан-отець дяка.

— Ні, таки тут, старий Скрегота хорий. Я-ж знаю.

— Ну, коли так, то ходім! — І вони увійшли в хату. У хаті тишина. Пусто, ак вимів. Лиш постіль лежить розікрита, але недужого нема.

— Гей, є тут хто? — крикнув дяк, заглядаючи до кухонки, комори й до світлиці. Ніхто не відповідав, лиш кури озвалися на поді.

— Нема-що. Підждемо...

Сіли на лаву й чекають.

А тут і сонце засвітило й мряка вже піднеслася вище хлопа. Сидять і ждуть, коли чують, на дворі якийсь крик: „Ацю! Ацю!“

Вийшли на поріг. Старий дідусь босий, просто-волосий, вганяв за годованими підсвинками й на силу старався їх намовити, щоб зайшли до кучі. Але годованці, немов насмівалися з безсильности та неповоротности старого, бігали собі по цілому подвіррі і, видно, мали велику охоту заглянути в город, що був забезпечений невисоким полотом і ворітцями в ріща.

— Ацю! Ацю! — кричав старий, блендаючи худими ногами. — А до кучі, погані! До кучі!

Пан-отець дивився якусь хвилину, а там і став непокоїтись.

— А що то ви собі думаєте! Посилаєте по мене, не знати нащо й пощо? Хто у вас хорій?

Старий подивився на пан-отця й кивнув головою:

— Та то я, прошу отця духовного, то я вміраю. Пан-отцеві було того за багато.

— Що то ви собі жарти з мене робите, чи що? Вмирає й за безрогами бігає по цілім обійстю!

— А якже, прошу отця духовного? Як вийшли, то треба загнати. А то пішли би в город, або до сусіда... Ацю!

Хто знає, як довго були би тривали ці перегони, коли-б не дяк. Він поставив дзвінок і червону ліхтарню на порозі, а сам взявся помагати старому.

Годованці, побачивши таку поважну підмогу, зайшли зараз до кучі. Дідусь ще раз накричав на них і замкнув дверцята на грабовий кілок.

Аж тепер підійшов до пан-отця поклонився й каже:

— Най отець духовні будуть вибачні й не гніваються на мене! Але звичайно, вийшли, так і загнати треба.

Пан-отець змяк. Гніватися не міг, бо мав серце добре й до людей прихильне, а в тім — гніватися не було й защо.

— Я не гніваюся, — озвався лагідно, — але все таки трудити мене, коли нема потреби, то несовісно. Ви-ж такі здорові, що в неділю сами до церкви прийшли би та висповідалися.

— Ох, Боженьку ти мій! Де там у неділю! Де, це, де! Я ось хто знає, чи полудня діжду. Я лиш на-силу діждався вас. Так мені Боже, що на силу!

— Добре на силу, — погадав собі пан-отець входячи в хату...

Старий пішов до комірки перебратися в чисту одіж. За хвилину вийшов білий: причесаний. Пан-отець не спішився. Не бачив потреби. Йому хотілося побалакати з дідусем, що був смертельно хорий і бігав по подвіррі за безрогами.

— А давно ви нездужаєте? — спитав пан-отець, сідаючи на ослін.

— О здавна, здавна. Ніби так, боліти — то мене ніщо не болить, але сила кудись поділася. Нічо її в костях не чую. І в грудях чогось так холоне. Виразно смерть.

— Ну, й якже, нікого у вас нема? Самі сидите, як пустельник? І здоровому самому нудно, а не то хорому.

— Та я не сам, прошу отця духовного, є в мене діти; добрі, добрі діти. Гріх був би нарікати.

— Добрі, а за старого не дбають.

— Дбають, отче духовний, дбають. Ще й як дбають! Ще й як дбають! Нині жадне з хати не хотіло вийти. Обступили мене тай плачуть. Але я, кажу: Чого тут плакати? Йдіть кожне до свого, діла мене не пильнуйте, бо ніхто мене не вкраде; а як маю вмірати, то й сам умру, без вас. Ти, Гриньку, кажу до старшого сина, йди на Змийну. Рілля готова, давно час сіяти, ану-ж прийде похорон і знову відтягнеться, а тут уже й приморозки беруться. А ти, кажу дочці, йди до міста та накупи, чого треба. Знаєш, прийде що до чого, то в наших жидів у двоє дорожше. Невістку я післав на друге село, щоби дала знати своїм, а зять пішов до отця духовного та мав поступити до теслів. Так лежу я сам, коли чую, підвінки вийшли. Треба загнати. Підвівся я та якось, славити Бога, загнав. А отець духовні най не гніваються на мене, бо я таки на правду хорий. Дуже хорий.

Він ще раз поклонився і впевняв про свою хоробу.

— Ну, якже, й вам не прикро самому? — питав пан-отець.

— І не лячно? — додав від себе дяк.

— А чогож би лякатись? Нікого не вбив, ні-

кому віку не вкоротив, не обікрав. Пережив своєї тай треба заборитись. То так, як той робітник. Зробить роботу тай, гайда! до дому. Та чи то мені не час? Уже другий місяць, правду сказати, хліб святий марную. Десь тая спла втікла, нічо не годен робити, а за дурно хліб дітій їсти якось не добре. В горло не йде. От славити Бога, що кінець. Чого мені боятись? Дітій випровадив на люди, вивінував, розуму навчив, чого ж більше і треба? Нема мені нічого боятись.

— Можемо починати, — обізвався священик, зворушений словами старого.

— Починаймо в імя Боже, — відповів дідусь і перехрестився тричі.

* * *

Що лиш пан-отець вернув до дому й забірався снідати, як із дзвінниці озвався дзвін: бам, бам, бам! Старий Скрегота помер.

Богдан Лепкий.

8. Бузьки.

Бузьки вертали з вирію, з далекого полудня... І чим більше зближались вони до любої, рідної країни, тим веселійші ставали, тим більше спішились, тим бадьорнійше краяли воздух своїми крилами.

— Ось-ось, ще трохи, і розстелиться перед нами наша рідна, північна країна! — здавалось, немов говорили до себе в тім великім поспіху.

І та рідна країна вкінці розстелилась перед ними, наче красний, у веселі цвіти тканий килим... Сонце любо всміхалося з синього неба, посилаючи на землю тепле, благодатне проміння. Під тим проміннем леди розтаяли, а річки весело грали, мов малі діти жибоніли, тулились до більших рік і плили все дальше до моря. Біла скатерть снігу уступила з піль і лугів, а очам бузьків показалися широкополі лани, що зеленіли густим руном озими жита-пшениці, ополоскані теплим весняним

дощиком. А по полях, мов ті мурашки, заходяться коло весняної роботи хлібороби. Одні орють вигейкуючи на сиві волики, другі сіють, з розмахом викидають зерно в сиру землю, й усі раді й усі веселі, оповиті надією на добрий урожай... Здовж річок і рік тягнуться просторі луги-долини й ніби всміхаються до бузьків, ніби запрошують до себе, щоб на них відпочили, погуляли. І лісів видно багато: одні зелені соснові бори, другі чорні — стоять, про щось шепочуть стиха між собою, вигріваються на сонці. А серед тої різnorodности видніються порозкидані села, хати, на весну свіжо повибілювані, окружені садочками... Ось ще не довго і темний ліс розіветься, зазеленіє, загуде могутню пісню і луги зазеленіють, зацвітуть лотачем; зацвітуть садочки по селах, широкі поля заколишуться зеленим збіжжем, наче тее море — й тоді буде раз гарно! Тоді буде ще любійше, ще веселійше, мов у раю!

О, ти рідна країно! Як у тебе красно, як у тебе солодко, кільки в тебе простору! Є де, дякувати Богу, жити, є де подітись!

І бузьки раді вітають рідний край зпід небесної синяви, крутяться колесом, немов танцюють з великої радості, весело клекочуть...

— Та, летім, летім чим скорійш до батьківського гнізда, до рідної стріхи!

І бузьки прилетіли до рідної стріхи, заклекотали весело, закрутились колесом, з розмаху сіли на рідне гніздо й стали цікаво розглядатись по ріднім обійстю, стали його вітати після довгої розлуки...

— І ось нас маєте! — здавалось, немов говорили вони, — і ось ми знову до вас прилетіли, місця рідні, бо злітай світ здовж і поперек, то ніде таки нема так добре, як у себе дома на ріднім гнізді... А ти, господарю, вийди-но з хати, най ми тебе повітаємо та подивимось, чи ти здоров, чи твоя жінка й діти здорові, чи щасливі, чи веселі?...

Та з хати якось ніхто не виходить, на подвіррю не видко ні людини, ні худібки, ні навіть домашньої птиці; глухо і пусто довкола, начеб хто віником замів ціле обійстя... Плоти пооблітали, а господар чомусь то їх не городить, не ладнає; у хаті стіни також пообпадали, а господиня їх не ліпить, не білить, на подвіррю малі діти не граються на сонці, не витають веселим криком бузьків, давно сподіваних віщунів весни. Пусто, тихо, мов ангел смерти перелетів недавно через те обійстя.

Бузьки розглядаються здивовані й чим раз більший острах і якийсь смуток їх огортає...

— Гей, господарю! та де ти подівся враз зі своєю родиною? Чи ви часом, Боже борони, не вимерли через зиму?!...

Прилетів маленький воробчик і розяснив бузькам цілу річ.

— Не вмер ваш господар, та не бачити вам його більше. Гей, було йому, братчики рідненькі, тут дуже тяжко жити: хліба не було ні шматочка, а в коморі ні жмінки муки, ні одної крупочки, ні одної пшонини, та не було чим жити, не було йому чим діточок годувати, а ще до того не було в що вдягнутися, ні чим хати ogrіти. Бідував наш господар зі своєю родиною, голодував, а вкінці побачив сердешний, що йому тісно в ріднім краю, що йому прийдеться тут з голоду вмерти, тай покинув рідне гніздище, всього відрікся... Забрав жінку, забрав дітий тай потягнув з другими сіромахами, такими, як він, у далеку, непевну чужнну, за високі гори, за широкі моря й уже він більше не вернеться до дому, а в тій пустці мешкають тепер сови й лилики. Ось яка новина, братчики рідненькі!

Бузьки похилили голови, опустили крила й тужно й жалібно стали клекотати...

Тимотей Бордуляк.

9. Сестра жалібниця.

Досить часто навіщує в цих часах мешканців Європи страшна слабість, що її зовуть холерою азійською, тому що до нас заходить з Азії знад Гангесу. Люди її дуже бояться, бо вона пориває множество людських жертв, із бряться проти неї до завзятої боротьби, в котрій являються лицарі й герої, що за одно з лицарями та героями воєнними заслужують на подив і вдяку у потомности. В Росії, де та страшна пошесть найгірше лютилася, заслужили собі на лицарську славу сестри-жалібниці, т. є. жінчини, що з незвичайним пожертвованнем і нараженнем свого життя на найбільшу небезпеку несли свої щирі услуги недужим, не надіючися за те ніякої для себе заплати. Тому один російський лікар каже справедливо про них, що вони суцї Христові сестри.

Про одну таку праведну душу ось що розказує той лікар:

Що тільки появилася пошесть у Росії, утворили скрізь по повітах такі санітарні відділи, що склалися з лікаря, хірурга, помічниць та помічників під проводом лікаря; ті відділи звалися летючки. Одною такою летючкою управляв той лікар, а між помічниками його була сестра жалібниці, що на імя їй було Ніна. Вона була з панського роду, ще дуже молода, доволі просвічена, а щира така, що її душа, серце, думки були наче на долоні. Не знати, яка причина привела її в жалібниці, але відай це була потреба її чистого серця; бо, як пізнати було з її поступків, так усі її сили підлягали одному високому змагання: працювати скрізь і завжди на других, а не на себе. У неї не було слідно ні жалю за чимнебудь минулим, ні нарікання, ні страху, ні сумовання, ні радощів, навіть надії на ліпше для себе; вона була зовсім задоволена з життя свого, яке посвятила цілковито для терплячих.

Оттака вдача зробила з Ніни взорець сестри-жалібниці, бо вона сполучувала в собі незвичайну ревність в боротьбі з недугою і без краю ніжну прихильність до недужих та дбалість про них. Вона йшла до кожного недужого, хоч би незнать на яку заразливу слабкість занепав, а прийшовши, не цуралася при ньому ніякої роботи й усяку звинно робила. І в такі години вона ставала наче

не своя, немов перероджувалася. Маленьке, й буцім байдуже лице Ніни, якось горіло, очи її займалися якимсь лиском, округ чола сияв якийсь чарівний німб. Просто не людина вона тоді була, а втілений ангел; ангел життя зісланий Господом, боротися з з ангелом смерти.

Отже зразу був я, — оповідає лікар, — з моєю летючкою в селі Горовім. Скоро ми там приїхали, день-два — оглянули село й сумежні хутори, я й кажу: тут холери не буде й робити тут нічого. Село хоч велике, але всі обставини добрі: стоїть на горі, на просторі; ґрунт тут пісок; вода в трьох криницях, чиста та погожа — гарна вода. Двори у людей великі, чисті, садків чимало, вулиці широкі, без смітників; але головна річ от у чім: люди чепурні, охайні й з достатками — а в тім і вся сила!

Просиділи ми там дванацять день, а не маючи що робити, постановили переїхати на інше місце. Аж ось прибігає гонець та привозить телеграму, щоб чим швидше переїздити в Киселівку, бо там велика холера.

Киселівка — це жидівська хліборобська кольонія. Бачив я по степовій Україні всякі кольонії, бачив по світах всякі людські житла; алеж доки не побачив Киселівки, доти нічого й похожего не спромігся би виобразити собі! Отже в Киселівці нема ні однісінького вдатного до роботи чоловіка; самі

тільки каліки, слабосильні діти, хлопці підлітки та жіноцтво з дітьми. А деж робучі чоловіки? Ба! де: розлізлися по всій Україні; одні фірманяють, другі крамарюють, треті по великих містах ремісничують; а до Киселівки навідуються в ряди-годи, на свята, або просто на спочин.

Які мешканці, такі й їх житла. Хатки тісні, кривобокі, обідрані, стріхи пообвисали; шибки на половину повибивані; дворів нема, бо хати не то що не пообгороджувані, а часто обхідчасті, мов самітний курінь чабана серед степу.

З немалим трудом знайшли ми кінець села опущену хату, в котрій що йно вмерла самітна вдова; от ми тут станули кватирою, перевівши попереду докладну дезінфекцію. Обійшов я потім із Ніною усіх недужих. У цілім селі розгостилися на добре всякі можливі заразливі недуги, а найбільше голодний тиф.

— Ну, — кажу я до Ніни, — тут є коло кого рук доложити!

— Дійсно, — промовила вона, — над селом, здається, тільки й вітає що сама смерть. Але будемо боротися.

Цілу ніч Ніна не спала, лиш провела її на роздумуванні й молитві, так нетерпеливо ждала дня, щоби чим швидше забратися до діла. Другого

дня, ще сонце спало, як я встав, — Ніни вже не було, чим світ поспішила до недужих.

Так працювали ми вже місяць і підратували нещасну Киселівку. Оттоді то, а найбільше через перший тиждень нашої праці я запевнився, яка то незвичайно людяна, дійсно свята душа ота жалібниця. Де була найбільша небезпека, де можна було найлегше набратися зарази, туди саме вона йшла — та ще як йшла! Йшла до недужих як лицар на війну — тільки не боротися з людьми, розносячи між людей смерть, але навпаки, боротися зі смертю, тим найлютішим ворогом чоловіка, щоб їй не дати поглотити ані одного життя людського. Хтож се годен розповісти, яка хмара гризоти і розпуки обгортала Ніну, коли усі наші заходи показалися безсильними супротив смерті. Затеж і не сказати, як вона раювала-раділа, коли хорий видужав.

Дивлячись на її працю, очам своїм не йму було віри, як її організм виносить таку силу праці; де у неї снага береться! Я було обійду кілька хат з недужими й так ослабну, що, як ляжу, так не спроможуся й ногою двигнути; а вона хоч скільки працює коло недужого, а скінчить із ним, зараз до другого, й не видно було на ній утоми. Хоч як було придивлятися їй, ні одною рисою не покаже, вона, що їй тяжко: бачиш було перед собою дивну-

предивну людину, що про ніщо більше не думає, як лиш про недужих та про голодних киселівських жидів.

Алеж під кінець третього тижня її не пізнати було, так дуже знемоглася. Я почав її благати, щоб спочила.

— Побережіть, — кажу, — себе, не переводьте марне свого життя.

— Ні, — відповідає вона спокійно, — такою працею не переводиться життя. Як поїду звідсіль, отоді спочину.

Тим часом прийшов приказ, щоби летючку розпустити та, обїхавши околицю, вертати до міста. Я так і зробив, а Ніна лишилася ще при кількох недужих, що не вспіли ще підвестися на ноги, та вже за моїм поворотом я мав жалібницю забрати з собою у місто.

Недовго тревала моя обїздка, а несупокій о полишену самітну жалібницю прискорив мій поворот у Киселівку. Приїхавши, навідуюся до вїйта та питаюся про сестру-жалібницю. Вїйт каже, що її вже другий день не бачив, але вона нікуди не відїхала, бо коний із села не брала. Тоді я поїхав чим скорше до хати, де була наша квартира. Хата була зачинена; я думав, що Ніна по премногих трудах уживає тепер відпочинку, та не хотючи пребивати їй спокою, поглянув через вікно.

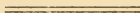
Як поглянув так і не стямився — затремтів увесь, захитався, так на приспу й присів, наче мені хто косою ноги підтяв.

Мій товариш хірург глянув на мене й догадався; зирнув і собі у вікно та прожогом у двері. Я зібрав усі сили й пішов за ним.

Входимо у хату — Ніна лежить мертва посеред хати; знати було, що померла сеї ночі на холеру.

Не було що діяти — поховали. Усе село збіглося оплакувати добродійку, що всім спішила на поміч, а її саму нікому було ратувати, нікому було навіть води подати. Так самотною, без людської помочи, полягла велика трудовниця! То була в Киселівці послідна жертва холери.

Олександр Кониський.

10. Дурисьвіти.

Доводиться селянам їздити у великі міста, у Київ, Одесу — чи то на прощу, на богоміле ніби-то, чи по інших яких справах і користуються з їх простоти та несвідомости пройдисвіти та злодюжки, щоб обікрасти, їх, або іншим яким способом видурити в них гроші.

На Поділю купували селяни у пана землю. Не так уже й багато тої землі було, десятин з півтора, та при такій тісноті земельній, як тепер стало, то й се шматок чималий. Купували громадою тай розкинули, як і хто там був записався: хто на три десятини, хто на пять, а хто багатійший, то й на більше. І була така умова, що на завдаток мають люди дати панови по десять карбованців з десятини, а як уже зроблять „запродажну“, то знов таки по двацять карбованців з десятини, а тоді вже мали взяти позичку у банку й до решти сплатити панови.

А виїхав тим часом той пан в Одессу й така була умова, що завезуть йому люди ті гроші й там таки, в Одессі тій, запродажну напишуть умову.

Отож і склали люди той завдаток, тих півтора тисячі, тобто по десять карбованців із десяти, вибрали двох поважних господарів, письменних та тверезих, Івана Сороку та Матвія Гончарука, написали їм довіренність від себе, дали гроші тай виправили до пана в Одессу.

От поїхали ті люди. Та сталася їм така пригода: вже перед самою Одессою занедужав Сорока, чи з'їв чого несвіжого, чи води може нездорової напився, чи хто його знає чого. Взяли його кольки в животі, спав так із сили, що й сидіти не може.

Клопіт тай годі.

Приїхали в Одессу. На превелику силу зволік Гончарук хорого Сороку на повозку та повіз у якийсь заїзд: він уже був раз в Одессі, то знав той заїзд.

Було вже над-вечір. Напоїв Гончарук хорого товариша чаєм, сам попоїв дечого, що з дому взяли з собою тай полягали спати.

Вранці Сороці ніби полегшало, тільки охляв він так, що на ногах не встоїть.

— Хйба вже так зробимо, куме, — каже Гончарук, — піду я, пошукаю пана, справлю з ним усе як слід, а як уже треба буде в нотаря підписувати

умову тую, то заберу вас на повозку, повезу туди, підпишемо тай гайда до дому.

— Як так, то й так, — каже Сорока. — Бо я таки не здужаю ходити з вами.

Взяв Гончарук гроші й пішов шукати пана. Іде тай питає дорогою людей: де тая Надеждинська улица? Там той пан мешкав. Питає одного, другого, справляють його люди куди треба, аж один якийсь молодий, огрядненько, по паньски вбраний й каже йому:

— Ще далеко, чоловіче. Я у той бік іду, то покажу, де.

Пішли разом.

— А виж кого там шукаєте? — питає той молодий.

— Пана, — каже Гончарук, — такого-то.

— Справу яку маєте?

От Гончарук взяв тай розказав йому все, по щирости: що землю купують вони, що приїхали завдаток платити, умову писати, що занедужав товариш — усе чисто розказав.

— Добре діло робите, — каже молодий, — що землю купуєте. Щасти вам Баже. Тепер без землі селянинови — що рибі без води. А звідкіля будете?

— Зо Слобідки, — каже Гончарук, — що коло Крутик. Може знаєте?

— А якже — каже той молодий, та зрадів ніби. — Як сам із тих сторів. У Крутих бував.

Зрадів і Гончарук, що на земляка натрапив. Ідуть далі, балакають.

— А знаєте що, земляче, — каже той молодий, — зайшлиб ми у пивну та по кухлику пива випилиб. Спекаж така!

А спека й справді була: після Спаса оно діялося.

Не хотів Гончарук гаяти час на те пиво та ніяково знов землякови відмовити.

— Ніколи, — каже він, — часу шкода...

— Та сеж одна хвилинка. Ось тут, у холодочку. Ходім. Я вас почастую.

Зайшли. Звелів той молодий подати пива. А коло вікна за столиком сидів якийсь пан, здоровий, з чорною бородою, добре, по паньському вбраний й собі пє пиво. Той молодий, побачивши його, зрадів дуже.

— О, Іван Іванович, — каже, — а ви тут що робите?

— Те саме, що й ви, — каже той.

Підійшов молодий до бородатого, поговорили щось проміж себе. А тим часом подав хлопець пиво.

Молодий вернувся до Гончарука, налив склянки, почастував його. Поки вони пили те пиво, той бородатий встав і пішов до дверей.

— Ви куди? — питає молодий.

— У банк іду, — каже бородатий, — гроші несу.
І пішов.

Випили пиво, молодий розплатився й пішли вони з Гончаруком далі. Проїшли з кілька улиць.

— Ось уже зараз і Надеждинська буде, — каже молодий.

Коли це бачуть — біжить проти них той самий панок бородатий, що у півній був, — переляканий такий, задиханий.

— Ви сею улицею йшли? — питає він Гончарука й молодого.

— А сеюж.

— Отсе тільки що я сюди пройшов тай гроші свої загубив... пять тисяч... Ви знайшли?

— Ні, каже молодий. Ніяких гроший ми не бачили.

— Пять тисяч! — жахнувся Гончарук. Тай мимохіть лапнув себе за кишеню, де був його гаман з грішми.

Гаман був у кишени.

— Не може бути, — каже той бородатий. — Крім вас ніхто за мною не йшов. Ви мусіли знайти.

— Та ні, паночку, — каже Гончарук, — їй Богу не бачили ми ніяких гроший. Біжіть далі, шукайте, поки час.

— То ви знайшли! — сердито сказав бородатий

панок молодому та вхопив його за груди. Слухайте, віддайте, бо то не жарт! Пять тисяч!

— Чи ви здуріли, Іване Івановичу? — каже молодий. — Як би знайшов, то віддав би. Хіба я злодій який? Ось отсей чоловік бачив, то мій земляк.

— Таки не знайшли, пане, — заступився Гончарук, — ні вони, ні я.

— То значить ви підняли! — причепився той бородатий до Гончарука тай лап його за груди.

— Ого напасть якась! — каже молодий. — Згубив гроші чоловік тай з глузду зсунувся, до чесних людей чепляється.

— Тож пять тисяч! — хрипким голосом рече бородатий.

— Знаєте, — що каже молодий. — Як що ви нам не ймете віри, то зайдім сюди, ось у сей двір, то ми вам повивертаємо свої кишені й ви перевіритесь, що ваших грошей у нас нема. У мене своїх карбованців десять, а отсей чоловік має свої, тисячу, чи скільки там, не знаю.

— Півтора тисячі, — каже Гончарук.

Зайшли у якийсь двір. Гончарук добув гамана, показує.

— Ось мої гроші, там таки й папери, довіренність.

А сам вивертає всі кишені.

Переглянув той бородатий Гончаруків гаман, подивився у папери, а далі віддає йому все тай каже:

— Коли ваші, то й беріть собі. А деж мої гроші?

А тим часом і молодий панок повивертав свої кишені.

— Натє, дивіться, — каже.

Бородатий тільки руками сплеснув.

— Біжіть, — каже молодий, — не гайте тут часу, може ще знайдете свої гроші.

Вийшли на улицю, пройшли трошки.

— Ось вам і Надеждинська, — показує молодий праворуч, — а мені у сей бік треба. Бувайте здорові, земляче.

— Бувайте здорові! Спасибі вам, паночку, — попрощався Гончарук.

Повернув праворуч тай пішов шукати того дому, де їх пан поміщик мав стояти.

Шукає, питає — ніяк не знайде. Підійшов до городскогоого.

— Чи не знаєте, будь ласка, де тут пан Васьковський живе?

— Так не скажу, — мовить городовий, — а як скажете, в якому номері, то знайдемо.

— Та ось у мене записано, — каже Гончарук, — № 26, Надеждинська улиця.

— Ова! каже городовий. — Та ви всамперед

підіть на Надеждинську улицю, а тоді вже шукайте того нумера.

— А сеж хіба не Надеждинська? — здивувався Гончарук.

— Се Пушкінська. А Надеждинська далеченко. Ось у той бік ідіть та йдіть, там далі снитасте...

— Що за мара? — здивувався Гончарук та аж руками розвів.

— А ви не тутешні? — питає городовий.

— Та не тутешній. А ото диво: тут панок один водив мене — земляк ніби мій — той сказав, що отсе Надеждинська.

— Брехав ваш земляк.

— Нащож йому було брехати? — дивувався Гончарук. — Як його не просив — сам він казав, що до самого міста доведе. Ще й пивом частував

— То ваш знайомий? — питає городовий.

— Та ні, уперше його бачив.

— І так, незнайомий, пивом вас частував

— Еге.

— Ой, глядіть, дядьку, чи не шулик то був одеский, — каже городовий. — Чи не витягнув він у вас гроший часом.

Гончарук лапнувся за кишеню.

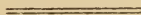
— Ні, гаман є.

— Ану, подивіться у гаман, — каже городовий.
Гончарук розкрив гамана.

— Мати Божа! Грошей нема!... — скрикнув він.

У гамані були тільки папери й довіренність, а гроші як язиком злизало...

Модест Левицький.

11. У полонині.

(Спомини старого вівчаря).

Ти гадаєш, небоже, що то мала робота сімсот овець! Атже то живе, атже то кождий свій розум має. Не великий розумець — звичайно німина — а все таки такий, як Бог йому дав. Ади, в ліс зайде, чи в полонину, то все держиться купи. Не розбігається одно туди, друге сюди так як рогата худоба. А все купкою.

А медвідь злодій тільки й чекає на те. О, він також має розум! Ще й який! Не даром вуйко пан Кулаковський! Сидить за колодою й чекає, аж цілий гурт овець увійде між виверти, а тоді тільки скік і має їх усі, як у стайні. І всі видусить до одной. А вони біднятка вже навіть не бегечуть, тільки зібються в купку й чекають тихо своєї смерти.

Палиця в руці, цівка через плече, сопілка за поясом — так я, небоже, що рана вирушав за вівцями. Три пси — цу-цу! На перед турми один, а два по боках, а я з заду. Іду тай постоюю. Овечки

як рії пчіл розсипалися по зеленому. Чорна купка, біла купка, чорна купка, біла купка. Тут ущипне травку, там ущипне тай далі тай далі. Не пасе так, як худобина, тільки щипле, як дитина, ніби бавиться, ніби поспішає десь кудись. А передом барани, коменданти. Турми не треба зафертати, тільки їх. А бирь-бирь! А дря-у!

А гарно там у нас у горах, у полонині! Ой гарно! Делікатно!

Гарно там у нас! Ой Господи! Досить чоловік наймитував, гірко бідив, на чужих робив, а про те не жаль згадати. Вийдеш у полонину — зелено довкола, тільки головатні тулять до землі свої білі головки, мов цікаві очі визирають зпоміж трави та моху. Холодно. Вітер тягне. Дихаєш широко повними грудьми. Все довкола пахне, все так і дихає на тебе здоровлем і силою. В низу ліс оперізує половину чорною стіною, а над тобою піднімається круглїй шпиль гори. Тихо довкола, тільки вівці шелестять у папороти, десь колись пес гавкне, зелена жовна застукає в лісі або закричить вивірка. А я йду собі помалу, стану, сопівку зза ременя, як не заграю, як не задрібочу, як не заведу думки, аж серце в грудях підскакує, або сльози на очі навертаються!...

Го, го! Вуйку-небоже! То так не йде! Одна вівця, то ніби нічого, але нині ти зарізав одну,

завтра зарізеш дві, а позавтра передусиш мені пів турми. Ні, небоже! Такої згоди в нас нема! Ти гадаєш, що я цівку тільки на пострах ношу? Го, го! Вже я віджалую ночі, вже я засяду на тебе в тім виверті! Вже мені одно, смерть або жите, а з тобою мушу зробити справу!...

Злодій вуйко! Три ночі вимучив мене! Мабуть занюхав письмо носом — не приходив. Але не мене здурити! Вже як хоч око виїми. Вітер стогне у верхівях смерік. Потік шумить у низу, а я скулившиися серед коріння величезного виверту, цівку при оці, сиджу, чекаю надслухую. Вже чую, що йде, знаю, що мусить надійти по при мене і сиджу, дух у собі запираю. Хрусь-хрусь — уже близько. Витріщаю очі — суне мій вуйко, мов копиця сіна в темноті. Морду підняв до гори, вітриль, суне звільна, обережно. У мене очі мало з голови не вискочать, так призираюся, щоб вицілити йому просто під ліву лопатку. Нараз він став, голову на бік — фукнув. Занюхав порох. Обертається на місці, щоб дати драла — й в тій хвилі бух-бух! З обох люф по льотці так і впакував. Навіть не зіпнув вуйко, мов від грому геннувся на землю. Але то лише хвиля була така. За хвилю він зірвався з землі, рикнув, звівся на задні ноги тай просто до мене. Видно не дістав у саме серце. Я вже сиджу, не рушаюся. Втікати нікуди, набивати не час.

— Ну, — думаю собі, — коли я кепско трафив, тільки задрапнув його, то буде по мені. А втім — Божа воля. Раз мати родила.

Та поки що буде — маю ще сокиру за ремешем. Сплюнув я у жменю, вхопив сокиру, перехрестився, поправив ноги, що були сперті на двох коренях, плечима оперся о сплетене коріняче виверта, що, мов стіна, стирчало до гори, закусив зуби, похилив голову в низ, щоб бачити добре тайжду вуйка. А він уже ось-ось. Хапається лабами за коріне, нюхає і ричить, так ричить, мов розгніваний п'яниця, що не може сказати слова розумного, тільки чує, що лютий й ричить і пхається наперед. Ось він занюхав мою ногу тай досягає її лабою. Так немов би опік мене кропивою, не гірше. І в тій хвилі вістре моєї сокири по сам обух утесалося в вуйкову голову, розчерепило її до тла. Він ще раз застогнав — так тяжко, так жалібно, мов грішна душа на муках і повалився до долу, щез у непрозорій п'їтмі, в ямі під вивертом. Я й сокири не встиг виймати, таки з ним покотилася в низ. А тоді, як не скочу з виверта та хащами, та на плаї, та лісом, та на поляну, та понад яр, ялівцями — одним духом опинився на полонині коло кошари.

Стукаю.

— То ти Паньку? — питає бац із середини.

— Та я, отворіть.

Устав він, засвітив ліхтарню, отворив.

— Ну, що?

— Та нічого, — кажу.

— Був вуйко?

— Та був.

— І пішов?

— Ні, не пішов.

— А деж?

— Лежить.

— Що, ти? — Бац не договорив. — Ой, любойки, а тобі що в нозі? — скрикнув.

— У нозі?

Я й сам не знав, що мені в нозі й тільки тепер, поглянувши, я побачив, що весь ходак і вся онуча й вся волока — кровава й кров заливає сліди. Раз, однісінький раз мацнув мене вуйко по нозі й відразу продер і хсдак і онучу й ногу, то я зомлів — крови багато витекло. Але бац, спасибі йому, вмів примовити, спинив кров, приложив якоїсь масти й за тиждень я був уже здоров. А вуйка на другий день знайшли неживого з моєю сокирою в головищу.

Іван Франко.

12. Ледащиця.

I.

Пані наша ула не перволіток, тай не яка стара; а з себе була висока, огрядна, говірки скорої, гучної. Вбиралася шнетненько — шнурочок до шнурочка. гапличок да гапличка. Ходигь, було, як намальована.

І в кімнатах було у нас гарно: вичищено, вилощено, покрашено — і кріслечко і столичок, усе як слід, по панськи. Було пані камяних цяцьок понаставляє, чарочок, мисочок із зеленого, з червоного скла. Був у неї й собака з міді кований і зайчик череняний, мережані ушка. Все те ні до чого, а в купі воно блищить і на очі навертається і рябіє — аж бє. А найдорожча штука — висів у неї на стіні пан мальований, — чорнявий, як жук, а хмурий, як ніч, з золотими пернями на руці, — її батько покійний, князь вельможний. Хто, було,

не прийде до панії з гостей, кожному пані оповістити: — „Се мій татонько покійничок!

Знала вона, як із ним поводитись, як заговорити, як глянути, зітхнути. Прийде який небудь бідолах, то вона йому гучно говорить: — „Се мій батько — князь!“ — Другому, пихатому, багачеві, вітхаючи: — „Ото, як мій батенько живий був, — ось із його мальовання — не знала я біди!“ — А третьому, щирому й молодому хлопяті: — „Що, — каже, — те світове — і вельможність і багатство? От був мій пан-отець — князь, великого чину дійшов“...

От же то с'як, то так, а кожному розкаже, що вона князька дочка. А про те не згадувала, як жуковатий князь прогайнував усю батьківщину, zostавив їй тільки будинок невеличкий у місті з садочком і двором, бо то була її материзна — того того вже не зміг прогайнувати.

Чотирі кімнаточки було кругленьких у тім будинкові, створчаті вікна, рундучок із піддашшем. За будинком садочок густий, старий вже. Зелений двір травою високою поріс; од воріт дві стежечки по йому бігло узеньких: до будинку одна, друга до хати. Серед двору гілляста яблуня стояла.

Половину будинку пані оддавала якимсь паничам під найми; ще й столувала їх, — з того й жила

небога. А чоловік її десь далеко служив; ми його й не бачили. Тай панії було байдуже.

Паничі скучати їй не давали: що дня, що вечора з нею бавились, то в карти грали, то пісеньок співали...

Не гадки нашій панії по такому життю!...

II.

Мене їй подаровано. Я родом із Глушихи; була колись Іванківських панів... Жила я в батька-матері. — Боже мій милий! Тепер спогадаю, як то жилось тоді мені! Оженився наш пан і взяли мене на вслугу до молодой панії. А вона, ся вже моя пані, у пригоді якось їй ставала. Гостює, було, місяць, або й більш, догоджає їй. От, як стала вона жалкуватись: — „Що мені робити? Нема слуги! Чи не дасьте ви мені яку з ваших?“

— Чому ні? Беріть собі, котру схочете. — То вона і взяла мене і завезла з собою од роду мого, од родини. Без мене й батько й мати померли; без мене рід увесь перевівся. Зосталась я сама одна у світі.

Жила я у панії років з пять. Спершу я сама була у неї, а далі, як уже столовників завелось багато, пані взяла свою кріпосну молодицю з дочкою. Доти пані їх держала у якихсь приятелів

своїх, бо в неї, окрім сього двору, не було ні садиби, ані кроку землі своєї: усе спродане, — тільки отсю молодицю з дочкою до вслуги їй придано. Князь то так, пан-отець її вельможний, похазяйнував. Далеко десть були вони завдаті і довго пані виважала, поки зважилась їх до себе забрать. А вони ще якось були з вільного роду, козаки, чи що, якось то ними князь той жуковатий неправдою завладав: то й опасувалась небога держати їх у місті, щоб не збаламутились за вільність проти неї, зайшовши у ради, в совіти з городянами.

Молодиця звалася Чайчиха Горпина, дочка — Настя. Не великомовна була та Чайчиха, не привітна: якась хмара повила її на віки. Чи пані свариться, чи бє (бо хоч пані й не зла була, а все часом попобє), чи там спідницю дарує, або хустку, — Чайчиха прийме усе мовчки й одійде. Роботяца, покірна людина, здається, з неї, поки не глянеш на ті брови здвигнуті, чорні, на ті очі ямкуваті, огнем бли котючі.

Якось було мені смутненько. От я й плачу собі, сидючи на лавці. Звісно, чоловік і в щасті, то часом смуток обіймає, — не то, що нам. Воно кажуть: привикнеш!...

Ні!... Втомнися терплючи, то й здається тобі, що все тобі байдужо, — та разом прокинеться лихо. Часом одно слово... А що ви думаєте? Часом бійку

забудеш у годину, а якесь там слово гіркеє вразить тебе до самого серця, — місяці, роки памятатимеш.

Сумно мені було і перемовити щире слово жадалося. А Чайчиха коло печі порається. — „Горпино! — кажу, — ось я журюся, я плачу, а ви все однакові. Так вам, мабуть, Бог дав!... Певно, що й ви лихо знаєте?“

Вона скинула на мене чорними очима, немов питала, яка в мене думка, тай одказала:

— Чому ні?

— Господи! — кажу знов, — як я колись молодого віку жила в батька, в матері!...

— А я, — каже, — вік ізвікувала, усе тягаючись по чужих дворах.

Тай змовкли ми.

— Ви сиротою zostалися змалку, Горпино? — знов питаю.

— Ні, мене взято з сем'ї маленькою. Батька й матір ледве зазнаю. І вони чи познали-б, у послі мене побачивши!... Та не бачили — вмерли.

— А чоловік ваш, небіжчик, звідки був родом?

— З того села, де я жила з панамі, з Горійовки. Дворак був.

— І довгенько ви жили з ним?

— Пів року.

— Господи! І не нажилися! Що-ж то йому за лихо сталося?

— Спянчивсь і вмер.

По сім слові вийшла з хати і вже ніколи я до тієї речі з нею не верталась.

III.

Було над вечір одробимось, пані куди в гостину піде, — сидимо коло воріт. То з тим перемовимо, то з другим, — питаємо, привітаємо, а Чайчиха мовчки сидить. Настя щебече з сусідчиною. Жила проти нас міщаночка; сирітка була, Кривошпенкова звалася. Така славна дівчинка була! Очі в неї були ясні, коси довгі, великі, чорнорусі, а личко — як яблучко. Було, як не побачиш, весела собі, щебетлива й голосочок був у неї — наче струмочок прудко біжачий. Дуже вони з Настею любилися: як сестри рідні — все було в купці. Діла не багато в Насті: що тоді вона тільки з дітей виходила; от собі й щебечуть щебетушечки. А Горпина все сама, все мовчить.

— Горпино! — кажу, — чому ви хоч із дочкою своєю не поговорите? Веселійш вам було-б...

— Яка ще з нею мова? Вона ще дурна, нехай перше розуму дійде.

— А на мене, — говорю, — то я-б і з малою дитиною розмовляла. Нехай мені спочує, аби хто! Свої думки-гадки повимовляю, поплачу...

— А дитина, то пятому, десятому оповіщатиме, яке ваше горе... На те воно молоде в Бога!

— Що-ж, — кажу, — добрий чоловік пожалкує! На те мені Чайчиха нічого не відказала.

А дівчина була в неї хороша, як квітка. І така вона була якась палка, чующа... Вже було як зажуриться чим, то аж занедужає; як же весела — що то за жарти, що в неї за пісні, за вигадки!... Шамка, легка, станом струнька, волосом чорнява, а що вже очи! Там були такі, що й без мови говорять. От иньше, то поплаче собі тихенько, зітхне, тай годі; а весело — всміхнеться. Ні, воно було у горі, то сльози виплаче, у радощах — сміх висміє. Що спочує, то з самої душі, з самого серця, щирого киплячого... От і росла вона, виростала.

IV.

А Чайчиха, що далі усе вона хмурнійша — от от мов хмара чорна. І замічати я стала, що вона почала кудись ходити. У вечері пізно якісь до неї люде приходять і довго вона з ними говорить. Я собі мовчу мовчу, в неї не питаю. Коли одного-дня

— бачу, іде у двір чи москаль, чи хто його зна, — з червоним коміром, такий пикатий, усатий і питає, чи дома пані? От я кажу: — дома. — А сама — зирк. Горпина стоїть на хатньому порозі, біла як хустка і проводить того москаля очима.

Я аж злякалася. До неї: — „Що вам, Горпино?“ — Вона тільки рукою махнула.

Оддав той москаль бумагу якусь пані. Вона-ж як прочитала, розгнівалася, стрівожилася. Написала щось і дала тому москалеві. Він поніс. Незабаром прийшов якийсь нан-черевань і стали вони у двох із панією радитись. Пані так і сипле словами і хусточкою очі обітре і руками сплесне. Дала йому гроші. А він усе слухав, брови піднімаючи та по кріслючку нігтями стукаючи. Гроші взяв і сховавши в кишеню: — „Не бійтесь, каже, нічого не бійтесь!“ — Пані йому дякує, до воріт проводить і там дякує. Прихожу я тай розказую Горпині.

— Що се таке?

А вона тільки зуби спинила, та простогнала ніби: — „Знала я знала!“

Я нічого не розумію. А тут приходять якісь судові два панки. Веліли Горпині стати перед себе, а сами сіли. Один табаки понюхав, другий хусточкою обтерся, тай питають:

— Ти, молодице, вільности шукаєш?

А вона: — Я.

— Попадешся у біду, дурна! служи своїй панії та роби.

Вона мовчить.

— Чуєш? Розумієш... Гляди-ж, шануйся! Не зволь напасти на себе! Почуємо іще — негарно буде!

Тай пішли.

Хочу їй слово сказати... Та гляну на неї — не вимовлю. Сіла вона та голову на руку схилила. Не плаче, не тужить — як замерла!

І Настя тут стоїть; задумала і на лиці міниться.

V.

Господи, як же сварилась пані на Горпину! І на очі її не пускала тижнів ізо два.

А Настя мені якось і каже: — „Так от чого матуся така думна ходила!... Ось чим журилась! Ого-ж вона мені маленькій, було, розказує про наших батьків вільних, тай сама волі збажала! Веселійша вона тоді була... — каже, а сама задумалася, зажурилася — не така, як тепер... Розказує, було, мені, прядучи, казки, як наші батьки вільними козаками по Дніпру жили і пісень гарних про ту старовину співала.

А я їй говорю: — То чого-ж се ти й собі, Настусю, усе думаєш?

— Та все мені, — каже, — давня воля сниться. Чогось мені не впокійно: усе чогось дожидаю, сама не знаю чого... І думки мої мішаються і сон мене не бере; а засну — все сниться, що на волі!...

VI.

А Настя вже шіснацятий рочок починає. Пані гаптувати її вчить, шити: розумна, жвава вона, швидко й навчилася — на свою голову: пані зраділа, та чужу роботу почала брати. Було, кому треба, вона погодиться: — „Маю тут сусідку молодицю; вона гарно шиє“, — тай дасть Насті пошити. І добрі гроші вона брала і багато роботи їй давали. Настя сиди та ший. А воно таке молоде, юна ще така, а в неї ще серце од кожного слова кипить, у неї ще думки рояться веселі дівочі, ще-б молоденькій пороскошувати, по зелених садках тихими вечорами, красними зорями побігати, любих річей, проти місяця стоя, послухати. Ну, що-ж робить! Иньша, кажу, поплакала-б, тай сумирилася. Настя не така вдалася. Скільки вона сліз вилила, Боже мій, світе мій! Станула, як віск. Ясні очі веселі стемніли і стала вона похмура, як її мати.

VII.

Якось пані пішла в гостину й нікого зі столовників дома не було. Ми з Чайчихою, упоравшись у хаті,

пішли до Насті. А Настя шила у паніному покою. Увійшли, а дівчина, затулившись руками, ридає — ридає! Аж задихається.

— Що тобі, Насте? — питаю.

А Чайчиха тільки глянула на дочку, нічого не сказала й сіла.

— Що тобі?

Настя мені в вікно показує, на вулицю киває.

— Що там, голубко?

— Там люде! — покрикнула. — Живуть, ходять собі, на божий світ дивляться, а я оттут над чужою роботою пропадаю.

— О, пташко! — я вмовляти, — хіба в їх горя не має, в тих людей?

— То що горе! Я горя не боюся!... Мені гірш: я не знаю ні горя, ні радощів; я мов камінь тут каменю.

Гляну на Горпину, а вона сидить, слухає, наче їй ся пісня відома, — і головою не поведе.

Зітхнула Настя важко, обтерла сльози дрібні, тай каже: — Сядьте ближченько, мамо! Погомоніть, тіточко, розговоріть мене.

Що тут мені їй говорити?

— Ти, Насте, не журися, не плач...

А вона не вважаючи, не слухаючи, як кинеться до матері, як ухопить її за руки:

— Мамо, мамо! Скажіть мені словечко, скажіть!
Моя душа переболіла... Мое серце схне!

— А що тобі казатиму, дочко? — зговорила
Чайчиха похмуро. — Поради нема!

Коли тут хтось — шам, шам!

— Пані, кажу, — пані... А вона в двері.

VIII.

— От, — крикне пані, — який собор! Аби я з
двора, то й не питай роботи!

Бере сорочку в Насті, дивиться: — Та ти й не
шила, мабуть, нічого, га?

— У мене голова болить, — одказує Настя
понуро.

— А гав ловити, то в тебе й не болить тоді
голова?... Ледащице, у матір удалася! Може й
тобі на волю заманулось? Ось я вам дам волю?...

А сама на порозі стоїть, не дає й нам із Чай-
чихою пройти.

— Я її годую, я зодягаю, я її на світі держу,
а воно, ледащо мені робити не хоче!

— Може, собі роблю? — каже Настя, да так
то вже гірко каже тії слова: — Може, собі заробила що?

— Ти мені смієш так одвітувати? Я ще тебе не вчила! — Тай стала її бити.

— Бийте, бийте, — покрикнула Настя, — тай за се кажіть дякувати!...

— Мовчи-ж! Мовчи! А то буде на весь вік тобі лиха!

— Нехай буде!

Гляну я — пані у гніву, розгорілась. Гляну на дівчину — бліда, грізна, сама розпач гіркая! Гляну на Чайчиху — хмара хмарою!

Та на наше щастя столовники надійшли. Пані випхала тоді Настю за двері. — „От життя мос! — жалкується, — яке ледащо. да й те грубить мені. А за що? Що не школено по хазяйськи, не бито, як у иньших. О, мій татоньку! — зиркає на мальованого князя, а в самої очі такі зробились, як у його, в самої така морщина між бровами, — чи думав ти, чи гадав, що твоя доня — княжна мусить із тою негіддю поганитись, клопотатись!“

А столовники їй: — „Та годі вам клопотатись! Чи стоїть того ледащо, щоб ви себе турбували? Нумо вечеряти!“...

Життя наше, життя! Молодого віку робиш-робиш, а сам в убожестві, в ганибі, — і такеньки старість нахопиться... По чім вас, молоді літа, згадувати?...

І вже в нас у хаті ні мови, ні говірки. Чутно з покоїв, як там сміються, жартують голосно.

Пані, було, на картах столовникам долю вгадує, або що розказує, іноді то співає, — і все про якогось друга милого співає: „Чому друг не любить, забуває, чому не буває“, — се-б то свого пана згадує, чи що...

А в нас тихо. У печі палає. Я в кутку, Настя у другому понура. Чайчиха коло печі, як мара, хибавється, робить.

Убіжить, було, сусідочка-дівчина до Насті: — Настусю, іди бо до нас! Поговоримо... Чого така смутна? Коли вже тебе пані не пускає, то ти тим не журись; а ось, як годинонька вільна, то собі й погуляй, надоложи, що втерляла!

— Не надоложу, сестрице, не надоложу! — скаже гірко так, аж та весела щибетушечка голівку схилить, зітхне і змовкне.

Коли се так уже почалося: як вечір, то й нема Насті. І так було не два, не три вечорі.

Одного вечора ми й спати полягали, її нема. У день її не бачили: робила при панії, а в вечері знов зникла.

Не лягла Чайчиха, сидить і дожидає дочки. І я собі не сплю: сумно мені такеньки, Мати Божа!

І от іде вона вже в ночі, вже зорі поперед нею мерхнуть. Іде вона, а мати стріча й питає: — Де була, дочко?

А голос у самої, як струна перебита...

— Не питай мене, моя мати! Не питай! — одкаже їй Настя. І задзвеніли слова її по хаті, як плач...

І почне Чайчиха: — Що се ти робиш, дочко? Що ти собі задумала? Чи не на мою голову без-таланну?

А дочка лягла; лежить — німа, мов убита.

— Де ти була? Де ти була, дочко? — Ні просьби, ні грозьби не чує — німа.

Х.

На другий день у вечері Чайчиха біля воріт зажидає. Вибігла дочка, вона її за руку:

— Куди йдеш? Вернись!

Завернула, привела до хати і цілісінький вечір просиділа Настя у кутку, руки схрестивши, дивлючись у землю, слова не промовивши.

І вже так пішлося: аби мати не догледіла — дочка втіче. Як уже не просили, як не благали — нічого не сказала. Ми й слідком за нею слідкували, — іде вона, оглядається; а заглядивши, що її

доганяють, побіжить, як полетить на крилах: не дожене й молоде, не то що підбіта мати, або й я. Ані сліз, ані слів не чує, не вважає.

Як то сумно було в нас у хаті! Як то тихо, глухо!... По тижнях словця, було, не перемовимо любого. Я, було, й хочу озватись до матері або до дочки, — не зважуся, хіба тільки подивлюсь на них.

Одного вечора сидимо ми з Чайчихою в хаті. Пані вже спать полягали, усе тихо. Насті нема. Довгенько сиділи ми. Тільки й чути, як вітер у садку зіллям колисає, та соловейко свище-щебече.

Коли з необачка Настин репір почувся. Аж ми іздрігнулись. Я злякалась... А Настя розсачнула двері з гуком, стала на порозі й сміється. В хаті каганець ледві-ледві світив. Стоїть вона така червона, очі горять; стоїть і сміється. Мати проти неї стала, девиться. І от Настя почала... Та так весело, що мені стало сумно — сумно...

— Матусенько моя? Мабуть ви мене дожидали? Ось дочка прийшла... Чого дивитесь, мамо! Хіба не пізнали? Се я... Мені весело...

Та ступила й захиталась... Боже мій! Світе мій! Се-ж вона п'яна!

Хитаючись, пройшла до столу й сіла.

— Ну, моя матінко! Ізнайшла вже я чоловіка, що мене визволить... Напевно вам говорю, що визволить... Напевно вам говорю, що визволить...

Будемо вільні, станемо жити, на сампх себе робити, будемо за його Богу молитись... Хоч він тепереньки й зневажає мене і од людей мене не криє, та нехай! Я йому, матінко, дякую, я йому, матінко низесенько кланяюсь у самі ноги... Пані не має права жадного на нас. У неї землі, мовляв, не має... Ми-ж, моя матінко, козачого роду... Як то нам застряти у неволі вічній... Ні, він нас визволить... І її визволить (на мене вже). Весело мені, як то вже весело, мати моя рідна!... А засмучуся — він грошей мені дасть... Я горілки куплю... І зорі ясні в голові в мене світять...

І так то вона говорить і сміється, а Чайчиха тільки слухає, не зводячи з дочки очей похмурих...

Заснула Настя, на стіл схилившись... І каганець ізгас... Темна їх ніч покрила.

XI.

І з того часу, що вечір — вона було й п'яна; а вирве в день годинку, то і в день унеється. Постерегла й пані: гнівалась велико, соромила її й матір: — „Ти мати: чому не впиняєш?“...

Замикали Настю — вона, було, так втече; чи дверима, чи вікнами, а втече. Лає пані, бє, а вона, було:

— Нехай, нехай! Уплюся — все забуду, весело буде!

Чого вже пані не робила! Було, як іще твереза Настя, то пані умисне її перед столовниками соромить:

— От дівка, от золото, от ледащиця!

А Настя нби й не чує. Сміються вони і вона ще всміхнеться. Втомилася вже й пані сердившись: — „Хоч у день же роби мені добре, ледащо! Нехай тобі всячина!“

Замикає, було, у день її. стереже; а в вечері тільки пустила, — вона й зникне до ночі.

XII.

Найшла ся в Насті дитинка... Таке то малесеньке, сухесеньке, слабеньке!

Як забачила його Настя: — „итино моя! Лихо моє!“ — Застогнала і загулівшись руками, заплаче... А давно вже вона не плакала... Я боюся, що Чайчиха, думаю, вже на дочку не дивиться то й дитину не привітить, та підношу до неї тихенько: — „Бог, — кажу, — дитинку вам дав!“

Вона взяла дитинку на руки, тай дивиться пильно й журливо й понуро... Дивиться, поки аж сльози в неї покотилися.

— Горе, — каже, — горе, да горе!...

Я їй собі кажу: — горе! — плачучи. Оттак ми народження привітали — сумом та плачем!

І росло-ж воно трудно та болезно: усе нездужає та квилить. А Настя стала більш іще пити. Як п'яна, то було що заговорить до мене і дитину попестить, пожалує. — „Дитино моя! Чому твій тато не прийде одвідати?... Шкода його дождити: не прийде! Що йому? Він і не питає ніколи... А ти мене, янголятко, не клени“. — Оттакі, було, слова промовляє, а сама до дитини всіхається і ладки їй бє. Бє ладки — сумно було дивитись: дитина мов неживенька, а вона з нею грається... Як же твереза, то з роду не підйде до дитини, не гляне біжить геть. Ми вже ту безталанночку молочком напували.

Одного разу, як не пустили Насті два дні, чи що, Господи! Билась вона, кричала, наче її гарячим залізом пекли: — „Ой, пустіть мене, пустіть! Або з мене голову здійміть! Змилюйтеся! Мучите мене на що їй про що? Я п'яниця вічная... Помилуйте мене, пустіть! Уплюся я, своє лихо засиплю... А в тверезої — лихо обік мене сидить, лихо мені в вічі дивиться!“

А пані все не велить пускати, та жалкується столовникам: — „Які сі люде п'яниці? Мабуть вони вже иньшу істоту мають, не таку як у нас... Гляньте — молодесенька, а вже впивається! Леда-

щпця, тай годі!... Пхе! І дитя своє зовсім занедбала, — пропадає дитя“...

А вони вже йї на те: — „Страх! У спх людей ні сорому, ні совісти, ні душі, десь, не має!“

Да так і судять собі, смачненько вечеряючи, або так бавлючись.

ХІІІ.

А дитинка тихо дійшла... Одного ранку прихожу я її понестити, нагодувати; вхожу — у хаті темно, бо на дворі похмарило, далеко грім одгрімує, вітерець заліг десь, тиша...

Вхожу, дивлюсь, а дитинка вже очицями поводитьь.

Я до неї кинулась, перехристила. Воно зітхнуло разочок і думечка її одлетіла... Ні Чайчихи, ані Насті не було дома. Я дитинку обмила, прибрала, стіл заслала і на столі її положила. Збігала — свічечку купила, засвітила в головках, ручечки йї зложила...

Прийшла Горпина, перехристила, поцілувала холодну унучечку і довго стояла над нею, довго. Прийшла Настя весела й п'яна. — „Що се таке? — каже. — Дочка моя вмерла? Дечко, дочко малая! Рученьки мої холоднісінькі! Личенько мое привяле!“

— Сама берє її за ручечки, цілує, у головку цілує.
— „Яке-ж німе! Колись то квилито тихенько — тепер німе... Так отсе ти вмерло... Добре, донечко, добре! Єй-же Богу добре!“

А сама слізми облпвається, наче й горює, й радіє чогось разом.

Коли схопиться хутенько: — „Горілки треба, горілки! Люде будуть, ховати доню-прийдуть!... Чи прийдуть же? Що-ж? Все треба горілки... Побіжу!“

І побігла і до ночі не верталась. А ми тут розгорили труночку, прибрали, зіллечком уквітчали. У ночі Настя вернулась. Знов дитину за ручечки брала, знов у головку цілувала. Коло труночки й звалилась і заснула і все: — Добре, добре, єй-же Богу добре!“ — Все те слово промовляла.

А в ранці прокинулась, побачила труночку, — іздрігнулась, збіліла.

— Умерла! — промовила, наче вона того й не знала, забула... До дитини; а я її одвожу: — „Насте! Насте!“

— Пустить! — грімнула, — нехай подивлюсь! Я ще не бачила її й доси, до самої смерти її... Дивилась — дивилась, якось тихшала все ніби сумирялася, тай вийшла з хати.

Ми їй поховали дитинку, її не було; а потім, як уже прийшла — того вечора твереза і біла-біла, стомлена така прийшла, — нічого в нас не питала... Після сього ще гірш запыла.

XIV.

Не день же їй не два таке життя велось... Матінко; два роки! Коли Настя разом покинула пити, нікуди їй кроку з двора не йде; а сама така тривожна: в лиці міниться, здригається, труситься, — от наче-б вона собі смерти, чи... волі ждала! Питаю — мовчить. І так три дні. На третій день у вечері промовила слово: — „Обманив!“

— Насте, голубко, — кажу їй — що тобі таке? Скажи-ж мені, моя безталанна!

— Що мені зробити? Я піду до його, піду!... Або я його з світа зведу, або сама зійду. Він мене впевнив, що в понеділок волю пришле... Піду, піду, хоч задушу його... Може, полегшає...

Вирвалась у мене з рук, тай побігла. Я за нею, сама старій кричу: — Лпхо, горе буде!

А стара тільки головою кивнула, ніби їй не ждала ньшого.

Біжу я та кричу: — Насте, Насте! Пожди мене! Я з тобою хочу йти... Я тобі поможу у всьому.

Не слухає, біжить. Мусіла я до дому вернутись. Нема Насті до ночі; нема у ночі; не прийшла і в день. Посилала пані шукати. Шукали ми, не знайшли.

Коли так, на другий уже день, в обідню добу, йде вона і два москалі її проводять.

Кинулась я до них: — Голуби мої сизі! що ви з нею робитимете?

— От баба здуріла! Певно всі ви дурного роду! каже мені сухенький, жовтенький москалик, розмахуючи бумагою. — От і ся, — на Настю показує — вот їй воля, тут би їй вибрикувати, а вона останній розум згубила.

— Яка воля? — питаю не розуміючи.

— А вже-ж вільна буде! От яка!... Вже порішили. Який панич гарний за неї просив!

А другий москаль: — Еге! За стару не попросять! Пропадай стара!

І жартують такеньки межи себе. А Настя йде біла як хустка, ні журлива, ні весела, — от мов з каменю.

Вибігла Чайчиха. Кажу їй — віри не йме і слухати не хоче. А пані перелякалась: то за тим знайомим шле, то за другим, плаче, ради просить, жалкується. А ми чекаємо — ждемо: чи смерть, чи

воля бідолашним буде. Колотилось у нас такеньки аж тиждень. Зовсім уже порішили, що ми вільні, а все пані пускати нас не хотіла, — та мусіла вже.

От, як зібрали нас в останній раз, то обявили, що ми всі вільні, у руки бумагу дали, — вийшли ми за ворота панські, — як зарідає тоді Чайчиха!... Рідає, рідає так, Господи! Та тільки приказує: — „Ой, світе мій, світе мій милий, світе мій красний!“

Зійшлися сусіди, товплються на вулиці, оступили, поздоровляють нас, самі з нами плачуть, а нас умовляють. А Чайчиха їм на те: — „Сестриці! Брати! Родино! — так то вже величає їх! — Не бороніть — нехай поплачу! Я двацять років не плакала!“

І так вона вимовила, що всі знов дрібними сльозами вмился.

Як я тоді на неї глянула, тоді я тільки й побачила, які в неї очі добрі, який усміх ласкавий, — наче то не Чайчиха передо мною мовчуца, попура... А далі, як схаменулась вона, як глянула на дочку, охмурніла й осмутніла знов тяжко.

А Настя стоїть, на всіх, на все дивиться, та шепче: — „Я вже сьогодні випила, — шумить мені в голові“...

А далі: — „Люде добрі! — простогнала, — чи я вільна, чи я тільки п'яна?“...

Настина подруга давня, ота Кривошиєнківна, прийняла нас до себе в хату. Зібралось ще скільки добрих сусідочок туди до нас, та радимось. Тільки Настя, як сіла в кутку, як схилила голову, — немов замерла так.

— Насте! — кличемо, — йди лишень до ради, порадимось.

— Голова болить! — одказала.

На другий день іще гірше вона занедужала; вже з того дня й не вставала. Танула вона, як свічечка. Нікого не пізнає, дивиться страшно і все за голову себе хапає.

— Горить, горить! — каже.

На пятій день підвелась, хустки шукає, зривається ніби куди бігти.

— Насте, куди се?

— Горілки хочу!... Піду! Піду!

Мати заплакала, — просить: — Доню моя, схаменись!

— Пустіть мене, пустіть!

— Куди-ж тебе пустити? Ти на ногах не встоїш... Ляж!

— То вбійте мене, вбійте! — крикне, ламлючи руки.

Положили її знов на ліжко. Почала вона кидатись, почала стогнати, кричати.

— Я вільна, вільна!... І вільна і п'яниця і ледащо!... Де-ж мені прихилитись, де? Добрий хазяїн вижене. — П'яниця, ледащо — треба її з свого двору вигнати! — скаже їй вижене, — і добре зробить!...

К ночі вже з сили зовсім вибилася, — тільки стогнала стиха та просилась:

— Не женіть мене, не женіть, — нехай я хоч трохи одпочину! Матінко, яж ваша дитина, — не женіть!

Усе їй привиджується, що її женуть. І дитину свою згадувала.

— Сховайте, сховайте мою дитину, — шепче, — вона вже давно вмерла!

Так, о півночі, піднялась на ліжку...

— Зима люта! — вимовила, — куди ви мене женете?

І впала.

Се вже її останнє слово було...

Марко Вовчок.

13. Вуси.

Літ сорок назад, а може й більш, вибрали мене в засідателі. За-молоду служив я в воєнній, в кавалерії ще, так, знаєте — не хотілось мені зробитися тим крюком. Ну, дворянство стало прохать: послужи — кажуть, — громаді, годі тобі сливи сушити, та солить, та наливать. — Сміються, бачите: бо я з Опошні; а тут ще жінка присікалась: лучче каже, — служити, чим байдики бити та з Марьєю Уласівною в маряжа грать! — (Була у нас сусідка така, знаєте, як співають: іду собі, підскакую...) Нічого було робити, — от я й згодивсь.

Через неділь дві прислали мені повістку, що губернатор утвердив вибори і щоб я неукоснительно, с получения сего, прибув в г. Полтаву для принесенія достодолжной присяги.

Виняда жінка з скрині мій міліціонний козакин; що порвалось — позашивала, та швиденько й випровадила, і з Марьєю Уласівною не дала попрощатися: і в голову вона собі не клала, яке лихо мене там стерегло...

В неділю, після служби присягали, і з собору прямісінько поїхали до нашого председателя учинити явку. А председателем тоді був той... що прозвали велике діло — опеньки. Не хочучи його й згадувати, бо вмер, — цур йому, щоб ще й не вилаяв! — Приїздимо, ввійшли в передню; на дверях стоїть лакей, в каптані, в німецьких галянцях, не з наших, — з председателем з Москви приїхав.

— А що, — питаємо; — чи приймає?

— Нікак с нет с, — каже: его превосходительство не ізволять прінімать, не угодно лі вам расписаться? — І показує пальцем на книгу, що лежить на столі в зелених палятурках.

Глянули ми один на другого, здвигнули плечима — та й стоїмо, як вкопані: не знаємо, що й робити. Тоді не було ще у нас того звичаю, що як розвозять ту гаспідську візиту та прийде менший до старшого, то не дає білетика, а тільки росписується.

— Что ж, господа, — каже лакей, — роти порозявляли? ізвольте записиваться.

— На-біса ж? — Питаєм.

— Так угодно, каже, превосходительству. Стали совітуваться, що воно за нечиста мати ця книга; один каже: це, може, той альбом, що на память вірші пишуть та пробиті стрілами серця малюють; другий каже: може схотілось председателю поба-

чить, який у кого почерк... А лакей так над душею й стоїть: пишть та й пишть! От Кирило Онуфрієвич Пищ-Муха, як письменніший між нами, й каже: може він дума, що ми й писать не вміємо? — взяв перо, трошки подумав тай начеркав:

„Прі цей верной оказії, спешу виразить душевное моє пріскорбіє і сердечної сокрушеніє, что по непредвідимим обстоятельством лішен щастя лічно засвідетельствовать моє глубочайшее уваженіє і преданность, з которимі поченнейше чест імею пребить Вашего Превосходітельства всепокорнейшій...“
Та й закрутив... (Де б то йому не написать: сам терся п. тих Петенбургах)!

Дає перо, — так всі од його, як од чорта. жахаються. Один другого штовха: бери ти! — ні, ти бери! Далі до мене: починай; — кажуть, — як тобі не вигадать? ти ж на всю Оношню брехун! — Взяв я те прокляте перо, думаю — що б мені написать йому на память? Встромлю в чернилицю, налагоджусь писать, і знов стромляю: нічого в голову не лізе! А туг ще кругом обступили дивляться, а лакей трохи в потилицю не штовха. Примірявсь — примірявсь, а далі й думаю: він дуже ласий до дівчат, нехай же посміється, — взяв та й настрочив:

„І вчора галушки, і сьгодні галушки.

Прийди, прийди, серденько, на білі подушки.

І учора куліш, і сьогодні куліш,
Прийди, прийди, серденько, мою душу потіш“.

Підписався та ще й закарлюку загнув, як хвіст у хорта. Тут вже за мною й другі почали; хто написав:

„Спробувать пера й чорнпла,
Що в йому за сила.
Так перо пише,
Як муха дише.“

Хто розмазався тим „глубочайшим“, а покійник Назар Семенович Тупу-Табунець Буланенький при цей верной оказії ще й жалобу на свого сусіда написав, що ззів у його „многоплодного“ индика. Оттак записуємось, а диявольський лакей аж морду на бік гне та регочеться.

— Не скажет вам, — каже, — его превосходительство за это писанье, спасіба!

— А що ж — кажу: як вміли, так і написали, йому ж схотілось нашого писання, — нехай і читає по суботах.

Після цього розїхались гарненько по квартирях і ні гадки собі. Аж увечері приніс до мене палатський сторож бомагу. „Прочитайте“, каже, „і роспишітья“. Що за вража мати! — думаю, яку моду вигадали! так бачите, воно й легенько росписуваться! Прочитав, — тільки й написано:

„Его превосходительство, господін статський советник і різних орденів кавалер, предлагаєт г. г. членам всенепременно явиться к нему завтрашняго числа в десять часов по полуноці.“

Це, думаю собі, на закуску пригласа, — та взяв і розписався: „буду, хліба-соли не цураюсь.“ Хто його в біса й сподівався, яка там хліб-сіль буде!

На другий день, як раз в десять часів, зібрались ми до предсідателя. Ходимо по залі; вже й одинацять прокукало, — ні сам не входить, ні закуски не приготівляють, а вже пора б і червяка заморить. Оттак додержав нас до дванацятого часу, далі лізе з кабінета в мундірі, в білих штанях, щось на шиї теліпається, ще й перстень на палець настромив. Тільки виткнувся з дверей, так на мене й витрищивсь, посатанів, аж з виду зблід. Тут йому кланяються; хто бубонить — „а честь імею явиться“; а він, ні на кого не глянувши, прямисінько до мене, — як крикне:

К кому ви явілісь?!

Дивлюсь на його; чи не здурів? — думаю, чого це він так грима? А він вдруге дужче:

— Я вас спрашиваю, к кому ви явілісь?

— К вам, — кажу.

— А я кто такой? — пита і сам чортом на мене дивиться.

— Хведор Іванович, кажу.

— Не Федор Іванович, а ваше превосходітельство, — знов затріщав: — господін председатель, ваш начальник, мілостивий государь мой! — аж запінився з серця.

Тю на твого батька! думаю собі, чи ти сказився, чи натріскався кукільвану?.. А він скільки глотки своє: к кому ви явілісь?

— К вашему превосходітельству, — кажу: нехай, думаю, по твому буде.

— А как ви явілісь? отвечайте, мілостивий государь мой! Как ви явілісь?

Що за напасть така? не знаю, що йому й казать.

— З достодолжним уваженієм, — кажу.

— Разве в таком віде, — кричить, — являються к начальству з достодолжним уваженієм?

Посмотрите ви на себя!

Оглянувсь я на себе — все обстоїть благополучно: медалі висять, червоний пояс і шаблюка біля боку. Далі обернувся до товаришів та й питаю:

— Чи не знаєте хоч ви, чого од мене треба його превосходітельству, господіну председателю, нашему начальнику?

Як розсердиться ж, так Боже мій милостивий! Підскакує. як зінське щеня, і приска — веначе сушно мочить!

— Ви, милостивий, государь мой, — репетує, — не маєте должної атенції к начальству, не ісполняєте устанослєнних форм, нарушаєте государсвеннїя узаконєнїя! я вас в двадцять чєтїре часа предам суду!

— Як буде за що, — кажу, — то можна й зараз предать суду... Позвольте, — кажу, крутнувши вуса, — і мені вас спросить: чого вам од мене треба? хїба, кажу, дворянство на те мене вибрало, щоб на мене кричали, як на лакея?! — Та це кажучи, ще й шабелькою стукнув. Досадно ж, їй-Богу, стало! що за чортова мати, думаю: прилип до мене, як шевська смола до чобота. Так куди! Піп своє, а чорт своє!

— Молчать! — кричить, — ви єще осмєлїваєтеся разсуждать! Посмотрїте в зеркало, в каком вїде ви явїлїсь к начальнику!

Пїдвїв мене до дзеркала; дивлюсь! козакїн мїй защїпнутий на всї гаплики, медалї висять; і прочє де розїрвалось — позашивано; все обстоїть благополучно...

— Чю, — пита, — вїдїте?

— Нїчогїсєнько, — кажу, — не бачу, чого вам од мене схотїлось!

— Как чєго — знов закрячав: — на каком основанїи ви осмєлїлїсь явїться ко мне в усах. Ви

теперь состоїте в гражданской службѣ, потому право ношенія усов на вас не распространяется.

— З цього б і почали, — кажу: — як не розпространяється, то й виголюсь. Нічого було й кричати, як на живіт: це б, — кажу, — і губернатор, і сам міністр так глотки не драв!

— Прошу не розсуджати, — каже, — а ісполнять, що вам приказивают; чтобы сего же дня вибрилі уся, а не то — я вас под арест посажу.

Далі визвіривсь на прочих і каже. Я вас призвав, милостивие государі, чтобы виразить вам крийнее мое неудовольствие за то неуваженіе і непростительную дерзость, которую вы учинили вчерашняго числа вашим неуместным поступком.

— Позвольте узнать, ваше превосходительство — почав Пищи-Муха, — в чом заключається неуместный наш поступок, учиненный вчерашняго числа, із котораго можно би усмотреть неуваженіе к вашему превосходительству і непростительную з нашей стороны дерзость?

— Как — із котораго? — крикнув: — а как вы могли позволить себе писать в визитной книгѣ такую дичь: і галушки і куліші, і жалоби записывать, словно на почтовой станціі, — когда вам следовало только записать ваши фамиліі... Это просто бунт протів правительства!..

— Наші іменніє спіскі, — знов почав Пищи-Муха (а він вже такий був, що хоч кому носа втре), — доставлени уже вашому превосходительству, следовательно ми нікак не могли предполагать, чтобы вам предстояла надобность в наших фамилиях, а полагаю, что ваше превосходительство интересовались более на счет наших почерков і словосочинения, а потому каждый із среди нас, по мере сил своїх, потщился выразить свої чувства і мысли, нікак не предполагая, чтобы ваше превосходительство...

— Ну, довольно, довольно! (допик-таки його Пищи-Муха!) — ви, — каже, — як маятник в часах: торкні вас раз, то ви десять раз завіляете.

— Тепер, господа, — каже, повертаючись на всі сторони, — ізвольте, отправляться; на первый раз я вас прощаю, но в другой — будьте осторожны; я не люблю шутить! А ви, милостивый государь, — каже глянувши на мене, — чтобы сію минуту обрілись! понимаєте?

— Як не понять! — кажу: у мене є дурень, що сливи стереже, так і той вас поймає.

На це хотів був він обізваться, та попирхнувся: скоріш в кабінет, і зачинивсь; обридло вже й йому гримать, прискаты і підскакувать. Стали й ми виходить, похваляем ту гаспідську закуску, а секретар наш Оома Петрович, де не взявся, до мене й собі:

— Як можна, — каже, — в гражданській вуси носить!

— Та хоч ви мовчить, кажу: — чорт батька зна чого таку куру підняли! Не то вуси, — і борода ділу не поміха!

— А в візитній книжці і на обявительному листу, — каже, що ви написали?

— Помилуйте мене сьогодні, кажу, — а я вас завтра!

Не став з ними і розговарювать, і без його гірко на душі, так досада і розбіра, так і поверта назад, щоб хоч вилаять іродового сина. Скільки на світі живу, а ніхто на мене не кричав, ні з ким не лаявсь, — тільки де-коли з жінкою; а тут і не вестерігсь, — відкіля та й сварка вирвалась, бодай йому до смерті так підскакувать та прискать! Прийшов на квартиру, зараз достає з шкатулки бритву, намиливсь, черк, в друге... так мої вуси, неначе скошена трава, і впали на рушник. Як глянув же я на себе в дзеркало — так батечки!... аж злякавсь, сам себе не пізнав, чорт-батька-зна на кого й похожий: і рот кривий, і щоки позападали, і ніс похнюпивсь: зовсім не я, а німець Адам Іванович Фрик, що в Кременчугу шльонку розбірає!... щоб мені до завтраго не дожить, коли брешу! В перший раз, як живу на світі, довелось мені зголити вуси, лучче б було і не дожить до цього лиха!

Якби знав, що зроблюсь таким паскудним, то Бог мене побий, коли б збрив, хоч би не то що під суд — хоч би жили з мене тягли. І кому з того прибуло, що я без вусів?... Кому вони мішали: чи їсти, чи пити, як кажуть, вірою й правдою служити? Як я теперички до жінки вернуся? Як я в вічі Марії Уласівні?... Згадав я й літа мої молодії! не одна, було, глянувши на мої вуси, збирала губки на оборочку, не одна і цілувала і милувала їх!... Оттак журюся, а сльози кап-кап!... Здається, і за старшим сином так не вбивавсь, як помер!... Мій Боже милий! подумав, ударивши себе в груди, за що ти мене так люто покарав?...

Нічого було робить більш у Полтаві, бо в должность велено вступать тільки через тиждень, от я й поїхав додому. То було як їдеш то знай гукаєш на кучера: торкай, хлопче, торкай, — а теперечки сижу собі, схиливши голову, неначе мене на шибеницю везуть: пари з рота не-пущу; хіба як швидко побіжить, то озвешся: не жени коней, — потишиш! — Так вже наровлю, щоб мені у ночі приїхать, бо жінка тоді була непорожня, то, думаю собі, як гляне разом на мене. та злякається, то ще (нехай він сказиться) приведе Адама Івановича Фрика Підїзжаю до свого двору. — уже зовсім смерклось, і в будинку не світиться; вилажу з брички, а тут як загавкують на мене собаки! —

тю, дурні, — кажу, — хазяїна не пізнали! — Хотів був погладити, так бісові собаки глянули на мене, та в-ростіч. Ввійшов тихенько в сіни!... так якось чудно, матері його біє, б'удьто й не я, — здається й хата не моя, їй же Богу, правда!... Оттож, кажу, як загавкали собаки, жінка й прокинулась; чує — хтось увійшов.

— Хто там — пита.

— Це я, — кажу.

— На кого ж там собаки гавкали?

— Не знаю.

Та йди ж, — крадешся!

А в мене такий звичай був, що, було, як прийду додому, то зараз, хоч і вночі, всіх розбуркаю: з дітьми граюсь, з жінкою цілуюсь, бабусю Оришку, що за дітьми приглядує, зачінаю; а теперечки, як тать, мов той злодій, крадусь, — не знаю, на яку й ступить. Підійшов до кроваті, а жінка протягує до мене руки цілуватися. Поцілувались, а вона:

— Хто це? — та мене рукою по губах... Як наробить ренету: Ой лишечко! Злодій... Оришко, огню, огню!

Я її уговорюю, — так куди! не слуха: і руками й ногами од мене.

— Не підступай! — кричить, — не підступай!... Всіх дітей переполошила, та вже Оришка прибігла

в свічкою. Витріщились на мене, двляються... здається й я, так не я ж: нема вусів!

— Що це з тобою сталося? — пита жінка: — чи ти живий, чи мертвий?! — а сама аж пополотніла, труситься, неначе трясце її трясє.

— Тим то й моє лихо, — кажу, — що живий!

— Що з тобою зробив? пита, — оглашений!

— Це ж, — кажу, — дяка тобі: тепереньки вже не буду байдки бити, та з Марією Уласівною в маріяжа грать!

— Нащо ж ти вуси збрив? — пита.

— Тепер состою в гражданській, — кажу, як і мені казали: — а потому право ношенія усов на мене не распространяється.

— Чи він п'яний, чи здурів? — каже жінка, глянувши на Оришку; та як заголосить, як вдарить себе в груди, а за нею дівтора й Оришка, а бісові собаки почули ну й собі: і виють, і скиглять, так-що Боже мій милостивий, такий гвалт підняли, хоч з хати, — та що з хати! — з села тікай! просто кінець світу наступає.

Оттак цілісіньку нічку рюмсалп, і я з ними: сижу та плачу. До крові губи собі подряпав: хочу, знаєте, вус крутнуть, хіп за губу, — нема нічого, і вдряну...

— На другий день така напала на мене нудьга, хоч кріз землю провалиться. Що кому не скажеш

— ніхто мене не слуха — діти од мене одвертаються, жінка хлипа, ні одна дворова собака, матери їх біс, до рук не йде. Думаю собі — що мені на світі робить?... А тут стали сусіди навідуваться і Марія Уласівна прийшла, а я од їх ховаюсь, та лице закриваю, неначе казна-що таке... їй же Богу правда! На третій день зовсім таки ослаб, не дишу: груди мені заложило, живіт підвело (за три дні шматка хліба в роті не було); не знаю вже, чи голова в мене на плечах, чи може кавун. Зовсім таки налагодився вмирати, хоч за попом поспілять!

Коли, на мое щастя, — так вже Бог милосердний не схотів посипротить моїх діточок, — приїздить Григорій Григорович Захарченко, оттой, може чули, що і в чорта виграв би тяжбу, — так, кажу, приїздить: як глянув на мене — і назад одступив.

— Що це з тобою, братіку? — пита.

— Пропадаю, — кажу: — тебе ще й поліном не добеш. Тільки — каже приглядаючись, — дуже спаскуднів; чого це?

— Хіба вам говплазило? — кажу.

— Вуси збрив?

— Еге!

— На біса? — пита.

— Нечиста мати в гражданську понесла, так теперечки право ношенія усов на мене не розпространяється.

— Хто це тобі вигadaв?

— Його пре... тее, — кажу, — щоб йому добра не було!

— Брехали його батька сини, та й він з ними, — каже: — ти ж з мундіром в одставці?

— Так що?

— Так коли мундір на тобі, — каже спасибі йому, — так і вуси при тобі!...

— Йй Богу?

— Побачиш, — каже: — я тобі й указ дам.

— Батьку мій рідний — кажу: на світ ти мене народив! — Як скочу з кроваті, ну його обнімать та цілувать, а він мене однихає.

— Ну тебе к бісу, — каже: — як шпильками шпигаєш! — Бачите, одросли трошки вуси, так щетина й колеться.

Теперечки, спасибі їм, понасилали тих томів: що треба, хоч не скоро, а наланаєш, а тоді — скоріш скарб знайдеш, як чого тобі треба. Не у всякім повіті були такі люде, як цей — що розказую — Захарченко: шукають, було, шукають, та й плюнуть... Таке лихо було, не повірите: коли скажуть, що право ношенія — не то вусів — голови на твоїх плечах не розпространяється, то не турбуйсь шукать, — чи воно правда, чи брехня, стинай голову та так і ходи... Щоб я пропав, коли не правда!

Ну, як почув я од Захарченка про той указ, то де в мене й сила та взялась! повеселів, як на світ народився. Зараз жінка поставила нам закуску, випили по чарці, по другій старої, пляшок зо дві сливянки, а тим часом запрягли мені брчку, та скільки видно й заторохтів з Захарченком. Дорогою, щоб мене не побачили, обв'язався платком, тільки очі й блищать. Хто не стрінеться, пізна мене по конях, і пита: чого це ти обв'язався?

— Бишиха, — кажу, — нарядилась

Приїхав до Захарченка. Як дав він мені той указ, то неначе рідного батька побачив!... Ну, те-перечки, думаю ваше пре... тее... чий чорт буде старший!

Вернувся до дому і два місяці висидів в карантину, поки вуси не повідростали так, що вже й жінка зі мною цілується, і люде слухають, і собаки на мене не гавкають. Уже й з Марією Уласівною в маріяжа граємось, а тут така піднялась переписка! з Полтави повістка за повісткою: неукоснигельно, с получения сего, імеєте явиться. — А я їм в одвіт: по случаю приключівшейся внезапно болєзни! — Ще з місяць підждав, та як вже стали закручуваться, поїхав в Полтаву. Тільки приїхав, зараз натяг на себе козакин, причепив шаблюку та й пішов у палату, це б то вчинить явку. Вхожу в присутствіє... Як гляне на мене г.

предсідатель, так його й зжолобило, аж носом закрутив.

— Что ето, мілостівий государь мой, крикнув, — ви уклоняетесь от служби, і вторічно осмеліваєтесь явітись ко мне в вусах!

— Це, — кажу, — ще не вуси, а усишки. а от як виростуть, то будуть усища! — А сам держусь за той указ, як сліпий за поводача.

!!... як закричить, та підскоче, та присне: я вас мілостівий государь мой, в двадцать чегире часа...

— Не гарячіться, — кажу: — кров спортите, а ось подивіться! — Та тиць йому в руки указ. Дивись, думаю, хоч повилазять.

Прочитав, — якось чудно лупа очима, губи дріжать...

— Фо... Фома Пе... Петровіч! — каже, запиняючись: — что ето такє?

Хома наставив око:

— Височайший, каже.

— Без вас знаю, — каже предсідатель, — а распространяється лі право ношенія усов?

Х ма круть-верть, сюди-туди, нічого робить.

— Распространяється, — каже.

Товариші дивляться на мене, перелякались, думають собі: буде мені халена! А я дивлюсь на супротивників, так їх очими й їм, та вуси кручу.

Предсідатель глянув на секретаря, повертілись в двох сюди-туди, та й посідали тихенько, ні один й пари з рота не пустив.

— Що, думаю собі, піїмали облизня?...

— Так оттака-то чудасія була з моїми вусами! Якби не той указ, то може б довелось і пропасти! Згадуючи прошле, не раз думав: правду люде кажуть, що за Богом молитва а за царем служба ніколи не пропадає. За п'ятнадцятилітню безпорочну вислужив такі собі те, що теперечки ніяке превосходітельство на світі не збріє мені вусів, — от що!

О. Стороженко.

14. Безталаннє.

I.

Стара Гребениха богачка була: фудульна¹⁾, обрахована, з масним язиком, як то кажуть. Свічку до церкви не понесла, часточку не дала, мисочку не поклала, а проте лице своє перед людьми так знала обмити, що то! вона все була „бідниця“: у неї бжолки не роїли, ні корівки скороми не давали, ні з овечок вовниці не встригла — вона зовсім безталанна була! А тут нищечком так і сміється з других людей, що її було жалують.

Лиш одна душа на світі мала у неї і ласку й пошанівок: стара баба Ція, що зерном ворожила, та в звіздах ^смотрила; і днюють і ночують було вкупі, та по цілих ночах вистоять порозплітані в садку, лічучи та викликаючи ясної зорі. Ще і не

---

¹⁾ Гордовита.

повечеріло гаразд, а Ція сидить собі вже при каганці на печі, та зерном розсуває; Гребениха коло неї.

„А що там паде,¹⁾ любко?“

— „Хиба я вам коли правду не сказала, зазулько?“ — каже ворожка, — „у серці колач, на порозі колач, в хаті гість, а се у мене старости, любко. Лиш осьде, з лівої руки трохи жаль, але то нічого — минеться. А отсе зять богатий, зпід сонця: і колач, і радість, і борзо — бо плоту нема; як не буде сеї осени весілля, то в лице мені наплюй!“ —

„Сеж у мене ще дівчина молода“, каже Гребениха, „а мушу віддати, щоби вже того Догайшиного раз позбутись. Учепився, тітко, дівчини, як репях кожуха — ні суди Боже!“

— „А дівчинаж?“ — питає ворожка.

„Дівчина й гадки не має. Я кажу до неї: — коли хоч, то йди за Тодора, я тобі не спераю“. А вона: „Мамо“, каже, колиж бо він такий; тихий; я-б за ним бувши знудилась“. —

„Любка моя!“ — рекла ворожка.

„А тут бесід по селу вже повно!“ журиться Гребениха. „Знаєш, жоно добра, що я гадаю учинити?“

---

¹⁾ Показує, виходить.

— „Кажіть, ластівочко!“

„Хочу віддати свою Олену за Угринчукового Митра. Я вже й з старою зговорила...“

— „А відтак же?“

„Завтра сватати ме“.

Се ворожці вода на лотоки. — „Дай Боже таке чути!“ — каже. — „Я вже вам давно хотіла се сказати, та не сміла. Я, любко, дуже несмілива з роду!“

„А що отсе тутки паде?“ питає Гребениха, справивши пальцем на купочку зерна.

— „Та отсе, крішечко¹⁾ се — гріб, але з лівої руки, то чужий... Та ще до того й бідний!“

Доки ворожка ворожила, а на дворі зорешливо, та тихо, нічого не чути, тільки Дністер гуде, та соловейко свище. А там стоїть Тодір з Оленою. Тодір плаче; Олена скубе вишневу квіточку в шматочки.

— „Я згублюся“ — каже Тодір.

„Який бо ти незвичайний, Тодоре!“ каже Олена. „Нащо собі такі гадки до серця приводити, коли я за тебе піду“.

— „Ув одно каже, що піде, а за другого йде!“

---

1) Пестотливе слово, — кришка, кришечка.

— дорік парубок гірко тай пішов. Дівчині й „до-
браніч“ не сказав.

„Іди, коли нерозумний!“ промовила вдовина
дочка з горда; махнула рукою тай пішла в хату.

II.

У старої Гребенихи в хаті вінок плетуть та
бояр збирають, а Тодір ходить собі понад Дністер
та в сопілку грає. Грає, а дрібні сльози так єго
і заливають! Заток¹⁾ сопілку за пояс, тай заспівав:

Ой засвіти, місяченьку,
Тай ти, зоре ясна!
    Ой в лузі, в лузі,
    У лузі пшениця —
Там дівчина прекрасна!

Пшениченьку дожинає,
Все в гору та поглядає:
    Ой чи високо,
    Ой чи далеко
Сивий сокіл підлітає!

---

¹⁾ Заткнув.

Літаєж він та літає,
В кватирочку зазирає:
    Ой сію руту,
    Ой сію руту —
Ой подай, душко, руку!

Радаж би я ручку дати,
Не зволяє стара мати:
    Ой взяла мати
    Нелюба до хаги —
Годі рученьку дати!

Ой ідуж я до Дунаю,
Та став же я та гадаю:
    Ой гаю, гаю,
    Тихий Дунаю —
Я тонути в тобі маю!

Да за марну причину,
За невірну дівчину;
    Ой гаю, гаю,
    Ти тихий Дунаю —
Що я в тобі потопаяю!...

Пішов домів. А дома молодший брат уже
доживдає.

„А ви де були, бадічку?“

— „Прохожався; або що таке?“ —

„Та нічого, бадічку; Олена приходила кликати ваз у бояри“.

Тодір нічого на се не відповів; пішов у хату. Стара Догаїха сиділа за кроснами, ткала сукно. Та як поглянула на Тодора, аж човник з рук упав.

„Синку мій, а тобі що?“

— „А щож би?“ — каже; — „нічого!“

„Таже ти почорнів, як головня!“

— „Так вам видиться, мамо; я однакий“. —

Стара далі ткала, а син пішов у комору на весілля збиратись. Ще і братика молодшого покликав, щоб ему поміг.

За дві години Тодір був убраний, готовий. Черевики на нім брижовані,¹⁾ волоскі; ногавці білі; сорочка рантухова, золотим хірем²⁾ та мирсою³⁾ вишивана: пояс браний,⁴⁾ Боянський; за поясом ширинька;⁵⁾ на шиї хустка шовкова; на голові кресаня в самих павах та в йорданах⁶⁾ волоських, що на цілій Буковині такої мабуть не було.

Вийшов з комори. Кучерики русо-золоті, пишно зачесані, повились по головці, засяяли, мов золото. Він підійшов до ненечки своєї старої, став, дивиться

---

¹⁾ Шнуровані. ²⁾ З румунського — золота нитка. ³⁾ Нитка бавовняна. ⁴⁾ Плетений вузкими ремінцями. ⁵⁾ Хустина. ⁶⁾ Гердани, вузкі з пацьорок вишивані пасочки для прикраси голови, капелюха і т. д.

на неї довго, відтак поцілував її в долонь та її уклонився низенько. — „Ненько“ — каже — „благословіть!“

„А куди, синку?“ питає стара, „на весілля?“ — „На весілля“ — каже.

„Божа тебе Мати благослови, душко! Та не барися дуже; я сама в хаті“.

— „Ба я може й забарюся, ненечко“.

„Нічого, синку, нічого. Лиш не тужи так дуже. Не судилося, душко — щож робити?“

Він тоді сплакав. А братик молодший — Василько — як не кинеться єму поза шию: „Бадічку“, каже, „братичку мій дорогий! куди ви отсе йдете?“ — „На весілля, Васильку“. —

„А мені все здається, що я вас більше не побачу! Тодірку, бадічку, братчику мій рідний!..“

„Тодір поцілував хлопця в чоло, перехрестив, пригорнув до серця.

— „Васильку“ — каже — „я забарюсь: не лишай неньку“. —

Уклонився, тай пішов.

Пливе Дністер, тихий, як той руський нарід, широкий, як його думка, глибокий, як його рани; по тім боці Галичина, по сім Буковина. Вечер був тихий. В Хрещатицькім монастирі дзвонили на вечірню, місяць сходив поволи. Зійшов, засвітив,

засіяв, цілу Буковину золотом поволік. Соловейко співав у лузі.

А в лузі стоїть явір, обняв мелоду калину, пригорнув до себе. Стара верба нахилилась над ними, знай та ненька рідна над своїми діточками. Дівчина здохмила золоті та пахучі свої кити д'горі; коло неї постелився зелений барвінок, пригорнувсь, задумався. Пишна черемшина вимахує білими своїми вітами, знай та богацька донька писаними рукавами, а кучерявий дуб стоїть та сміється, мабуть до тої фіялочки, що йому на корені зацвила. Високими та широкими Дністровими берегами постелились шовкові трави молоденькі, а по них ходить парубок хороший — прехороший, ходить та в сопілку грає. Се був Тодір.

Грав він довго — раз весело, що аж серце тріскало, а відтак знов сумно, тужливо. На б́ерезі стояв білий камінь; він сів собі на тім камені, поклав кресак¹⁾ та сопілку біля себе на мураву, склонив голову на руки, задумався. А з села чути було музику, що грала у Олени на весілля.

„Що сей світ, що його любов, що його доля? Світ — Дністрова філя, любов...“ Не доказав — — —

Другої днини найшли тільки кресаню на б́ерезі та сопілку. *Осип Юрій Гординський-Федькович.*

---

¹⁾ Або кресаня, гуцульскяй капелюх.

15. Обід.

(З бойківського життя.)¹⁾

Грубі, чорні хмари повисли над землею. Мцний вітер почав боротьбу з ними. Довго громадилися; довго шуміло й клекотіло. Густо зійшлися, напружили свої сили. Не витержкали. Загла борня. Грюкотять громи. Блискавиці прорізують хмари. Виринуть у просторі ясні шяхи і пропадають. Смереки біля хати Василя заніла проносять важкі жалі й неназвані скарги. Острашна сила налітає і безмилосердно додирається до них, вирвала-б, забрала і понесла на затрату...

Василь справляє обід, гостить запрошених. Робив „молитванки“ хижі²⁾. Помер недавно хлопець, а тепер люди трафили ся доньці, тим то „очищав пляц“.

Зійшло ся багато газдів із жонами. Василь богач, поважний газда, любив порадити й порату-

---

¹⁾ З огляду на бойківську мову, лишаємо правопис незмінену.

²⁾ Благословленне, молитванне хати.

вати, отже кого попросив, не відказав ся, тай подякувавши за „гонїрь“, прийшов.

Тему до розмови в головному надавала хуртовина. Дух знищення й руїни, що гулав по світі, здавало ся, перенїс ся до уяви оповідачів. У їх оповіданнях зринала грізна мара, що кермувала долею виведених осіб.

— Що чувати, єгомосць, по газетах? Чи ни поболїли ся нашї послї на чьирива? Тихо нигде ничего ни є.

— Здорові нанї заступики, відповідає піп, тільки за одного писали, що потовк собі руку трохи.

— На таке ми ся ни сподївали. Біда на свїті. Тенго гірко жьвити.

— Чому ви так мене підходите? питаєть ся піп.

— Будь веселий і ни сьмій ся — та що ми з тої веселости?

— Пожьдїть кумє, ни може чьоловік знати, коли доля ся вкажє. Нираз аж по смерти ввидит, що му сонце засьвітит і буде мати параду.

— Ниповчасови гра ки¹⁾

— Тогди бисїдували, видиржькїт ли но²⁾ тот час при нас, а ми нак будеме боротьба? Де тоти тирпїня за нас? Чи замкли котрому платню за

---

¹⁾ Музики   ²⁾ Тільки, лише.

тоту борню? Ци посїдїв поєден у криміналї з день, два дни за нас? Ци вивергли го за двирі, як хлопа виміуют? А ни забивайте, що передне задному лавка!

— Слухайте газдове, наші послы говорили острі бесїди, вказували, що зле чинить ся. домагали ся, аби було лішше, ну, і пани міністри щось там обіцяли.

— Чькода їх, повірили панам і зистали на баламутї. Я дурний хлоп. али так бим ни робив. Дай, пане, табеляцію на своє майно, що додпржиш того, щось кририк, а нїт — усьо твое пропадує, їдеме їдеме сїяти й орати на твій загн.

— Обисте ся ни запротивили, єгомосць, али ми повірте, що то всьо пусте било. Бисїдували — ну, і що вибисїдували? Ци хоть цятка є з того? Як робити, най-же буде так, аби видно било. Ми ни домагаєме ся, оби нам послы зараз дащо поприносили, бо хто їмив у другого, ни так легко пуцьбат, ли но хочеме, оби послы так тирніли, як ми тирпиме, оби всі видїли, висьвідчыли¹⁾ й визнали їх муку за людське добро.

— Та бо знаєте, людкове, вони боять ся, аби хто що кепського не гворив і дещо злого їм не вчинив.

---

¹⁾ Були свідком.

— Глупий би був тот, що ни йшов би на гору бо висока аж у голові ся тьмит. Оби си кістя ни потряс, а знав, що там є для нього водиця жьивуща, ай сїв на боці і плакав, дивїт, який я бідний, ни годин виїти, ще дехто вержє камїнь і ни пальці пообтават...

— Чькода бесїду ати... Ми ти ту так, а вони там зновїль сто гадок мают і ни знают, котру їмати, а за тот час ми повмираєме.

Пїн розпирощав ся і відїхав, та роздумував над мужицькими висказами. Їх натяки розумїв так, що послї поневоленого народа не можуть бути дипломатами-полїтиками, але мусять стати борцями. мучениками; мусять бути людьми високо-їдейними, бо лише тоді з їх праці й терпїнь зринагиме гаразд загалу... Тенер газди трохи порозсували ся, бо жони засїли до стола. Розмова йшла далї.

— Хлопови нїхто ни є брат. Сам дуй, сам куй, сам по воду їди і штири грейцарї дай — звалили всьо на хлопа, а ти бігай на всї боки, аж тя зипрут кольки.

— А во, хотят забрати перелїски й луги.

— Ни на руку їм, що їде в промїш з їх.

Зїйшла бесїда на процес, який провадили мужики з дїдичем. Сей запродав лїс фірмі, а фірма рубала всюди, навіть по мужицьких частинах, розкинених помїж панським лїсом.

— Що фірма — рубат, де ввидит і забират.

— Далисме вже тисячъ у, даме й більше. Без Лучнього ни є¹⁾ де ся дівати.

— Много дає ради, хто має там сїна; є млавате й чайковате.

— Ни то мовте. куме, али є й на вірнину врізати й затопити, мож ся й поставити²⁾). Що буде потому? Де кимака³⁾ дістати?

— Тинир дрова берут, пак возімут каменя, а відтак будуть вирїти за нафтов.

— Повїдали и повїдають старі, що то газдїське, де ся обкошувало перелїски. Там заєдно било вільне, загальне пасвиско.

— Дармо ни називат ся Лучне, то ни глуний вигадав; людей вимучьили, забрали землю й ліси, а тинир віднимають решту.

— Днись панів поля ни кортят, ай ліси, виробля колейку⁴⁾, тай за тим лізут, ги⁵⁾ пчьоли за цвїтом.

— Минат ся ліс, ги люди мрут на холеру.

— Буде тому вже трийцять пять лїт, комісія аж з Ряшьова біла; сїдїли дві недїлї, пописали, квїтації подавали, табеляція є, а тинир зновїль хотят видерти.

---

1) Нема. 2) Побудовати. 3) Кусник дерева. 4) Зелізницю-вузкаторову. 5) Гей, ніби.

— Їх заходять штудирації. Будут близ нашього залісювати, аби скотя¹⁾ ни ступило, а ступит — є заторочька.

— То все йде на чьбез мус. Зрікай ся, хлоне, встунай ся зи свого бо їм того ги струи у волосю...

— Няй їм кістя ни стане!

— Грішьє бідний, навіть ни ладят ся вмирати...

— Ах, ти, бідо-напасте, іди, пропади! не вдержав один з присутних, скрутив ся на місці глянув на ноги, немов би який ворог підсував ся до них, сплюнув і посягнув до кишені за файкою; своїми рухами та мінами викликав вражінне, немов би хотів щось злого відвернути як найдалше від себе і від других.

— Давно ліс стояв і нихто за нього ни дбав; ріс буйно та з вітром си бисїдував, а днись жылізниця засвистала по вирхах, тай всего стає трохи...

— Гей, гей, сьватий Божье, сьватий крі ки, я тутешний, а ти відки? Зайди їдят хліб, а ми полову...

Виміна гадок ставала що раз живійша, бо доходили все близше до того, що їх дуже болїло. Горячили ся, лиця червонїли ся, очи горїли гнїлом і завязттем, руки виявляли обуренне.

---

¹⁾ Худобина.

Іван Морикінь захотів розвіяти се прикре напруженне, тим то кинув одушевленне в збентежені умі: „Тирпит, тирпит Руснак, али, дав Біг, і годин“, а відтак напрасно перейшов до иньшої теми. В його словах звичайно усе повно іронії. Найповажнійші та найсумнійші моменти повертав на жарти; найтрагічніші піднесення розторошував одним подувом свого дотену. А коли йому задля того дорікали иноді, то він оправдував ся: „У сьвітї й без мене досга плачуть і гойкают¹⁾); я ни буду, хяба аж на своїм погребі си трохи поплачу. щом жьив, ничого ни нив — любив вишити — і ничого ни зробив“.

Йому й тепер душно було від балаканки про кривду, отже намагаєть ся відсунути на хвилю свою увагу й других. Висказуєть ся іронічно про вродини незаконного дитяти у Анці Мацько, якої чоловік перебуває від трьох літ у Америці.

— Ни їчтьє, баби, й ни пийте, бо ще підете на кстини до Анці.

— Мацько має двоякий заробок: він у Гамернці, а вона в хижкі.

— Буде настух.

— Уже вас жьура найшла? запитують ся гнівно жони. Богу душа, людем слуга. Сьвіт шьирокий, жьити буде, є де.

---

¹⁾ Кричать, заводять.

— Коль так, то кожда буде тото робити.

— Що хлопови? Баба даде впаде, вже на ні значно, а йому нич. Приишьов, баламутки починив, піддурив і піднав ся вітром...

— А її тишир голова схне.

— Будь ви чьорна, біла, сива й полова, али зза вас доста і нас заболит голова. Кади ви ся тишир оберне? Ци вбиги? ци прогнати? Другої ни вьзьме. Якого кінця вьвати? Як ни є розвідної гадзині, во й жьбитя ни є.

— Ни треба молоду жьону лишвати, бо її все пусте в голові.

— Тям си еден з другим, обис жьоні віру ни дав.

— Йй, бодай вам нек біло!

— Так білю з почьатку, так буде й до кінця.

— А хлоп пусте, а ще й чьужье страх любит.

— А ци вважляли ви, відзивасть ся Морикінь, що Євка Тікало зновіль хора?

Всі зацікавили ся. Сей певажно говорить далі: Чьудні тоти жьони. Як гьзди ни є, то вона за рядом здорова, а як він дома — то її голова все пообвязувана. Коль гьдза в Гамериці, ни є кому пожьалувати ся — і мусит бити весела. Він уже два рази їздив за море, аби ли но жьона біла му здорова. Я переконаний на то, що як і третій раз махне за води, вона подужьат.

— Уся біда зза того, втручуєть ся другий, що тот мотузок, на якім привязані газда й жьона, дуже борзо трупішыє; яка така впаде нинюгода та кепска година, а вже прядівна нитка розпуцьват ся. Жьона зараз гойкат: Що минї ся ни подабат, то вже серце вмират... А ци знатя, чим, коли і як жьонї догодити? Мій отиць оповідав раз таке, коль мати ся дуже перерікала¹⁾:

Давно били дикі баби по лісах, усягди, ни ли но²⁾ в нас. У нас у Камяні те-ж била дика баба і мала дівку. А в Шьовтиса³⁾ там у горі бив син і тот видів тоту дівку. Там стояли великі дісп. Він ї хотїв їмити, али вона ся бояла і втікала. Мали тоти дикі такі ями, що ховали ся. Ни міг нияк їмити, а видів ї добре. Вона била на тварь чьудно красна. Він повів дома, що ся ни буде жьенити, аж поки ї ни їмит і ни возьме. Ни било му ни дня, ни ночьи. Ходив, ги глухий та п'яний. Робота го⁴⁾ ся ни їмала. Слухав, як шьумят смереки, бисїдував сам зи собов. Чьирез дівку став без себе.⁵⁾ Прийшла жьура й туга, серце щьемит, ни мож болю влагоети... Закомашьило му ся в голові. Його відраджьували: Дай си поки.⁶⁾ На що ти дикої? Бери си газдїську дівку, ни блуди за вітром. А

---

¹⁾ Сварила. ²⁾ нетільки. ³⁾ Солтис, віт. Мужик, що за польських часів мав деякі привелеї. ⁴⁾ Його. ⁵⁾ Мов без ума. ⁶⁾ поки-спокій. (Лиши це.)

він: Нїт і нїт. Повідат: Я на сьвітї так гадаю: Мое ще ни пропало! Дивив ся на тот бік і на тот бік; він замислив си і так зробив: Узяв, винїс три хо-даки там у лїс і сїв си їй обував ся, а вона ся з боку дивила. Обував ся в два ходаки і пішьов, а вона прийшла на тото мїсце, де він лишьив єден ходак з волоков, і запхала обї ноги в єден ходак та обвязала собі ноги тов волоков. А він ся з боку дивив і тогди пішьов і їмив, бо ни могла втїкати. Привїв ї домів, а вона ни кщєна біла, дика; пішьов до цирькви і викстив¹⁾ ї і з нев ся ожьенив. А вона так мовила, як він ї привїв до дому: Я всьо буду робити, буду газдувати, я ся навчю, тебе буду шьанувати, любити, лиш обис ми ни запири-чьав николи ни в чім.

Ми жьїєме дома більшьє у гнїву, ніж у до-брїй воли, а вони вели ся красна. Вона згїдна, цїкава, пильна до газдївства, всягди зайде, поди-вится, все робит, дає лад усьому, запобїгат, газ-диня гей, у пустоту нияку ни заходит, видно, що всьо йде ладно, фїйно. Така вам красна біла, що ни мож ока з неї спустити. Газда тїшив ся, на ко-лїнки припадав та цїлював і дякував. Газдївство росло; бив хлїб і до хлїба. Видїло ся, що над неї ни є працївника в селї.

---

¹⁾ Охрестив ї.

Як му вмер отиць, вона заводила дуже. Отиць му вже бив старий. Вмерла ї дїтина, а вона си музики наяла. Він розчъав мовити: Ну, чому-ж ти така глупа? Та отиць умер старий, що вітця вже нам ни треба, а ти гоїкала; дїтина вмерла, а ти си музики наяла... Він тото спиричъав, а вона мовит: За вітцьом або матїрвов чим бїльшьє будеме плакати, то Пан Біг буде їм грїхи боршьє рїдпуцьати, а дїтина буде там за тебе Бога й сватих просити, ни треба за ним плакати.

І пак забрала ся від нього, пішла в сьвіт, бо ї спиречъив.

— Таке марне й пусте і попсувало жьитя, завважив Михайло Жук.

— На тїм сьвітї і добре і зараз кепсько. Ли но би жьити красно, приватно, щьасливо, аж ту нагулит який дух —

— До баби, додає Морикїнь.

— Ги страшна нічь, і повивертат усьо горі корїньом.

— Оби ни било довго так, ги треба.

— Лихе само йде, али як си хочеш бїду найти, то си певно найдеш.

— Кум Петро повідав своє, а я вам повім енцьє. Що хто засїват, ну, тото й збират. Усьому приїде чьас виплати; порахованї твої слїди, ги в книжьцї записанї на довг. Проси, оби тя Бог варував, і сам

ся варуй, бо й себе обмоташ і другого нанужьдиш. Таке ся стало з моїм оберляйтантом Країнським, що диржвав ня за профитинера¹⁾.

Повилазили гості зза стола, позакурювали файки, поглянули на двір посідали по лавах, а Петро Лимич, один з найповажнійших газдів, оповідав про офіціря і про свої пригоди з ним.

— Дістав слабість. Трохи пив, приповідували, що й дівки водив.

— А тото ни все заведе до безпечного берега.

— Тому зийшов на таку дорогу. Його отиць бив професором при лацінських чьколах. Роду ни якого ни било тиинир.

Ни сама біда йде, ще й посестри, товаришки веде. Він провадив транспорт з Кенїгрецу до Самбору; в Голомуці розпустив восько на пять мінут. Усьо розлізло ся по місті, ги мишьи по збіжью.

Зачьвав трубіти фєргатерунг²⁾, а тоти ни стали в єднім аменті на місци. Кричьвав, метав ся, як тот вітер, дуже ся розів і дістав заналеня горла. Корувач³⁾ го, доглядав, али ни завернеш мертвого від гробу, пізно сонце сходит і ни гріє, била медицина і ни помагало. Попсувати легко, направити тяжко.

З того чьасу як руками здоровля відняло.

---

1) Жовнір приданий офіцірові до послуги (деньщик).

2) Скликування жовнірів. 3) Лічив.

Сох тай сох, гя підпалена смерека. Гинув, як зморжъений цьвіт.

Він колись мав кавалірску слабість, тишир повязало ся разом і то ще гірше було, бо палило.

— Як ся ни веде, то ся й ни ліпнт.

— Слухайте, жьонц, і кайте ся, повідає Іван Морикінь, бо смерть уже на Волосацькій полонині¹⁾. А ви, бабо, звертаєть ся до старушки, купіт ся яловя, тишир худоба тана, підправите ся як ни вмрете, прийде старий Коваль у свати до вас. Ний і старі знають, що добре, та ний си погуляют. Віддавати ся — смакота, смакота...

Жони сьміють ся.

— Мвнули роки, що розширили боки. І я співала, випила й жьартувала. Дванайцятєро весіль справила, вісім доньок віддала, а днись ни годна нигде ничого зробити. Пішли літа — ни завернут ся... Мое вже достигло й переходит... Стою похилена й виглядаю чьорного гостя. Прийде він, гя тот осінний вітер по жьовте лштя... Всьо проминат... Молодий — золотий, а старий хилит ся дзимли...

Похитала головою, а дві грубі сльози покотили ся по лицї. Її останні вискази розлили ся по

---

¹⁾ Під сей час мерли люди у селї Волосатім на пятнистий тиф.

важним, сумовитим мелянхолійним настроєм по присутних. Любили життя, тим то жалкували, що воно так швидко відцвітало та вянуло. Один з поміж них промовив: Моя нібіжька дуже чькодувала ще вмирати. Я ї ся питаю: Чьо тобі так тяжько? Вона повідат: Кождий любить своє життя, кождий любить і його сьмітя... Рикла і розплакалася.

— Я си гадаю у свої голові, повідає Морпкінь, що не¹⁾ чого чькодувати вмирати. Ми ту їме пісний, нисолений чьброк, а як повмираєме, прийде нам там на стів: пироги на маслї, смитана, солонина, а на курятину то ся їй ни подивлю. Я ни чькодую ни себе, ни ^їдругого, никого. Де є люди, там і смерть буде. На салашы всі вівці разом пасут; єдна згибат, а всі другі за нев ни йдут.

Лимич наклав тютюну до файки, дістав з печі розжарений вуглик, розкурив і накрив накривкою та оповідав далї про свого офіциря.

— Загнали до нього жьовніря обслуговати. Перебив штирнацять день. Удада тота бестия, що глухий. „Я би бив, минї ту добре, али ни дочьуюа“.

Пішьов зновіль до кумпанї²⁾.

Найшьов ся такий, що ще обларуваз фельфєбля пятков, абн го там наталуовав³⁾ за профатинеря.

---

¹⁾ Нема, не є. ²⁾ В роту. ³⁾ Прзєзначив.

Попасав кілька день і хотів ся вирвати до кумпанії.

— Дідько бери й п'ятку, докинув хтось з присутних.

— Запровадив мене до нього капраль одедня¹⁾.

Стаю, а тот хорий питат ся: що то за еден?

Поляк, ци Русін?

— Справедливий Русин з гірв.

— Ти злодій?

— Прошью пана оберляйтанта, тот би бив великий дуринь, що би на себе таке повів; пан увидит, ци буду красти.

— Возьми го до кумпанії, мовит до капраля, то великий філософ.

— Я у двирі і пішов, аж искри проскакували ся. Маеш ми довбати очьи що днини, що години — іду, дем бив.

Дали енчого. Перебив тот дванайцять день, прибігат до фельфобля і квилит: „Я вам дав штири ринські, бисте ня там наталювали, али я вам дам другі штири, обисте ня взяли, ни можу видиржвати“.

Фельфобель прикликав мене: „Лимичь, іди до пана оберляйтанта Країнського“.

— Я нїт.

— Чьому? Тас уперед мав охоту, а типир нїт?

---

¹⁾ Цей що має службу цього дня.

— Коль трьох ни могло бити, то я чьитвертий чьуда ни докажьу.

— Ти ся на тото ни диви, ти спокійний чьоловік, ни любиш по містї лазити, пильнуєш ся, послухай мене, всьо буде добре.

— Послухав я його. Приходжьу там. Закликав ня до покою і мовит: „Слухай, він ту зістане з тобов чьирез три дни, тот попередний, аби ти показав усьо, де що є“.

Добре, мельдую покорне.

Я вийшов до кухні і сїв, а тот за хвилю дзвонит. Рику¹⁾ тамтому: А ну йди, звідай ся, що там є?

Пішов.

Оберляйтант повідат: Няй тамтот прийде. Входжьу.

— Мій дорогий, повіджь тому, няй си йде геть, бо го застрілю.

— Думаю си: ту нидобре, бо що виджьу на других, то й мене спїткат.

Повідаю тому, оби вже йшов до кумпанїї, а тот аж підскочьив з утїхи та хотїв мене цілювати в руки й ноги, як би то я дав му волю.

Взяв я, перебив три дни. Чьирез три дни ще ми мовив: моє дзецко, а чьитвертого дне повідат: злудзею. Чьому? Тому. Замітав я станцію і найшов

¹⁾ Кажу.

першого дне грейцарь. Ставлю на стів; другого дне штирі грейцарі, теж кладу на стів, а третого верг шьустку. Вона пирсла під лїжко. Чьитвертого дне гойкат на мене: Южем тя злапав.

— Ай ще нїт.

— Южем тя злапав.

— Ай ще нїт.

— Южем тя злапав.

— Ай ще нїт. Коль то правда, я си суджбу рік криміналу.

Ухопив я щїтку, замітаю тїсно¹⁾ всягди і вимівем з під лїжька шьустку та мовлю: Пан оберляїтант ни великий богачь, оби розмітував грїшми. Ни хочьу ничого, оби я за дурних дїсять грейцарів бїв злодїїом, їду, відким прийшьов. За тебе нияке давати мнї догану — ни файно. Мене в горах навчьали: Лїпшьє своє латане, як чьужьє хватаче.

— Постаб, постаб, мовит засоромлений до мене.

— Поєднїї²⁾ жьонї треба бн такого газди, втручуєтьсє Морикїнь.

— Ага, коби сє така дурна вродпла і схотїла тирпїти.

— Видите, куме, днїсь уже й на баби сьвіт мудрий настав.

---

¹⁾ Твердо. ²⁾ Деякій, неодній.

— Овва, хосен з Їх мудрости, коль боршьє ся ожьенит дпривяний Іван, ниж ся золота Каська віддаст.

Всі розсьміяли ся, навіть жони несьміливо всьміхали ся в першій хвилї, заслонюючи ся запасками, але опісля зринула на Їх лицах сумовитість; інстинктивно відчували довговіковий присуд і свою зависимість від якихось условни... Намагали боронити ся, одначе кепсько йшла їм оборона.

„Али ви за нами ходите й будете ходити, поки того віка стане“.

Коли завважив Лиміч, що розмова вриваєть ся повернув до своєї історії.

— Я йому ходив по три чьверти кіля мяса. Він того мяса ни їв, тільки росїв, а мясо віддавав міні: На, маш, зекрий то.

— Так бисїдував, ги добра жьона газдї.

— Я позавчьора, заговорив другий, везу клєцц. В Тирнові дорогов ведут ся за руки три жьони й чьоловік. Пяні, що ніч. Ідут, ги тот, що вже вмйрат. Став я коло них і мовлю: З весїля йдете й ни співаєте. Кепський день маєте...

— А бодай ни дїждьдав бїльшьє весїля робити, повїдат сиридуцьа й махнула руков поперед носа.

— За що рику, склинаєте, коль вам ни чькодувов горівки? І пяїсте й відказуєте...

— Такі добрі. Догоди бабі.

— Ви за жьони ни дістанете розгрішья.

— Бо я ни грішний.

Лимич не слухав сих „перерікань у проміш“; його уява гуляла по офіцерських комнатах; давня давнина зринала перед ним з усіми подробицями, нагадував безжурну молодість, що майнула швидко мов вода у море. Оживлював ся споминами і ждав тільки, коли покінчиться бесіда других, щоб продовжати своє.

Вихор свистів і засипав снігом вікна. Нікому не було спішно, кождий радів теплом хижі та зибавляв ся розговорами, забуваючи про житеві клопоти.

— Давав тот оберляйтант минї мясо, а за хвильку: Ти тільки жриць? Веди ся то, веди, чьрез штирнайцять днів. Перед обідом: дзецько мое; при обіді: на, маш, зєжрий то; по обіді: та тільки жриць? Приступаю до нього й дякую за всео.

— Длячєго? Южєс ся наядл моєй працї?

— Добрий газда навить псу ни велит: дай му жриць, тільки єсць, а пан трактуют мене гіршьє, ніж пса. На що я раз маю зїсти і сто раз чьути? Ви раз даєте, а сто раз вимовте. Я си йду, дем бив.

— Ага, тож тя розпират, тожєс ся наядл моєй працї...

Зїдж у кумпанїї дябла.

— Наш цисарь мільїони віська має і жьиют, а

я єден мушью вижъити. Відправте мене, ни хочъу, обисте ми таку гану давали.

— Ну, коль ни хочеш, то ни хочеш. Днисъ уже по мясо ни підеш. Я ся положъу спати, а ти, як приїде єдинайцята година, підеш на обід до кумпанії, відтак до офіцирської менажкі просити для мене росолу.

— Я пішъов, зів обід; вертаю, він спит; два-найцята година, він спит; приходжъу в першій, спит; заглядаю в другій, пробудив ся і мовит до мене: А що, ходивес?

— Нїт. Коль ти мудрий, я буду глупий.

— А чому.

— Бо нан оберляйтант мовили: може. Я ся вагував.

— Уже ни треба. Йди до кумпанії, няї приїде каптраль одедня.

— Прийшъов каптраль. Питат ся його: Ци є такі кільця, що ся робит айнбінден?¹⁾

— Нима.

— Винимат дваїцять грейцарів і повідат капральови: Иди, купи два кільця і два скублі.

Купив, приносит.

— Що коштує?

---

¹⁾ Найтяжша кара при війську. Привязаний до стовпа ледви трохи досягає пальцями ноги до землі.

— Дванайцять грейцарів.

— То слабе, то збуй, вун полами. Йди, купи грубшы.

— Купив за вісімнайцять грейцарів.

— Кілько коштує?

— Вісімнайцять.

— Ниправда. Йди, принеси рахунок, ти мусів себе украсць.

— Кличье мене до покою і мовит:

— Ти тими днями нарокуеш¹⁾ до кумпанії.

— Нїт, нїт, повідат оберляйтант, юж ни буду таквї глупнїй, вже буду карати, ни буду мінати. Достаєш чьирез дві години вязаний до стїни.

— О, то ся ни стане; як я кару дістану, тїлько ввидите.

— Ну, ну, капраль, кольбов в тилек.

— Я знаю, що кольба значьит.

— Буду тя просити.

— Я вам ни присягав, я присягав цисарьови, в кумпанії буду служити.

Сїв, написав лист, дав капральови і повідат: Припроваднш жьовнїря і другого, би нїс заяця — якийсь товариш прислав му тото — до панї копїтанової Гайсової, бо тот, покаєє на мене, вержье з моста до води зи злости, аби ни било ни тобі, ни минї.

---

¹⁾ Повернеш.

Звертаю ся до нього: Ци я гет ся забираю?
— Нїт, нїт.

Іду й сьмію ся.

Стати ся мало, як повелїв. На брамі стоєт
фельфебель і мовит: Лимичь, годину будеш вільний,
а годину вязаний.

— Ани мінути.

Надходить другий фельфебель.

— Що з ним робити? Він ся ни дає вязати.

— Ей, мав бис розум, того днись завтра дїдько
возьме, а тот, як бив жьовнірьом, так буде.

Завели ня до кумпанїї. Я сїв і сїджьу.

За дві години провадит мене капраль назад
до нього.

Входжьу до кухні і зараз лїгем си в лїжко, а
капраль пішов мельдувати, що ня привів.

— Няй тамтот прийде.

Задзвонив.

— Ідїт, мовю капральови, повіджьте, що я хорий.

Пішов. Чьую, як оберляїтант гойкав до капраля:

— Попроси го кончье ту.

— Йду помалу, полегки, лїзу, криваю гей би
то від того вязаня.

Увидїв мене і втїшьив ся, що так ня покарали.

— А смаковало?

— Аж ся плакати хоче. Я ся пишью на завтра
марудов.

— А знає тя дохтїрь?

Чому нїт?

Капральови моргаю, оби ня ни писав.

— Подай ми бутельку, хлїб, масло. На, масш, випий, зїдь, положи ся до лїжка, може ти лїпше буде.

— Дуже ня болит.

— Мав рехт, бо ти збуй.

— Я переспав ся і повідаю: Вже ми лїпше трохи. На другий день задзвонив на мене.

— Коль ни хочеш їсти мяса, то ни хочеш; іди до цивільної ятки, купиш фунт телятини і занесеш до менажї, оби ми кухарь зробив три шницлі.

— Пішов я, али Жьнд ни хоче дати. „Я ни маю фунта, тїлько кїльо за трийцять шьїсть грейцарів“. Вертаю назад.

— Няй буде цїле кїльо. Занеси, няй зробит на днись три шницлі, а три на завтра.

— Приношьу кухарьови, а тот розсьміяв ся, махнув ножьом і повідат: Ту всьоґо на три шницлі Занеси му назад.

Вертаю: Мелюдую покорне, кухарь мовив, що з того мяса буде тїлько три шницлі.

— Сину, сину, що ти сп гадаш? Ти хочеш мене ошькувати? Він злодїй пішов і попросив такого самого злодїя кухаря.

— Няй буде й так.

— Пригода за пригодов.

— Без пригоди ни є жьитя, на нї сьвіт стост.

— Велїли му пити пиво з жьовтками. Бівки зкидав. Бере тоти бівки і тото мясо і мовит: Занеси до панї фельфєбльової Шнайдерової. Вона має діти, то ї придаст ся.

— Взяв я і несу. Сука вихопила ся і пішла просто до канїтана Шьндлера. Він остро наказував, оби її нугде ни пуццати, би ся з псєма ни сходилла. Я си ни завважьив, як вона побїгла.

Вертаю з обїду, дивлю ся, суки ни є.

За хвилю дзвонит.

— Є пєс?

— Нїт.

Верг ся по кухни, згннат ся по сокиру і гойкат: Голову ти відотну!

Я прискочьив, ухонив сокиру від нього і шпурнув нев, аж кусинь печьї віднав.

Тот, гей би пробудив ся, повідат жьалїсно: Бїй ся Бога! Ци ти знаєш, що тебе жьде?

— Нїт.

— Розстріляня.

— Еї, а вас що жьде? Ви сокиру вхопили. Жьид вибив вікно, а йому око вибралл. За пєа мнї жьитя відбирати, за дармо злість і нинавнєсть мати, то ни пасує, хоть би й що.

Обернувем ся і пішьов на двір.

Найшшов я суку; як тя їмю, як возьму бити — набив тото добре за свою біду. Няй ся бодай на тобі потішью...

Потому кличе мене до покою, дає мині вина. Я ни пю.

— Ни гнівай ся на мене, дзецько, ни гнівай. Видиш, я хорий, мині всьо докучьат. Нихто ни може ми дати ратунку.

Іван Морикінь виїняв скрутець тютюну, відтяв кусник і дає свому сусїдови та шуткує з нього задля повільної вчерашньої їзди. Присїв ся з ним з Турки і дуже промерз, бо конї йшли „полегки“:

— На, закури си, ти добрий за фурмана. Я би з тобов їздив день і нічь, бо бис ня ни розтряс.

— А чьо скорити, коль усьо прийде, що має бити?

Лимич покінчив оповідати один епізод, який можна-б назвати епізодом примх у хорого чоловіка, за які не докоряв, але оправдував свого оберляйтнанта: „Ни є чьудницї, хорому треба все дарувати“... Відтак перейшов до другої частї: повільного завмирання. Ся друга частина, пронизана нїжними спочуваннями до недолї чоловіка, приковувала увагу слухачів. Поважний настрої сповив усїх. Слухали і майже жадних заміток не подавали від себе.

— Бив я ще півтора місяця. Від того дня все ми бисїдував: мое дзецько.

Великий нуд мав. Як почував, що восько йде вулицев, схалував ся з ліжка, біжыт до вікна і дивит ся, дивит, ги би хотів видивити матір з тамтого світа.

— Призвичайка — міцний газда.

Нираз тяжько сплакав. Близь ліжка мав образок якоїсь пані. Ци то била сестра, ци коханка — ни знаю. Доста вдивляв ся в тот образ і задумував ся.

— Нагадував си давне житя — яке вже ни верне...

— Ой що пішло — пропало. Всео прийде, а літа нїт...

— Брав образок до рук і зновіль ставив на шафці.

— Доста в чьоловіка жьури...

— Відвергло му курня¹⁾. Я нираз си закурю. Верну ся, він зачье: Вжес курив. Ни псуй свого здоровля! Я вже виджью, що ти хочеш зробити, бо ти в мене в криміналі. Штудируєш, обис пишьов до шпиталя. Я вмру тогди...

Так лепьско бисїдував, що жьаль находив на чьоловіка...

Будь я, будь, він мене шьанує, бо знає, що другого би му з кумпанії ни дали. Ни раз просит ня, обим повідав му байку. Бисїдую таке всяке: ни било, нне; то єновіль мовит: Гласкай ми в го-

---

¹⁾ Курити тютюн, папіросж.

лові. Гласкаю. Якем го твердо пошыпав знав, що вже минї того за довго й за прикро.

— Чим есте могли, то придобрювали його сумні хвилі.

— Під кониць налюдянив ся.

— Такой на очьох гасло його життя...

На штири дни перед смертьов мовит до мене: Я мушыу написати, оби ми дали ще єдного профатинера. Ти вже ни можеш. Хочьу, аби ми си двоє провадили сьвате жытя. Тобі за прикро. Я увільнений на цілий рік. Ми си будеме всягди їздити; повелю заїхати фїякрови; сядеме, поїдеме на Вихилївку¹⁾; замовлю тобі обід, собі обід, напеш ся файного пива. Буде нам добре...

Дивлю ся на нього і трохи ни плачьу. Гадаю собі, поїдеш ти фїякром, али ни на Вихилївку, ай на Дрогобицький тракт за жьилїзну браму...

Дали минї до помочьи Жьидка Дінстага.

Приходжьу раз до нього, стою й дивлю ся. Малечько що жьие.

Помахав руков, оби я приступив близшьє.

— Сину, сину, що ти думаеш?

— Я щось думаю, а ни сьмію мовити.

— Говори.

— Пан зле виглядают. Ви ще можете жыти сто лїт, али дещо треба би зробити.

¹⁾ Огород за містом.

— Що такого?

— Може би прикликати ксендза¹⁾, обисте ся висповідали, а пак спишът масток, аби ня хто ни чыпав. Я чьув, що пан зібрала якась майно. Вийду на вулицю, мене ся випитуют, ци є того футро, тоти зигарки, ланцюшки, подушки? За таке всяке вивідуют ся, ли но стану в місті, а найбільше якась панна.

— А що кому до мого маєтку? Як би ти що хто мовив, покличь ся на пана капітана Гайса. Він знає про всео найліпшыє. Гадки ни май, ни лишьай мене, сину...

— Де би я тото зробив... Мині добре. Я рад би панови дістати води цілющюї й жьвущюї, аби пан як найборшыє закомендерували кумпанїями...

— Пропало мое капітанство! Вже ни буду... здає ся, що ни буду...

— Похилив голову, ги биреза прутя, і щось у гадках си перебривав...

Мині ся на плачь збирало. Чькода всякого чьоловіка...

Підійшьовем до вікна, дивлю ся на вулицю. Він думат. Оби му відняти жьбуру, питаю ся: Ци довго пан оберляйтнант служьбат?

— Двайцятий рік.

— А ци много жььют?

---

¹⁾ Священника.

— Сорок літ.

— Ніч перебуде; виджбу, що слабшье виглядат.

— Мині ся здає, що буду вмирати, бо ноги по коліна, а руки по рамена студені.

— Я помацяв — една крига, али ни повідаю. Панови ся ли но так здає, теплі.

— Ей, бисідуй собі... Ни відвернеш страшної ночьи...

Розглядат ся, нуд має, бере образок, дивит ся, ги би відтам здоровия чьирпав, ставит, слози котят ся. Обернув ся до стіни. Я післав Дінстага по регіменцарцта Яниса¹⁾. Прийшьов, звелів ставити баньки й обвивати теплими простиралами. Грію, ношью. Тот нудит ся. Я собі уважъив, що зле. Кличье мене: Ходи сюда: — повіджь лікарьови, най си йде; я бив би жъив, коби ни лікарі... Вже даремна робота...

Повів я тото регіменцарцтови.

— Добре, повідат лікарь.

— Розпорядив, що маеме робити, і повелів доглядати й ни відступати.

Увійшьов я до покою. Треба опорядити, бо ни знати, на що чоловік прийде... Знявем го з ліжка, взяв, пообтирав, а він до мене: Ни мучь ся, сину, сам, ни мучь. А де-ж там тот? Шьануй ся...

Я си гадаю, на що ми другого? Як бим тя їмив,

---

¹⁾ Полкового лікаря.

тобим переверг поза дьсяту каменицю. Так висох, що як би зняв скірку, тоби розлетів ся.

Винявем шматя сьвіжъе, поперебирав, позастелював, поклав го полегки зновіль на місце і сївем на фотель та закроплюю го вином. Послабав дуже. Голос такий тихий, ги би що аж в нашой полонини долїтало... Вії опадали, а він на силу піднімав, так носив грудьми, що захили Боже...

Вибила дванайцята година в ночьи. Заввидїло ми ся, ги би які духи сходили ся.

— З нививчъасованя.

— Страх мене зняв, али порушьивем ся, ги бим що стрясав зи себе. Пек усьому ничьистому! Кому яке діло до мене? Али сон змагат ня. Що то кілька ночьий як птах на галузі... Йду тамтого збудити. А тот зачъав лементїти, обим го ни відступав.

— Дзецко мое, я вмру без тебе.

— Сїв я і сїджьу. Минат друга година. І на нього сходив сон, махат руков, обим ся пішьов спочьити.

— Я збудив Жьида і повелїв, оби пильнував і вважъав.

Лїгем, али ни їмат ня ся сон.

Жьид сїв і заспав на фотели.

Оберляйтант збудив ся. Чьюю, хтось бє в долонї, пак по стїлї, а відтак викрутив ся і дривив

дзвінок. Я зірвав ся і біжю, а Жьит спит. Я Жьида в карк. Та хоть устань.

— Ни міг уже гойкати, додає один з присутних.

— Мовит до мене: Возьми того збуя, бо го застрілю.

Закропивем го вином. Зле з ним. Крутит ся, а ту ни може. Втихомирив ся. Виступив піт, ги густа роса на траві. Поміг я му сїсти, підтримую. Звелів си подати образок. Дивив ся і шьипотїв: Така моя доля... Любов... — і більшьє ни промовив. Зимний. Кивнув головою.

Пак зновіль положьив ся.

Вибила пята година. То било в осени. Обувем ся.

Ци пан оберляйтант напїот ся сьвіжього молока?

— А правда, що ся напю.

— Взявем пулярис і наставляю, кїлько беру.

Він махнув руков.

— За пізно му било вже вираховувати ся, повідає одна жона.

— Пішьов я по молоко на Передмісте. Збудивем мазурку, дем усе брав просто від корови, побігла, видоела, приносят молоко таке з пінов.

Біжю, що тхи. Приходжю, а мій Жьидок ходит і зазират з другого покою, ги кїг до мишьи. Подивит ся і пак сховат ся за двирі.

— Що є? Вбігаю, а оберляйтант скручьений і

обернений до стїни. Я руку під нього, піднявем, — подивив ся, хлипнув і вже кониць.

Положъвивем го, накрив очьї й перекстив та збісїдував нацїрь, а пак мовю Жъидковн: Йди до кумпанїї і повіджь, що пан оберляйтант умер.

Зараз припровадили поста.

Відтак приїхав віз, прийшли капітани, офіцери й жьовніри.

Фельфебель шьепнув ми, обим зараз дав свій куферок чьїрез вікно, бо потому будут трясти. „Що до типир машин, то так ги би ти Пан Біг верг із неба“.

Капітан Гайс обертат ся до мене: „Він ту доста ся бїди навидїв треба би му що дати“.

Дали минї нові штїбилети і старі, али ми прикро било і я дав нові нибїщъикови.

Зийшла ся комісія воеькова і цивільна. Стрясли мене. Ни є ничого. Дивлят ся до пулярушьа. Тільки шьустка? Ов, що такого? Я повідаю: пан оберляй ант під подушьками, під головов диржьали грошьї. Сягнули і витягли сор к ринських. Засміяли ся до себе. що я такий глупий, що дотипир ни спрятав грошьий, ай дав їм там лежьвати.

— Вам било й грїха ни било. Тільки муки перебичи, а в нього ни роду, ни броду заговорили поважно старші газди.

— Пописали, попечьатали й поскладали.

Прийшло ся брати оберляйтанта — ніхто ни хоче.

Бодай вам пек било! Я ся жывого ни бояв а типир умерлого буду ся бояти? Вхопивем ги тріску, завив і заніс до воза. Тай повезли до воськової трупарні.

Капітан Гайс мовит до мене: Лимичь, ти будеш ту ночувати.

— Мельдую покорне, я зи страху вмру, а би ни ночував.

— Чькода, щос Русин... Чьо ся бозш? Пан оберляйтант Країнський умерли з Богом і на смерть, їх ни є і вже більшьє ту ни будут.

— Я ще днись обіду ни їв.

— Капраль одедня на вахцимбру!

— То байка, я голодин ни є, я си дещо купив, трохи яблок, хліба.

— Ночувати мусиш.

— Мельдую покорне, сам ни можьу.

— Добре, дістанеш другого жьовніря.

— Прислали мні зновіль Жьидка Дінстага.

— Ну, Жьиде, я йду спати, а ти стережьи.

Дивлю ся, а в кухни ни било, тай ни є нічого, бо Дінстаг забрав усьо, коль іще комісія прийшла.

— Ага, він си добре уважьив, як то йде.

— Мій Дінстаг знитив ся коло мене і повідат: Знаєш що, я йду до міста, я ту маю сестру, при-

несу їсти, пити, ли но¹⁾) там і відтам, а буде всячьина.

— Іди і зараз приходи.

Минат година — Жьнда ни є, минат друга — ни є, а минї ся волося рушьат.

— Ніч має своє право, зазначують авторітетно присутні.

— Що робити? Нагадав я си, що є шпиритус. Розтопив під кухнев, поставив шпиритус, потовк цукирь і пражьу разом. Впив доста і упивем ся. В мене сила й відвага, що гей. Як би йшьов тот оберляйгант, то бим зараз бив.

Позасьвічьував я ляmpi й сьвічки по всїх по-коях, ги би яка баль била, сам ходжьу, виспівую, гадки ни маю.

По опівночьи вертат мій Дінстаг і несе кусник хлїба коміського і деку²⁾). Я витягнув руку — як стану тя мастити... Що раз удару — дес бив? — а він на мене плюне: Тьфу. Порскат і порскат. Гадав, що минї ся що стало, що я без себе.

Набив я Жьнда, взяв деку, завинув ся, ляг си в дзирьох і уснув, а він сїдїв коло мене і дивив ся на сьвітло.

---

¹⁾ Тїлки.

²⁾ Покривало, коц.

Ми переночували. На другий день заїхали
фірн і забрали річчи до магазину.

Так я ся позбив того клопоту... Навнувало
мя ся гірко...

Вихор гуляв, дерева зі стогоном похиляли ся,
а будинки трохи не розсіли ся.

Юрій Кміт.

16. Утома.

Душа моя втомлена — і навіть той жаль, що
почуваю, нагадус лиш усміх, застиглий на
обличчі в мерця.

Я маю жаль до неба, бо хмари, що проходять
по йому, не лишают там жадного сліду: воно знов
стає ясним і блакитним.

Жаль маю до землі, бо тіні, що вкривають її,
пересунуться на інше місце, і де було тьмяно і
сумно, знов ляже золото сонця.

З жалем дивлюсь на воду: мов дзеркало од-
биває вона красу світа, і коли невдоволена навіть
— ламле всі лінії й фарби і творить своє.

І маю жаль я до осінньої рослини: кожна
брунька ховає в собі надію життя і дасть колись
нові пагони.

Тоді, як я...

Тоді, як попіл надій моїх нерухомою хмарою
завис наді мною, тоді, як сонце щастя не зжене з

душі тіней, як дзеркало душі моєї померкло, потьмарилось, не одбива нічого, тоді, як те, що облетіло і стало голим — не розівьється знову.

І чом не живу я, вища істота, як те мертве небо, як нежива земля, як вода, як рослина?

Спитати?

Не хочу... Втопився...

Хмари.

Коли я дивлюсь на хмари, ті діти, землі і сонця, що знявшись високо, все вище і вище мандрують блакитним шляхом, — мені здається, що бачу душу поета.

Я впізнаю її. Он пливе чиста і біла, спрагла неземних розкошів, прозора і легка, з золотим усміхом на рожевих устах, тремтяча бажанням пісні.

Я бачу її. Велика і важка, повна туги й невиплаканих сліз, вагітна всіма скорботами світу, темна од жалю до нещасної землі, вона клубочиться чорними хвилями, важко дихає переповненими грудьми, ховає лице од сонця і гірко плаче теплими сльозами, аж поки не стане їй легше.

Я знаю її. Вона... неспокійна, вся насичена огнем, вся палаюча великим і праведним гнівом. Мчить ся шалено по небу і підганяє ліниву землю золотою різкою... Вперед... вперед... швидче, в

повітрі... І гукає так, щоб всі почули, щоб всі прокинулись...

Я розумію її. Вічно невдоволена, вічно шукаюча, з вічним питанням: „нащо? до чого?“ — вона спустила сірі крила над землею, щоб не було видно сонця, щоб потопала в тіннях земля, і сіє дрібну мряку суму...

Поете, я не дивуюсь, що любиш хмарн.

Але я співчуваю тобі, коли з тужливою задрістю стежиш за хмаркою, що тоне, розпливається і гине в блакитній пустелі.

Самотний.

Я слухаю спів, яких ніхто не чує:

То співає моя душа.

Завжди і всюди чую її любий приспів:

— А ти самотний!

І ніщо не заглушить — я це знаю — ніщо не заглушить тихого співу: крізь стогін фуги крізь сміх весня, крізь регіт грому і плюскіт зливи — я все вчуваю:

— Самотний... самотний...

Навколо люде. Блищать їх очі, тремтять їх голоси... снує срібну нитку розум і золоту — серце, хвиля життя виходить з берегів, шумить і грає —

і коли до уст моїх торкається келих веселощів —
я чую вже знайомий реквієм душі:

— А ти самотний!...

Я плачу. З мого серця теж лється струмок
в море людського горя. І хоч тепла рука моя про-
стягнена для дружнього стиску там, де його треба,
хоч душа моя розкрита для чужого горя, як квітка
для роси, а проте... а разом з тим — я чую, встає
з глибини десь, як вічне прокляття:

— Ха-ха! Ти все-ж самотний!

І коли навіть біля серця мого бється кохаюче
серце, коли дві іскри злучаються в полемінь щастя,
коли здається, що сфінкс розгаданий вже — і тоді
навіть...

...І тоді навіть чорним клубком котиться в
грудях моїх болісний і гордий покрик:

— А я... самотний!...

М. Коцюбинський.

17. Камінний хрест¹⁾.

I.

Від коли Івана Дідуха запам'ятали в селі гадзою, від тоді він мав усе лиш одного коня і малий візок із дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлюю і нашильник, а на себе Іван накладав малу, мотуз'яну шлюю. Нашильника не потребував, бо лівою рукою справ може ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля, або гній у поле, то однако і на кони і на Івані жили вступали, однако їм обом під гору посторонки моцували ся як струнви і однако з гори волочили ся по землі. До гори ліз кінь як по леду, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. З гори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь ве-

---

¹⁾ Лишаємо правонись автора з огляду на покуцький говір, у якому написаний цей твір.

лику провиву, а ліва рука Івана обвивала ся сітею синіх жил, як ланцюхом із синьої стали.

Нераз ранком, іще перед сходом сонця, їхав Іван у поле пільною доріжкою. Шлиї не мав на собі, лишень ішов із правого боку і тримав дишель як бп під пахою. І кінь і Іван держали ся крепко, бо оба відпочали через ніч. То як їм лучало ся сходити з горба, то бігли. Бігли в долину і лишали за собою сліди коліс, копит і широчезних пят Іванових. Придорожнє зїля і бадилля гойдало ся, вихолїтувало ся на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій серединї гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сїдав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти те місце, де бодяк забив ся.

— Та цу ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай, — говорив Іван із пересердя.

— Дїду Іване, а батюгов того борозного, най біжит, коли овес поїдає... Се хтось так брав на сьміх Івана що видїв його патороч зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сьміхованцїв і спокійно тягнув бодяк дальше. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив далї в ногу і встаючи казав:

— Не бі си, вігнеш тай сам віпадеш, а я не маю чьису з тобов панькати си...

А ще Івана кликали в селі Переломаним. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, якби два залізні краки стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов із війська до дому, то не застав ні тата, ані мамі, лишень хатчину завалену. А всего маєтку лишив йому тато букату горба що найвищого і що найгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велитень. Ніхто не орав його і не сїяв і межі ніякої на нім не було. Лиш один Іван узяв ся свою пайку копати і сїяти, Оба з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком на верх. Часом на долішні ниви спадав із горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобов гръину, тай по нитці розлетиш си, який жес тьжкий!

Але відай ніколи не гримнув, бо шкодував міха і поволи його спускав із плечий на землю. А раз вечером оповідав жінці і дітям таку пригоду.

— Сонце пражит, але не пражит, аж вогнем сипле, а я колінкую з гноєм на верьх, аж шкіра з колін обскакує. Піт ізза кожного волоска просїк, тай так ми солоно в ротї, аж гірко. Ледви я добив си на гору. А на горі такий вітрец дунув на мене, але такий легонький, що аж! А підїт же, як мене

за мінуту в попереці зацьплю ножами шпикати — гадав-сми, що мину ся!

Від сеї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясі, а люде призвали його Переломаний.

Але хоч той горб його переломив, то політки давав добрі. Іван бив палі, бив кіля, виносив на нього тверді кицки трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не занесли його в яруги. Вік свій збув на тім горбі.

Чим старів ся, тим тяжше було йому, положаному, сходити з горба.

— Такий несій горб, що стрімголов у долину тручьє!

Нераз, як заходяче сонце застало Івана на верху, то несло його тїнь із горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тїнь Іванова, як велитня схилоного в поясі. Іван тоді показував пальцем на свою тїнь і говорив горбови:

— Отос ні, небоже, зібгав у дугу! Але доки ні ноги носьц, то мус родити хлїб!

На иньших нивах, що Іван собі купив за гроші принесені з войська, робили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходив ся.

Ще Івана знали в селі з того, що до церкви ходив лиш раз у рік, на великдень, і що курей зіцірував. То так він їх научував, що жадна не

важила ся поступити на подвіре і порпати гній. Котра раз лапкою драпнула, то вже згинула від лопати або від бука. Хоч би Іваниха хрестом стелила ся, то не помогло.

Тай хиба ще то, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був-сми наймтом, а потім вібув-сми десіть рік у воську, та я стола не знав тай коло стола мині їда не йде до трунку.

Отакий був Іван, дивний і з натурою і з роботою.

II.

Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважили ся до Канади, а старий мусів у кінці подати ся.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Дькуюю вам файно, газди і газдині, шосте ні мали за газду, а мою за газдиню...

Не договорював і не пив до нікого, лиш тупо глядів навперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожде її слово головою потакував.

То як часом якась долішня філя викарбу-
тить великий камінь із води і покладе його на
беріг, то той камінь стоїть на березі тяжкий і без-
душний. Сонце лупає з нього черепочки давнього
намулу і малює по нїм маленькі, фосфоричні зьвізди.
Блимає той камінь мертвими блисками відбитими
від сходу і заходу сонця і камяними очима своїми
глядиць на живу воду і сумує, що не гнітить його
тягар води, як гнітив від віків. Глядиць із берега
на воду, як на утрачене щастє.

Отак Іван дивив ся на людей, як той камінь
на воду. Потряс сивим волосем, як гривною кованою
зі сталевих ниток і договорював:

— Та дькую вам красно, та най вам Бог даст,
шо собі в него жьждаєте. Дай вам Боже здорове,
дїду Михайле...

Подав Михайлови порцію і цілювали ся в руки.

— Куме Іване, дай вам Боже прожити ще на
цїм сьвіті та най Господь милосерний щасливо
запровадит вас на місце тай допоможе ласков
своєв наново газдов стати!

— Коби Бог позволв... Газди, а проше, а до-
цъигніт же... Гадав-сми, шо вас за стів пообса-
жую, як прийдете на весїле синове, але инакше
зробило си. То вже таке настало, шо за що нанї
дїди тай тати не знали, то ми мусимо знати. Го-

сподна воля! А законтентуйтеж си, газди, тай вібачьїйте за решту.

Ваяв порцію горівки тай підійшов д' жінкам, що сиділи на другім кінці стола від постелі.

— Тимофіхо, кумо, я хочу до вас напити ся. Дивю си на вас тай ми, як якіс казав, молоді літа нагадуют си. Де, де, де-е? Ото-сте були хлопенна дівка, годна-сте були! То-сми за вами неодну нічку збавив, то-сте в данци ходили як сновавка — так рівно! Ба, де кумо, тоті роки наші! Ану-ко пережїйте тай вібачьїйте, шо-м на старість данец нагадав. А проше...

Глянув на свою стару, що плакала межи жінками і виймив із пазухи хустину.

— Стара, ня на-ко тобі платину та файно обітри си, аби я тут ніяких плачів не видів! Гостий собі пилнуй, а плакати ще доста чьїсу, ще так си наплачеш, шо очи ти витечут.

Відійшов до газдів і крутив головою.

— Шос бим сказав, та най мовчу, най шіную образи в хаті і вас яко грешних. Але рівно не дай Боже нікому доброму на жіночїй розум перейти! Адї, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, газдине моя? То я тебе вікорінував на старість із твої хати? Мовчи, не хлипай, бо ти сиві кіски зараз обмичу тай підеш у ту Гамеріку як Жи-дівка.

— Куме Іване, а лишіт же ви собі жінку, таже вона вам не воріг тай дітем своїм не воріг, та її банно за родом тай за своїм селом.

— Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріт анї дзелень! То її банно, а я туда з віскоком іду?!

Заскреготав зубами як жорнами, погрозив жінці кулаком як довбнею і бив ся в груди.

— Озміт та вгатіт ми сокиру отут у печінки, та може той жовч пукне, бо не вітримаю! Люде, такий туск, такий туск, шо не памньнтаю, шо си зо мнов робит!

III.

— А проше, газди, а озміт же без царамонії та будьте вібачні, бо ми вже подорожні. Тай мині старому не дивуйте си, шо трохи втираю на жінку, але то не за дурно, ой, не за дурно. Цего би ніколи не було, як би не вона з синами. Сини, уважьєте, письменні, так як дістали якес письмо до рук, як дістали якус напу, та як підійшли під стару, тай пилили, пилили, аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорило си, лиш Канада, тай Канада. А як ні потиснули, як-єм видів, шо однако ні мут отут на старість гризти як не піду, тай-єм продав усе шо до крішки. Сини не хотьби бути наймитами післї мої голови тай кажут: „Ти наш

тато, тай заведи нас до землі та дай нам хліба, бо як нас розділиш, тай не буде з чим кивати си". Най їм Бог помагає їсти той хліб, а мині однако гинути. Але, газди, а мині переломаному до ходів? Я зробок — ціле тіло мозиль, кости дрихлаві, шо заки їх рано зведеш до купи, то десіть раз йойкнем!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А може як нам дорогу покажете, т й усї за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ца земля не годна кілько народа здержіти тай кількі бідї вітримати. Мужик не годен і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема і ишениці нема. А податки накипают: шо-с платив лева, то тепер петь, шо-с їв солонину, то тепер барабу ю. Ой з'золили нас, так нас їмили в руки, шо з тих рук нікто нас не годен вірвати, хиба лиш тікати. Але колес на ці землі буде покаянїє, бо нарід поріже си! Не маєте ви за чим банувати!...

— Дькую вам за це слово, але его не приймаю. Певне, шо нарід поріже си. А тож Бог не гніває си на таких, шо землю на гиндель пускают? Тепер нікому не треба землі, лиш викслїв та банків. Тепер молодї газди мудрі настали, такі фаєрмани, шо за землев не згоріли. А дивїт но си на ту стару скрипку, та пускати її на гиндель?! Таже то дуплава верба, кини палцем, тай маком съде!

Та гадаєте, що вона зайде на місце? От, переверне си дес у окіп тай пси розтьгнут, а нас поженут далі і подивити си не дадут! Вітки таким дітем має Бог благословити? Стара, а суди-ж!

Прийшла Іваниха старенька і сухонька.

— Катерино, що ти собі, небого, у свої голові гадаєш? Де ти покладу в могилу? Ци риба ты має з'їсти? Та тут порьидні рибі нема шо ня один зуб узьити. Аді!

І натягав шкіру на жінчиній руці і показував людям.

— Лиш шкіра та кости. Кудя цему, газди, йти з печи? Була-с порьидна газдиня, тыжко-с працювала, не гайнувала-с але на старість у далеку дорогу вібрала-с си. Аді, видиш де твоя дорога тай твоя Канада? Отам!

І показав їй через вікно могилу.

— Не хотїл-с іти на цу Канаду, то підемо сьвітами і розвіємо си на старість як лист по поли. Бог знає, як з нами буде... а я хочу з тобов перед цими нашими людьми віпроцити си. Так, як слюб-сми перед ними брали, та так хочу перед ними віпроцити си з тобов на смерть. Може тебе так кинут у море, шо я не буду видіти, а може мене кинут, шо ти не меш видіти, та прости ми, стара, шо-м ти нераз догорив, шо-м може ты коли скривдив, прости минї і перший раз і другий раз і третий раз.

Цїлювали ся. Стара впала. Іванови на руки, а він казав:

— А то тья, небого, в далеку могилу везу...

Але сих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач як вітер, що з помежи острих мечів повіяв та всі голови мужиків на груди похилив.

IV.

— А тепер ступай собі, стара, межн газдинї та пильнуй, аби кожду своє дійшло то напий си раз, абим тья на віку видїв пену.

— А вас, газди, я ще маю на два гатунки просити. Дес може сини пустьн в село на пошту, шо нас із старов уже нема. Та бим просив вас, абисте за нас наймили служебку тай абисте ся так як сегодне зійшли на обїдец та віказали очинаш за нас. Може Пан Бог менше грїха припише. Я гроші лишу Яковови, бо він молодий тай слущний чоловік та не сховає дїдів грейцїрь.

— Наймемо, наймемо і очинаш за вас вікажемо...

— Іван задумав ся. На його тварі малював ся якийсь стид.

— Ви старому не дивуйте си тай не сьмійте си з дїда. Минї самому гей устид вам це казати, але здає ми си, шо бим грїх мав, якбим цього вам не сказав. Ви знаєте, шо я собі на своїм горбі

хресток камінний поклав. Гірко-м го віз і гірко-м го на верьх вісажував, алем поклав. Такий тьжж-кий, шо горб го не скине, мусят го на собі тримати так, як мене тримав. Хотів-ем кілька пам'ятки по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом, як дитина за цецков. Я на нїм вік свій спендив і окалічив-ем. Кобим міг, тай бим го в пазуху сховав, тай взяв з собов у світ. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очи замиготіли великим жалем, а лице задрожало, як чорна ріля під сонцем дрожить.

— Оцеї ночи лежу в стодолі та думаю, та думаю: Господу милосерний, ба шом так глибоко зогрішив, шо женеш ні за світові води? Я ціле жите лиш роб тай роб тай роб! Нераз, як динка кіньчила си, а я впаду на ниву тай рівно молю си до Бога: Господи, не покинь ні ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хиба бих не м'г ні руков, ні ногов кинути...

— Потім мене такий туск напав, шо-м чиколонки гриз і чупер собі микав, качыв-ем си по соломі як худобина. Тай нечисте цукнуло си до мене! Не знаю і як і коли вчинив-ем си під грушков з воловодом. За малу філю був бим си затыг.

Але Господь милосерний знає, що робит. Нагадав-ем собі за свій хрест тай мене гет відійшло. Їй, як не побіжу, як не побіжу на свій горб! За годинку вже-м сидів під хрестом. Посидів, посидів довгенько тай якос ми легше стало.

— Адї, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не віходить ми з голови. Таки го вижу тай вижу, тай умирати буду тай буду го видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав тай на нїм забув-ем, силум мав тай на нїм лишив-ем.

Одна сльоза котила ся по лицї, як перла по скалі.

— Та я вас просю, газди, аби ви, як мете на сьвіту неділю поле сьвітити, аби ви ніколи мого горба не минали. Будь котрий молодий най вібіжит та най покропит хрест сьвіченев водицев, бо знаєте, що ксьондз на гору не піде. Просю я вас за це дуже грешно, аби-сте минї мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тім сьвітї просити, лиш зробіт дїдэви его волю.

Як коли би хотїв рядом простелити ся, як коли би добрими, сивими очима хотїв на віки законати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишїт же ви туск на боці, гет его відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз на завше. Були-сте порьядний чоловік, не

лізли-сте натарапом на нікого, нікому-сте не перорали, ані не пересіяли, чужого зеренца-сте не порунтали. Ой, ні! Мут вас люде нагадувати тай хреста вашого на сьвіту неділю не минут.

Отак Михайло розводив Івана.

V.

— Вже-м вам, панове газди, все сказав, а тепер хто ні любить, та тот буде пити зо мнов. Сонечко вже над могиллов, а ви ще порцію горівки зо мнов не віпили. Заки-м ще в свої хаті і маю гості за своїм столом, то буду з ними пити, а хто ні навидит, той буде також.

Почала ся п'ятика, та п'ятика, що робить із мужиків подурілих хлопців. Незабавки п'яний уже Іван казав закликати музику, аби грав молодіжи, що заступила ціле подвіре.

— Мой, маєте так данцувати, аби земля дуніла, аби одної травчяки на току не лишило си!

В хаті всі пили, всі говорили, а ніхто не слухав. Бесіда йшла сама для себе, бо треба її було конче сказати, мусіло ся сказати, хоч би на вітер.

— Як-ем го віпуцував, то був віпуцований, котре чорний, то як сріблом посипав по чорну, а котре, білий, то як маслом сніг помастив. Коні були в мене в ордунку, цісар міг сідати! Але-м гроший мав, ой мав, мав.

— Кобим учинив си серед такої пустинї — лиш я та Бог аби був! Абим ходив як дика звір, лиш кобих не видїв ні тих Жидїв, ні панїв, ні ксьондзїв. Огогди би називало си, шо-м пан! А ца земля най западає си, най си і зараз западе, то-м не згорїв. За чим? Били та катували наших татїв, та в ярем запрягали, а нам уже кусня хлїба не дают про-жертї... Е, коби то так по мому...

— Ще не находив си такий секвертант, аби шо з него стьиг за податок, ой, ні! Був Чьих, був Німец, був Поляк—г . . . . , пробачьїйте, взьили. Але як настав Мадзур, тай найшов кожушину аж під вишнев. Кажу вам, Мадзур біда, очи печи тай грїху за ного нема...

Всякої бесїди було багато, але вона розлїтала ся в найрїжнїйші сторони, як надгнилі дерева в старім лїсі.

В шум, гамір і зойки і в жалїсливу веселїсть скрипки врїзував ся спів Івана і старого Михайла. Той спів, що його нераз чути на весїлях, як старі хлопцї доберуть охоти і заведуть стародавнїх сїванок. Слова співу йдуть через старе горло з перешкодами, як коли би не лиш на руках у них, але і в горлі мозилї понаростали. Ідуть слова тих сїванок, як жовте осїнне листє, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а вона раз-нараз з'упк-

нає ся на кождім ярочку і дροжить подертими берегами, як перед смертю.

Іван тай Михайло отак співали за молодії літа, що їх на кедровім мостї здогонили, а вони вже не хотїли назад вернути ся до них навіть у гостї.

Як де підтягали в гору яку ноту, то стискали ся за руки, але так кріпко, аж сугстави хрупотїли, а як подибували дуже жалїслєве місце, то нахилували ся до себе і тулили чоло до чола і сумували. Ловили ся за шию, цілювали ся, били кулаками в груди і в стїл і такої собі своїм заржавїлим голосом туги завдавали, що врештї не могли жадного слова вимовити, лиш: Ой, Іванку, брате, ой, Михайле, приятелю!

VI.

— Дьидю, чуєтє, то вже чьис вїходити до колїї, а ви розсьпївали си як за добро-миру.

Іван витріщив очи, але так дивно, що син побїлїв і подав ся назад тай поклав голову в долонї і довго щось собі нагадував. Устав ізза стола, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, машір инц, цвай, драй! Ходи, уберемо си по панцки тай підемо панувати.

Вийшли обоє.

Як уходили назад до хати, то ціла хата заридала.

Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвала ся, як би горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач. Жінки заломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось із гори не впало і її на місці не роздавило. А Михайло ймив Івана за барки і шалено термосив нм і верещав як стеклий.

— Мой, як-єс газда, то фурни тото катране з себе, бо ты вїполичкую як к . . . !

Але Іван не дивив ся в той бік. Ймив стару за шню і пустив ся з нею в танець.

— Польки минї грай, по панцки, мам гроші!

Люде задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і силоміць винесли обоїх із хати.

На одвірю Іван танцював дальше якоїсь польки, а Іваниха обчепила ся руками порога і приповідала:

— Ото-сми ты вїходила, ото-сми ты вїгризла оцими ногами!

— І все рукою показувала в повітря, як глибоко вона той поріг виходила.

VII.

Плоти не-при дороги трїщали і падали — всі люде впироваджували Івана. Він ішов зі старою,

згорблений, в цайговім, сивім одїню і що хвиля танцював польки.

Аж як усі зупинили ся перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунав ся і показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є вібито і твоє намено. Не бі си, є і моє і твоє...

Василь Стефаник.

18. Цвіт щастя.

Дитиною малою він не раз чув, як люди говорили: „щастє“.

— Що таке щастє? — питав він у матері, цікаво вдивляючись своїми оченятами в її заклопотане лице.

— Щастє, дитинко, це доля, — повторяла мати й не знала, як пояснити малій дитячій головці те дивне слово „доля“.

— А що таке доля?

— Доля, дитино, це такий цвіт, що його тяжко дістати.

— А ладний він, той цвіт?

— Чи ладний, кажеш? А вжеж, що ладний. І дуже ладний. Як дивитися на його, то очі радуються, на серці робиться весело й глядиш не нагляднешся.

— Мамо, я хочу того гарного цвіту. Скажіть, де він росте, я піду за ним. Я піду за ним, піду і принесу його для вас і для себе.

— Тобі його не треба, голубе, — казала мати цілуючи сина в руляву головку. — Тепер тобі годі йти за тим цвітом. Ти ще такий слабонький, а то ген за водою. Тепер тобі й без його добре, а як виростеш і сили наберешся, то тоді може й підеш.

— Ні, я не хочу аж виросту. Я хочу тепер. Скажіть мені, де він?

І „скажіть“ і „скажіть“ лепетала дитина, а мати, щоби втихомирити її, підійшла до вікна й показала на став.

(Їх хата стояла на горбочку, а перед хатою в долині був став).

— Ось там, за ставом, чи бачиш?

— Бачу, мамочко, бачу! Їх там ціла левада! А які гарні, а які дуже гарні! Чи то далеко?

— Далеко! Хиба не видиш? Ген там, за водою!

— Аж за водою!

І задумався хлопчина. Пильно-пильно вдивлявся він великими синіми очима в далеку далечінь, аж там, де виднокруг зливався з голубими філями води.

Був вечір. На рубці виднокруга блиснула вузенька, ясна смуга, а за хвилину виплив місяць, немов човен круглий і срібний. Він звільна підпливав на небо і здавалося, що справді він сунеться не по вечірній синій блакиті, лиш по дрімливій воді.

— Мамо! — радісно закричав хлопчина, зриваючися нагло з задуми. — Знаєте що, мамо!

— Що, дитино?

— Я вже знаю, але вам не скажу.

— Та чому не скажеш?

— Бо не скажу. Ви гнівалися би на мене.

— Ой ти, ти мій пустію, а чи ти знаєш, що мамі всьо треба сказати?

— Знаю, але цього не скажу, — відповів хлопець і сховав свою кучеряву головку на материних грудях.

За хвилину лежав у своїм маленькім ліжку. Мати провела йому молитву, казала попросити Бозі щоби татові, сестричкам та братчикам дав здоровлячка, накрила його, перехрестила й сказала: „спи!“ Він справді замкнув оченята і вдавав, що спить. Навіть хрипів. Але не спав. Бо як лиш мати на пальцях відійшла від його ліжка, він підніс повіки.

В кімнаті було ясно. Місячне світло лилося крізь вікна й обливало своїм синявим цвітом всі стіни, двері, образи на стінах і цілу обстанову. Під вікном, у городі співав соловій, здалека від ставу доходив хлюпінт води. Раз-у-раз котилася вона дрібонькими, як морщини, на старечім лиці, філями й вдаряла об греблю і беріг. Гребля й беріг відтручували її від себе, як напасника; вона подавалася на хвилину назад, але сейчас ударяла ще дужше. Хлопець насторошив уха.

— Хлюпоче, кличе мене. Каже, що перенесе аж там, далеко, на леваду, де тільки багато „щастя“. Воно цвіте. Ніяка квітка не цвіте так гарно. Чому то люди не рвуть того цвіту? Ага! Бо не годні дістати. Не знають, як через воду поплисти. Але я знаю. Щоби лиш мама заснули та щоби мені скорше до рана, то піду. — Піду.

Місяць світив і світив усе яснійше, соловій співав невтомно, а філя хлюпотіла. Хлопець не спав, але думав про райську цвітку щастя.

Північ минула. Літня, коротка ніч кінчилась. Ранок був недалекій. На виднокрузі появилася вузенький пасмужок, зразу блідий і невиразний, відтак усе більший і яснійший. Зорі блідли, блідло також і небо. Соловії притихли. Подуло пораннім холодом і затремтіла на цвітах роса. Вода в ставі хлюпотіла заєдно. Хлопець не спав. Його груди філювали, очи світились, губи горіли. Підніс голову, руками сперся о постіль і сів. Хвилину слухав. Всі дома спали. Навіть стара, велика, чорна кітка, що звичайно в таку пору любила відбувати лови, лежала під печею, як грудка чорної землі. І вона спала. Хлопчина потихо встав і підійшов до вікна. Вікно відчинив легенько. Від вікна до землі не було високо. Переліз і здрігнувся цілий. Зимна роса облила його теплі ноги й поранній холод перейшов його. Він біг. Ставало теплійше.

Дрібні ніжки занесли його на греблю. Став. Тепер хлюпіт води було чути багато красше, ніж перше. Тепер він зовсім виразно чує, як вода просить його, щоби кинувся в її зимні обійми.

— Ходи, — каже, — я занесу тебе на другий бік, там, де росте розкішна цвітка „щастя“. Така пахуча, така промінста, якої ти не бачив ще ніколи. Ходи! Не бійся!

— І він простягає руку й кидається у воду. На виднокрузі світає. На золотім рубці виринає якась велпка, ясна точка. Від неї вся вода в ставі горить, палає. Филя за філею стає ясна, промінна, мов луска на великанській рибі. Хлопчина йде по тій лусці, по філі, йде все даліше й даліше. Тіло у його дрижить, серце тріпочеться, уста палають. Витягнув руки наперед себе, очима вдивився там, де сонце аж горить-сияє і йде. Аж тут на зустріч йому пливе велика біла птиця. Пливе повільно, мов човен по морі, крила пускає, як вітрила, ногами по воді кермує — то лебідь. Один, далі другий. великий, білий з гнучкою лебединою шиєю.

— Возьми мене, лебедю білий, і перевези за воду! Я тобі не заважу. Глянь, який я маленький!

Так каже хлопець; а лебідь немов слухає його, підпливає ближше й стає. Приглядається йому, киває головою, тручає крилом свою подругу-лебідку, щось до неї говорить, а відтак наvertsає на місці й відпливає.

— Зажди! — просять хлопець. — Не втікай від мене, возьми мене з собою, перевези!

Але лебідь не слухає його. Все скорше й скорше лине по блискучих філях.

— Зажди! — просить хлопець крізь сльози й кидається за ним у погоню.

Дрібонькі філі горять, легенький вітер перебігає по них, від ліса несе пахощами живиці. Тихо, хоч мак сій. Лише від берега чути хлюпінт філі. Вона раз-у-раз бе й відбивається від прибережних стовпів і за кожнім разом усе дальше й дальше несе і заносить малого хлопчину. Вже він пірнув у глибоку воду, вже лиш головку видно, лиш руки, лиш волосся сплило...

— — — — —
Біля постелі недужої дитини сидить лікар. Слухає, надслухує, удари серця ухом ловить і брови хмарить. Бідна мати глядить у його, мов у лице пророка.

— Що буде?

— Що буде? — думас лікар. — Те, що Бог дасть. Коли сильна природа, так при Божій допомозі пере- може. А як ні, то піде за щастем, за вічним щастем. .

А хора дитина блудними очима вдивляється в стелю. Піднімається на недужих крижах, витягає руки й шепче спаленими устами:

— Я хочу цвітки, хочу цвіткя щастя... Пустіть мене, я піду за нею.

* * *

Багато літ минуло від тої пори. Маленького, кучерявого хлопця ніхто не пізнає нині. Виріс і відмінився. Змужнів і пізнав життя.

Завдяки старому вчителеві ботаніки пізнав усі цвіги на світі й знає, що там далеко, за бодою не росте ніяка цвітка щастя. Він те знає... А все таки кидається у воду і йде за нею, за тою цвіткою щастя... А чи дістане її? Хто знає?

Богдан Ленкий.

19. В долах.

Стоїть ліс. З дерев: берези, трепети, черемхи, дубина і. т. і.

В осени опадає листя, жовкне й шелестить. Грає в світлі різними барвами, іноді місцями жаріє проти сонця, мов само полум'я.

Між ними одна сосна. Все зеленіє.

— Чого зеленієш? — накинулися дерева одного разу на неї. — Ми всі осенню жовкнем і скидаємо листя, а ти одна хочеш відзначатись в лісі?

— Я сосна, — відповіла вона поважно.

— Що це сосна? Абож ти не деревина як ми? Не ростеш у землі? Коріння твоє деінде як у землі? Як це!

— Я сосна, — відповіла вона знов поважно.

— Відколи живем, складаємо рік річне листя, не змінємо свого звичаю, а ти одна бавишся зеленню. Сміх і наруга!

Пішов лісом сміх.

Коли пізною осенню почали сніжини літати й на галлю дерев білим пушком укладатися, а сосна все задержала свою одіж, піднявся гвалт.

— Ще не скинеш твої голки? Вже час би! Ми вже давно про свою зелень забули...

— Я сосна, — знов відповіла деревина.

Тоді вони загуділи. — Проч з тобою! ти не деревина, ти зайда. Твоє право не природне, неможливо, щоб о тій порі справедлива деревина ще зеленіла!

Сосна схилила поважно свої віти до землі. Росла тут давно, та зелень усе задержувала. Голочки її стали ostrі й неприязні проти дотиків, а верхиною здіймалася до небес. Самітною почувала себе в лісі. А що була ростом найвисша, орел спинявся на її вершині, прилітав і відлітав. І добре було йому в її густій зелені. З її корони глядів на цілий ліс.

Гордий і різкий птах був, що низин не любив, а відноси з пташнею, що цвірінькала по дубинах і трепетах, уникав. Сказано — цар птахів.

Добачила його стара черемха на вершині.

— А вон на вершині зайди загніздився орел! — закричала. — Чи не сором се для нас, не зневага? Схаменіться! А вон скільки прекрасних молодих дерев у лісі, берези, трепети, черемхи, бучина, вільшина. Ні, він на зайді загніздився! Чи чули?

Яка там з неї деревина? Давай згоняти з неї орла.
Царя-птаха украла нам!

— Украла, украла! — понеслося лісом.

— Я сосна, — обізвалася деревина.

— Що сосна? І що з того? Які в тебе заслуги?
Який з тебе на будівлю матеріял? Від сьогодні до
завтра. Ціла твоя заслуга, що в гору пнешся. Гей,
товариство, схаменіться, вона орла нам украла!

— Украла, украла!

— Я власне для орлів, — сказала сосна.

Новий гвалт.

— Для орлів? А то що? В нас нема вже на
чим загніздитись? В нас нема трепет? В нас нема
грабин? Нема бучин?

Ще раз пояснила деревина, що вона сосна.

— — — — —

Стрілець ішов лісом. До нього звернулися зі
скаргою.

— Орла украла?

— Украла, украла!

— Де він?

— А вон. На вершині зайді.

В стрільця зброя. Він пан і над царем-орлом.

— Вбити?

— Ні, шкода. Може дасться освоїти.

— Добре. Треба зігнати орла з вершини.

Гукнув вистріл лісом. Задрожала корона деревини. Орел ні криком не кивнув.

Розлютився стрілець. Давай підпалити сосну, щоб не вертав до неї більше.

Підпалити деревину...

Гей, який огонь спалахнув із неї! Як загорілася сосна! Мов у мученицю перекинулася за короткий час. Полум'я колихалося хоругвами між її широкими вітями, а золоті іскри розприскувались луком над цілою вершиною. Дим садив розпучливим розгоном під небеса, та ратунок ні звідки не наспівав. Кипуча живиця спливала як сльози в долину й горіла сосна мов пречиста жертва. Згоріла аж до пня.

Спокійно стало в лісі. Спокійно й буденно. Не чути широкого шуму сосни.

Вже не буде більше зимою зеленіти, не буде вже більше й орлів голубити.

А орел, цар птахів?

Відлетів збивши люто крильми, не повертає більше. Загніздився на високій скелі не сила освоїти його.

Гордий і непреступний, не змінюється він ніколи. Все проче забув: трепети, черемхи, бучину й дубину. Лиш одно не вгасє в його вірній душі: це образ пишної жертви, що в долах упала, й погорда до низни.

Ольга Кобилянська.

20. Мій злочин.

Ні, не видержу! Не можу довше видержати! Мушу прилюдно признатися до гріха, хоч знаю наперед, що на душі не буде мені легше від того. Атжеж відплата тут неможлива, бо якаж відплата може винагородити невинно пролиту кров, надолужити замордоване життя!

Аж страшно мені робиться, коли ціла ота нещасна подія ясно з усіми подробицями вприне в моїй пам'яті. Від того часу минуло багато літ, певно більше як трийцять. Я був тоді невеличкий сільський хлопчина й бігав граючись по лісах і полях мого рідного села.

Власне надійшла весна, один із перших гарних, теплих днів. Перший раз по довгій неволі в тісних хатах ми, сільські хлопці, могли побігати собі вільно. Ми вибігли на сіножать, що ще була гола й сіра від скиненої недавно зимової перини. Тільки десь-не-десь проклювалася з землі свіжа зелень;

скванливі, острі листки тростини, ще позивані в острі шила, листки хрину та лопухів над потоком. Тільки в недалекім лісі сподом усе забіліло від дикого чіснику, що власне починав уже відцвітати, від білих і синих підліщків.

Над нами здвигалося темно-сьме склепіння неба, веміхалося сонце, а на далеких вершках Карпат блискотіли ще здорові снігові шапки, мов іскристі діамантові корони. Та їх краса не зворушувала нас надто дуже, бо ми почували кожної хвилі холодний зимовий подув, що йшов від них у низ до сходу сонця. І річка почувала це; в ранці вона була ясна й чиста й плюскотіла тихенько мов у літі, а тепер клекотіла гнівно в своїх тісних берегах і протискалася в низ своїми жовтаво-брудними, розбурханими водами: це були якраз оті блискучі діаманти, розтоплені весняним сонцем.

Та все те не в силі було попусувати нашу весняну радість. Ми ходили, скакали й підскакували й бігали довкола й відвідували всіх наших знайомих: старого, могучого дуба на краю ліса, що то по його кріпких конарах ми літом лазили на взаводи з вивірками; високу похилену березу з жалібно навпслими тоненькими гильками, що ми їх звичайно надуживали за гойданку на велику грізоту пана лісничого; тихі криниці в лісовій гущавині, де ми позасідавши за грубими яворами

та вязами нераз придивлялися вечерами лисам, бореукам, та диким кабанам, що сюди приходили пити; й вкінці глибокі, чисті млинівки, де ми що неділі з гаками чатували на щупаків, а коли припекло сонце, з криком і реготом освіжувалися в чистій, холодній воді.

Тепер, що правда, довкола було досить голо й сумно, тай у воді, що в літі густо-часто оживлювалася плюскотом щупаків і громадами червонооких плотниць, які звичайно плавали цілими купами під проводом одної найбільшої, тепер було тихо. Та ми проте що кром: заглядали цікаво в воду, під кожний прут, під кожний зів'язлий лопух, у кожний корч, чи не задусився де який наш знайомий щупак під льодом, або чи пані видра не була ласкава зробити нашим риbam візиту.

— Псс! Псс! — заспчали нараз два, чи три хлопці, що йшли передомною, схилилися до землі й поповзли тихо наперед, намагаючися обступити довкола один корч.

— А там що таке? Що там таке? — запитав я по неволі також шептом.

— Птах! Птах! не бачиш його?

— Де він? Де?

— Ось тут у корчи. Лови. Ми ще такого не видали. Не літає мабуть, лиш бігає.

Поки ще хлопці обступили корч, я пішов про-

сто до середини корча, обережно розгорнув густі гиялки й побачив справді невеличкого пташка, що сховався в торічній траві. Не знаю, чи він був ослаблений чи переляканий, досить, що побачивши мене над собою, не полетів і не побіг і я в тій хвилі мав його в руці. Всі хлопці позбігалися, аби побачити мого бранця.

— Ах, який гарний!

— Такого пташка я ще не бачив ніколи.

— Гляньте лише на його очі!

— А його пір'ячко.

Це був маленький болотяний пташок, які в нашій підгірській околиці показуються дуже рідко. Піре на нім було попеласто — сіре з легеньким перловим полиском, дзьобик тоненький, темно-зеленковатий, і такіж самі довгі, тонесенькі ноги. Він сидів тихо, затулений у моїй долоні, не трінався, не дряпав і не дзьобав, як це звичайно чинять інші дикі птахи, коли їх зловити в руку.

— Що ти будеш робити з ним? — запитали мене деякі хлопці, озираючи зависними очима гарну добычу в моїй руці.

— Понесу його до дому.

— Будеш його пекти?

— Або я знаю. Буду його годувати.

— А знаєш що він їсть?

— Побачу. Коли не схоче їсти хліба, то може

буде їсти мух, а коли не мух то хробаків, а коли не хробаків то слимаків, або сімя, або пшоно. Вже щось винайду для нього.

Я справді поніс малого, гарного пташка до дому й пасадив його не до клітки, а до середини подвійного вікна, де мав більше куди бігати й літати, біл ше світла й повітря. Пташок не лігав і не перхав, а тільки бігав здовж шиб, тут і там постукуючи своїм тоненьким дзьобиком о скло, та раз-у раз, як мені бачилось, тужно поглядаючи на широкий, вольний світ. Часом зупинявся, схиляв головку, або перехилював її на бік так, що одно око, бачилось, блукало по гіляках близької яблоні, а потім знов потакував головою так сумно та презигновано, немов би хотів сказати:

— Ах, там на дворі так гарно й тепло, та моя весна пропала! Я в неволі!

Мене щось немов шпигнуло в серце, коли я кілька хвиль придивлявся тому пташкові. Мені самому зробилося сумно.

— Пусти його! пощо будеш держати його тут! прошептало щось у мому нутрі.

— Алеж він такий гарненький! І яж зловив його! — відповів я вперто собі самому. — Може він привикне. Колиб я тільки знав, чим його годувати.

З годованнем мав я справді чимало клопоту. Я поклав пташкові кілька кришечок хліба, кілька-

нацять зерняток проса й кільканацять хатних мух, кожний рід поживи окремо в чистенькій мушлі, поставив йому черепок води й пішов геть, аби лишити його в спокою. Коли вечером я повернув до дому й зазирнув до свого пташка, то побачив, що він ані не доторкнувся поживи, тільки сидів у кутику, високо в гору простягнув тоненьку шийку й не змигаючи оком глядів крізь вікно на двір, де серед пурпурової пожежі заходило сонце за снігову шапку Хребта-гори, й від часу до часу потакував головою так сумовито й безнадійно, що я не міг довше дивитися на него.

— Може це нічна пташина, — подумав я, — й аж у ночі буде їсти.

Ся думка заспокоїла мене троха і я спав твердо й не думав про пташка. Скоро рано, ще до схід сонця, я побіг знов до світлиці й зазирнув до вікна. Пташок усе ще сидів на тім самім місці, де я вчора бачив його, усе ще простягав шийку високо до гори і все ще не змигаючи оком глядів крізь вікно на широкий, вольний світ оттам за скляними шибамі й від часу до часу потакував головою. До поживи ані доторкнувся.

— Пусти його! Пусти його! — закричало щось у мому нутрі. — По що тобі мучити його? Атже він згине з голоду.

— Ні, — відозвався інший, упертий голос в мені,

— я мушу вибачити, чим він годується! Принесу йому слимаків, хробаків і жаборини.

Не знаю, відки мені стрілила до голови така думка, що він може їсти жаборину. Досить, я побіг на пасовиско, назбирав усяких дрібних слимаків, накопав хробаків і виловив з води добру жменю жабячої і ри й приніс усе те мому бранцеві. Він навіть не звертав уваги, коли я всі ті достатки клав перед нього, не показував ані найменшої цікавості, ані крихітки апетиту на ті ласощі. Здавалося, що тільки сонце й тепло й весна там на широкім вольнім світі займила всю його увагу.

Того дня мав я якусь роботу, тож пішов геть і вернув аж вечером. Я поспішився заглянути до пташка. Він бігав легенько потакуючи здовж шиб і навіть не доторкнувся поживи.

— Диво дивне! — подумав я й хотів зараз випустити його на волю. Та мені прийшло на думку, що тепер він певно ослаблений і нездатний до літання, а коли зараз вечером випущу його десь тут на п двіррю, то це буде для нашого котика дуже легка й пожадана добича. Ліпше буде, коли ще сьогодні він перен чує у мене. А завтра ранісінько я занесу його у те місце, де його зловив, і пущу на волю.

Другого дня, схопившись ранісінько з соломи, я побіг до свого бранця. Він усе ще не брався до

ніякої поживи й сидів ослаблений і утомлений у куточку, очима все зазираючи крізь вікно на волю. Він спокійно дав себе взяти й полянув на мене тими самими невимовно сумними оцінками, якими дивився крізь шибки на сонце та на яблоневі гілочки. Раз навіть він потакнув головою, немов би хотів сказати:

— Так, так, знаю вже, куди мене несуть. Я вже давно знав, що воно дійде до того.

Я виніс його на подвір'я. Він сидів спокійно у моїй долоні й не пручався. Я чув його м'яке пір'ячко й його тепле тіло.

— А смачне мусить бути його м'ясо! — стрілила мені нараз думка через голову. — А що якби його зарізати й дати спекти?

— Пусти його! пусти його! — шепче щось, мов добрий ангел у моїм нутрі. — А вже-ж бачиш, він такий маленький. Навіть заходу не варто, щоб його пекти.

— Але-ж бо шкода його пускати! Я-ж зловив його! — бунтувалася дитяча впертість.

— Пусти його! Пусти його! — лебеділо щось тихо-тихо в найглибшій глибині моєї душі.

А пташок сидів тихо й зрезигновано в моїй жмені. Я отворив долоню — він не полетів. Щось огидливе, злорадне тріумфувало в моїм нутрі.

— Вачиш! він сам не хоче! Ти-ж дав йому змогу втікати, чому-ж не втівав?

— Але-ж бо він слабкий і зголоднілий, — лебеділо щось тихо-тихо в моїй душі.

— Ет, що там! — скликнула дитяча впертість і в найближшій хвилині я відкрутив головку малому, гарному пташкові. Він затріпав раз чи два рази своїми тоненькими ніжками, з шийки виплило дві чи три крапельки крові, й малого, гарного пташка не стало. В моїй долоні лежав холодний бездушний труп.

І нараз зломилася, розвіялася вся моя впертість, моя завзятість, моє самолюбство. Я почув виразно, що я отсе зробив щось безглузде, огидливе, що я допустився безсердечного вбійства, навалив на себе провину, якої не відпокутую й не відмолю ніколи. Атже-ж я знівечив зовсім безцільно таке гарне невинне життя! Ось тут, на вольнім, божім світі, перед лицем цього ясного, теплого, весняного сонця, я видав і сповнив жорстокий, нічим не мотивований засуд на смерть. Тепер я почув зовсім ясно й виразно, що це вбійство було зовсім безцільне. Атже-ж цього бідного трупика я не зможу ані обскубти ані їсти. Ні, я не мав сили навіть ще раз поглянути на нього. Я випустив неживого пташка з рук і засоромлений, стурбований, пригноблений і змішаний побіг геть, геть від нього,

щоб не бачити його, щоб затерти в душі навіть споминку про його. Мені дуже хотілося плакати, але я не міг; щось немов кліщами стискало мою душу й вона не могла в сльозах вилити свого болю. Маленький, гарний пташок лежав у моїй душі, я поніс його з собою й мені здавалося завсіди, що він глядить на мене своїми невимовно сумними оченятами, глядить з тихою ризигнацією, потакує головою й шепче:

— Ах, я це й знав, що пропала моя весна, що неволя буде разом і моя смерть!

У мягкому, вразливому серці не довго тривали ті турботи. По двох-трох днях я вже забув про пташка й його нещасну долю. Забув, бачилось, на завсіди. Вражіння мого злочину залягло десь у темнім куті моєї душі й звільна його приспали, прикрили й погребли інші вражіння, інші спомини.

А проте воно не завмерло. Минуло цілих двадцять літ, і коли на мене звалився перший, великий удар нещасливої долі, коли я молодий, з серцем повним жаги, бажання жити й любити, посеред чудового літа сох і вянув у тюрмі й мусів почувати, як розбивалися всі мої надії, як без милосердя толочено, розтоптувано, нівечено та руйновано все те, що я вважав найдорожшим скарбом моєї душі, тоді серед тривожної, безсонної ночі явився мені той маленький, гарний пташок, шпиг-

нули мене в само серце його сумні, повні тихої
резигнації оченята, прошептали мені його повільні
рухи ті несамовито страшні слова:

— Ах моя весна пропала! Я в неволі! Знаю
вже, знаю, чим то скінчиться!

І від тоді я не можу позбутися того спомину.
Він затроює мені кожду хвилину щастя, розбиває
мою силу й відвагу в нещастю. Він мучить моє
сумління грижею й мені здається, що все дурне, без-
цільне, жорстоке й погане, що я тільки коли зро-
бив у своїм життю, скристалізувалося в конкретний
образ отсего малого, невинно замордованого пташка,
щоб тим докучливіше мучити мене. Тихими но-
чами я чую, як той пташок тихо-тихо стукає
дзьобиком о шибу й я прокидаюся зі сну. А в
хвилях тривоги й розпуки, коли лютий біль запу-
скає кіхті в моє серце й грозить ось-ось зломати
силу моєї волі, мені здається, що я сам той ма-
ленький, слабосильний, голодний пташок. Я чую,
що якась уперта, завзята й нерозумна сила держить
мене в жмені, показує мені привиди й щастя та
може в найближшій хвилині без причини й ціли
скрутить мені голову.

Іван Франко.

21. Жебрачка.

В галерії образів між найсвіжішими творами штуки звертав на себе найбільшу і майже виключну увагу публіки образ одного молодого артиста, що вималював на полотні звичайну стару мійську жебрачку в природній величчї і з такою реальною правдою, що видці чудувались і не могли начудуватись, хвалили й не могли нахвалитись молодого артиста...

Одного літнього дня стояло перед згаданим образом троє людей: досить ще молодий чоловік, молода, дуже гарна і після найновішої моди вбрана пані, мабуть його жінка, і молоденька, також вельми гарна і зі смаком убрана панночка, мабуть сестра старшої дами. Всі троє стояли рядом перед образом, а з їх очей так і пробивалося німе зачудовання й те остовпіння, в яке чоловіка деколи вправляє правдивий твір штуки.

В салі було сим разом виймково дуже мало людей, бо день був надто горячий, а крім того вже зближався полудень; тимто товариство, вийшовши з першого вражіння і ні на кого не оглядаючись, почало між собою пів голосно розмовляти.

— Ах, Боже! — скрикнула гарна пані, — до того справді треба вже великої здібности, щоб намалювати такий образ і впровадити чоловіка в таку іллюзію!

— Здається, вона так і дивиться на нас своїми старечими очима й от-от промовить жгальним голосом: „Дайте гріш Христа ради!“ — додала молода панночка й тяжко зітхнула.

— В тім власне лежить сство штуки, — сказав пан із повагою. — Представити річ так, як вона в дійсности є, влити в неї життя, а крім того осінити її певною мірою ідеальности належить до справдішних артистів; тож і автор тої картини, як зачувати, молодий ще чоловік, справді має перед собою велику будучність.

Товариство подалось кілька кроків назад і знов потонуло в огляданню картини.

— Возьміть, прошу вас, під уягу те лице! — став говорити пан до своїх товаришок. — Артист навмисне вилив на голову своєї старої цілий сніп соняшного проміння, щоби усі риси її лица були тим видатнійші, і справді осягнув сим свою ціль,

бо перед нашим оком не може вкритися ні найменша подробиця, потрібна до схарактеризовання того лиця. Дивіться, з якою вірністю віддані всі його риси: ті старечі, давного блиску позбавлені очі, тая сіть нечисленних зморщків... або ті уста, на пів розкриті, беззубі, здається, вони ніби порушаються...

— Справді чудесно! — скрикнули обі пані.

— Се ще нічого, — говорив пан далі, — це річ вправи й техніки. Найголовніша річ у тім, що артист вмів вдихнути в свій малюнок справдішне життя. Погляньте на нього з більшою увагою: чи не говорить з того лиця біда, нужда, голод, а може ще й слабість, одним словом — життя? Здається, та старенька своїми очима, своїми зморщками, своїми посинілими губами просить нас, благає в нас поміч; здається, від нашого милосердя залежить її поратунок, її існування... Щож, чи не так?

— Ах, правда! — знов скрикнули обі пані, а старша дама додає: — В цій хвилині здається мені, що я почувую милосердя. Це дійсно штука образом викликати в людині подібне почування...

— А до того яка пропорція, яка симетрія лежить в цілості картини! — говорив далі пан. — Усі барви відповідно розложені, нічо не замазане, все як найстаранніше викінчене, одним словом — правдивий твір штуки! Але погляньте тепер уважно

на середину полотна і скажіть мені, що вам найбільше впадає в очі?

Пані стали уважно дивитися на картину, але не говорили нічого. Пан добув з кишені картку паперу, згорнув її в трубку й подав своїй жінці.

— Подивись через ту трубку!

Жінка заплющила одно око, а до другого приложила звиток паперу й уважно приглядалася картині.

Рівночасно паничка звинула в трубку обидві долоні й собі стала тим способом дивитись на образ.

— Ну, і щож ви бачите?

— Я бачу руку, — відповіла жінка, — і та рука немов відстає від полотна.

— А з другої руки видно лиш голий локоть, — додала панночка, червоніючи.

— На те власне я й хотів звернути вашу увагу, — сказав пан вдоволено. — Одною рукою, з котрої видно лиш голий локоть, притримує жебрачка свої лахи (однак ця рука не відграє тут важної ролі), а другу витягнула по милостиню. І власне що до тої витягнутої руки показав молодий артист величезний талант. Бо не тільки та рука віддана як не можна ліпше зі всіма зморщками й жилами та що тут у найвисшій степені заховано перспективу, а через це видається, мовби та рука відстає від полотна, мов би соняшне світло на ній рушається,

переливається; але найважніше те, що вона з виразом лица творить гармонію, сказати-б — одну цілість. Обійміть лише одним поглядом і лице і витягнену руку жебрачки... Чи не спостерігаєте тепер, що той бідолашний вираз убожества, нужди й голоду, на який я висше звертав вашу увагу, виступає тепер живіше порушає людське серце?

— Ах, так! — промовила старша пані, — я навіть почуваю в тій хвилині якесь неописане зворушення в грудях, а до очей тиснуть мені сльози... на правду!...

Вона повела хусточкою по лиці.

— Ах, що за диво! — скрикнула панночка. — Чоловік хвилями забуває, що це полотно і ось-ось готов сягнути до кашички, щоб втиснути в ту руку милостиню... А цікава річ, — додала, — скільки той образ міг би коштувати?

— На сім я так дуже не розуміюся, — відповів пан, — але завсіди здається мені, що він повинен коштувати що найменше десять тисяч корон.

— Не знати, чи його хто купить?...

— Чому ні! Така картина може прикрасити і найсвітліший сальон.

Всі трое надивившись доволі на цінну картину, вийшли з салі, перейшли через великий коридор і опинились на площі, що розстелялася перед галерією образів. Перейшли через площу і мали вже

завернути в бічну улицу, коли в тім якась жебрачка, що стояла на розі улиці обпершись о мур, витягнула до них суху руку та стала лебедіти слабим голосом:

— Ах, ласкаві паньство! Я ще нині нічого не їла... Я така голодна, така хора, змилосердіться над нещасливою, подайте милостиню Христа ради!...

Але паньство не звертали на її ні найменшої уваги і йшли все вперед поважною ходою. І на що їм звертати на неї увагу? Скільки то таких самих жебрачок стрічають вони що дня на вулицях міста?

Тоді жебрачка — не знати вже для чого: чи їй так докучив голод, що вона за всяку ціну хотіла дістати милостиню, чи вона мала яку іншу гадку, віддалилася від муру, заступила дорогу молодій гарній пані і діткнулася своїми холодними пальцями її ручки, щоб ту красну рученьку поцілувати.

— Ах, Боже мій! — скрикнула молода пані, — якже мене налякала якась огидна баба! не добре мені робиться, серце бється! — і міцно вчепилася до руки свого чоловіка.

Всі троє приспішили ходу.

— Ах, які вже зухвалі стають ці нероби! Вже справді небезпечно показатись на вулиці! — скрикнула з обуренням молода панночка.

— Я вже кілька разів у газетах звертав увагу магістрату на цей боляк суспільности, що непокоїть

спокійних людей, — сказав пан, — але магістратові ані поліції й не сниться взятись до яких небудь заходів, щоб викоринити його...

Всі троє пішли прискореним кроком до базару.

Та шкода, що ті люди не придивились ліпше цій напастливій жебрачці...

Була то власне та сама стара жебрачка, що послужила за модель молодому многонадійному артистові до його славного образу — та сама, що на її портрет на виставі всі троє так дивилися, так ним захоплювались; та сама у власній особі, тільки що правда — на образі була вона „осінена певною мірою ідеальности“...

Тимотей Бордулян.

22. Степовий гість.

Давним-давно на Україні стояв хутір, а в тому-хуторі проживав козак Данило Чабан із жінкою та дітьми.

Хутір цей, де вони жили, такий, що красшого не бажав би собі найбільш вимисливий чоловік. Дістався він Данилові перейшовши через руки Бог зна кількох прадідів та прабабок; а звісно-ж кожному, що, де оселиться Українець з Українкою, там зараз зацвіте вишневий садочок коло білої хатни, запахнуть усякі квітки, простелються криві стежечки по степу та гаю та розлягати-муться мельодійні пісні — то можете уявити собі, який то садок був, викоханий стількома поколіннями Чабанів, яка то сила квіток, кілько улюблених куточків і в степу і в лісі і на сумежній луці, та яке то багатство пісень!

До того сам Бог умістив цей хутір між степом та лісом, річкою та лукою горою і долиною: з од-

ного боку степ ховався з очий, безкрайї, запашний, покритий хвилями зелені — з другого знімалися до неба гори, то завітчані деревами, мягенькою травицею, то каменясті й оголені. Прегарна долина, зовсім самотня, без тропу, або дороги, якось щасливо цвіла собі з третього боку, а з четвертого котила води свої річка то через луку, в рівень із мягкими берегами, відбиваючи в своїх водах одно небо з його світилами та габу гнучкого комншу, то раптом попадала між дві скалисті кручі і шуміла під їх величленною аркою.

* * *

Одного вечера зібралися гості у Данила Чабана. Вечір був тихий, темний, гості були задумані та сумирні, господарі не клоптіливі й не веселі. Більш розмовляли очима як словами. Усіх либонь огорнули одні й ті самі думки, усім лежали тягарем на серці одні турботи. Зрідка зверталися до Андрія Крука з запитанням про місто Чигирин і, коли вели розмову, то все про Чигирин.

Знати було, що Андрій Крук добре знав це місто: він відповідав не запинаючись і немов малював своїм оповіданням і мури чигиринські і улиці і кріпосні вали.

Жіноцтво журливо прислухувалося до чоловічої розмови, а коли ця розмова втихала і звої

диму почали овивати вусаті обличчя, вони тихо проміж себе шепотіли. В їх шепоті все чулося про усякі січі, про спалені міста, зруйновані села, про полеглих у січі людей.

Одна бабуся сиділа, ніби скамяніла, нерухомо; тільки в ряди-годи, коли усі змовкли, вона немов прокинувшись, говорила:

— Мої обидва пішли. Сама виряжала!

Діти не вовтузились, не пустували, а тулились денебудь у куточку і з насупленими личками теж думали свої думи або, присівши до старих, нашо-рошували вуха і либонь ловили кожний погляд та затамлювали кожне слово.

На дворі було темно і в хаті стало тихо-тихо, Нараз хтось постукав у хатне віконце.

Сталося це так несподівано, що зразу ніхто не вірив сам собі. Але стукнуло в друге і ще раз і чути було виразно, ясно, голосно.

Господар підвівся зі свого місця і пішов відчиняти двері; його гості та приятелі смоктали безпечно як перше люльки; жіноцтво сполохалося, дітвора здригнулася.

Данило відхилив двері і спитав, хто стукає. Йому відказали, що це подорожний, втомлений чоловік просить дозволу відпочити у ласкавого господаря.

Данило на це відповів: „Милости просимо“ і, розчинивши двері на-встіж, запросив подорожного увійти.

В розчинені двері потягло запашиим повітрям і на хвилину блиснуло кілька блідих зір, потім двері заступила велитенька людська постать, у всіх закутках залунало й прогуло „Помагай Біг“ і, низько схилвши голову, боком пронесши могутні плечі, вступив до хати подорожний.

Коли-б у хаті були люди хиткійшої, менш спокійної вдачі, вони певно-б змішалися і не знали-б, як вітати сього подорожного. Хоч на Україні і на вдивовижу могутня та блискуча козацька краса, проте не легко було-б знайти де пару сему подорожному, що увійшов до Данила Чабана. Цей височезний ріст разом із дивною огрядністю та гнучкістю, це засмалене суворе лице з огняними очима, чуткість та обачність до усього і разом вільний, безпечний спокій хоч кого заставилиб здригнутися.

Господар та його гості зі свого боку показали себе примірно: коли дивились на такого мандрівця, певно їм приходили на гадку питання, від яких смертельно свербів язик: звідки він прибув і куди мандрує? Скільки він виходив гір та долин, поки втомилось його міцне тіло? Знає він либонь трохи й Січ Запорожську, бачив і всю Україну з краю у край.

Але ніхто не потурбував подорожного, а себе не зневажив ні лукавим словом ні питанням. Розмовляючи лише дивилися на нього на його сільське убрання, та міркували про себе, де та тихомирна нива, оброблена його руками, на якій він здобув собі шрамище на всю щоку, від горбатого носа до чуткого уха.

Одначе що далі йшла розмова, тим подорожний ставав балакливійший: мабуть заохочений увагою усіх присутніх та мовчазним спочуттем, він почав описувати так живо і яскраво недавні битви, що всі затаювали дихання, ніби самі навіч бачили справжні січи. Спокійні з виду козаки запалилися; жінки скрикували і плакали, діти, втративши сон, що усе перемагає, і ті з пів розкритими устеньками, з широко отвореними очима, сиділи нерухомі на своєму місці, немов зачаровані.

Нараз різко пронеслися два постріли з пістоля, один за другим. Усі в хаті принишкли і нашо-рошили вуха. Постріли донеслися звідкілясь зі степової далечини і знову настала спокійна тиша, як і попереду. Мовчанка тяглася далі, але більш жадного звука не донеслося, окрім повію пахучого повітря в розквітлім гиллю садка, що обступив навкруги хату.

— І до вашого хутора долітає голосок! — промовив подорожний.

— Це чи не з чигиринського шляху? — мовив і собі Андрій Крук.

Тим часом жіноцтво стало розирощуватися з господинею, вибіраючись до дому. Одні вели, інші несли дітий. Потонула в запашному розквітлому саду хата, в якій тремтяче світло каганця відсвічувалось на вусатих обличчях; на порозі напіввідчинених дверей постать господаря, що проводив очима гостей, які тихо зникали на окружних стежках; двір, що виходив у степ; ніде ані тину ані огорож, окрім шелестячого дерева — це все являло, здавалося, мирний сільський малюнок, але разом із тим малюнок цей також дихав, сказати-б, якоюсь особливою, німою та тихою, але грізною силою.

З гостей лишилися тільки Андрій Крук та Семен Ворошило.

* * *

— А як тепер добратися до Чигирина? — спитав подорожний, спускаючи голос, як звичайно мимохідь робить це чоловік непевного часу, знімаючи розмову про щось для себе важке.

— Трудновато, — відповів господар.

— Тепер туди просто й ворона не перелетить, — зауважив Андрій Крук.

— А чи далеко до Чигирина? — спитав подорожний.

Красше-б „далеко, — та легко, а то близько, та слизько!“ — озвався Ворошило, а Андрій Крук уважнійше поглянув на подорожнього, а господар на Андрія Крука.

— Нашому братові, мандрівцеві, нема розбі- рать доріг, — відповів мандрівець, — хоч часом до- рога й докученька, а береш її... Гаразд, як лу- читься добрий товариш, панове!

Йому відповідали значучими поглядами.

Якийсь час тяглася отся німя розмова, але о- стільки красномовна, що після неї і слів не треба було: один одного признали.

— З Січи товариство уклін засилає! — сказав мандрівець, — а мене послом у Чигирин.

— Ми вам вірні друзі і слуги! — відповіли йому козаки в один голос.

— Мені треба пробратись у Чигирин, — сказав січовик трохи помовчавши.

— Всі шляхи відрізано.

— А Гунин хід?

— У них в руках.

Січовик замислився, але видно було, що його обманута надія не засмутила, не лякала трудність, а що просто він пробірав в умі нових способів та засобів, як красше осягнути задуману ціль.

— Слушайте, товариші — сказав він, подумавши, — мені треба пробратись у Чигирин до Петра До-

рошенка. Справа тут іде не про одну голову, а про всю Україну... Як я опізнюсь у Чигирин, то...

Тут січовик обернув погляд у всі боки.

Господині не було в хаті, діти поспалися сндячи і він уже хотів був повести річ далі, як раптом зустрівся з утопленими в нього очима, немов двома величезними алмазами, що горіли співчуттем та увагою. Очі ці сяяли з темного неосвітленого кута хати і тільки добре приглянувшись січовик розглянув там ставну постать дівчинки, що вняснилася непорушно у тінку: вона як оперлася на складені рученята, витягнувши головку, встромивши очі, так і застигла, неначе заслухалась.

— Це моя маленька дочка, — сказав господар, оглянувшись слідом за очима січовика. — Марусю, підійди но сюди!

Маруся надійшла до батька. Блискуче світло ударило їй просто в личко і розсипалося по усій її стрункій постаті. Це була справжня дівчина-Українка з темними оксамитними бровами, з засмаленими щічками, у вишитій сорочці з широкими рукавами, у синій запасці і червонім поясі. Густе біляве волосся, заплетене у коси і в косах трохи було кучеряве та лисніло, як шовк. На голові був вінок із квіток; одні з них вже повяли, інші ще були свіжі і трохи пахли.

— Марусю! — мовив батько, — що ти чула з нашої розмови?

— Усе, — відповіла Маруся.

— А що?

Марусині очі звернулися на січовика.

— Треба у Чигирин, — промовила вона, — треба до пана гетьмана...

— Слухай, дочко, — сказав батько повагом і стиха, — про те, що ти чула, не кажи жадній живій душі, так наче ти не чула. Розумієш?

— Розумію, тату! — відповіла Маруся.

Батько не наказував у друге і Маруся не давала ніякої обіцянки, але про непохитну щирість дівчаті не було й сумніву.

— Не треба тобі слухати наших річий, Марусю, — сказав Данило. — Піди, поклич матір з саду; скажи їй, що брати поснули.

Маруся покірливо пішла до дверей, але туж мить разом почулося кінське тупотіння — скакала ніби ціла ватага кінниці, чути було на різні товсті голоси гукання, і бліде як смерть лице господині указалося у дверях.

— Скачуть верхівці .. ватага... — промовила вона. — Просто до нашої хати... ось вони...

Пропало все діло! — глухо вигукнув Данило.

Січовик став уже на рівні ноги і держав у руках шапку. Козаки стояли мовчки. Метушні не було найменшої, але знати було, що мисли тяжко наружені були в кожній голові і що тисячі плянів і намірів перевернулося у кожного на умі.

Господиня зачинила двері знадвору в сіни і з сіний у хату і стояла, не зводячи очей з чоловіка, дожидаючи наказу та розпорядку.

Коло неї так само бліда і в такому ж замішанню стояла Маруся.

— Ви спіть! — промовив Данило, звертаючись до козаків. — Ти роби щось, ший! — сказав він жінці. — Я пішов до товариша ще завидна... Козаки прийшли оглянути воли, торгують у мене.

— Єсть вихід зі сьвітлиці у степ, — звернувся він до січовика, — йди за мною!

Все це сказане було хутко, а зараз потому виповнене хутчій, ніж це можна розповісти словами.

В одну мить обидва козаки лежали на лавках і спали завидним сном, підклавши під голови люльки та шапки; світло грало на їх обличчях, ані трохи трівожачи їх міцного сну; дихання було таке мірне, що по ньому можна було немов на годиннику числити час: хозьйка сиділа над роботою, Маруся теж, і обидві нильно потонули в мудрощі мережаних рукавів.

Данило з січовиком швидко переступили темні сіни, відчинили й зачинили за собою двері в світлицю.

* * *

Тим часом ватага пригналася і була вже перед ганком: хропіння коний, розмову верхівців виразно було чути в хаті; потім кілька чоловіків зіскочило з коний, а далі нагло загрюкано у двері і хтось товстим голосом крикнув:

— Ей, ви!... відчиняйте!

Не встигла господиня звестися і спитати, хто там, як двері мало не відскочили від одвірків від нового грюкання і вибита шибка задзвеніла у хаті, упавши до долу разом із висадженою рамою. З шореткими вусами і широкими вилицями пика зазирнула у вікно, швидко та підзорливо все оглянула й гукнула:

— Чого не відчиняєш?... Чого не відчиняєш?...

Господиня випустила з рук роботу, але все ще стояла вагаючись на однім місці.

— Відчиняй! — загукало відразу кілька грізних голосів і двері так затремтіли від ударів, що уся хата здригнулася.

Господиня відчинила двері. Ватага чужоземних салдатів вдерлася до хати і з шумом та гамором кинулася шарики по усіх кутках.

Господиня, зібравши коло себе малу дівору, нагло розбуджену, перелякану й здивовану, що жадливо стежила за всею метушнею очима повними сліз, стояла осторонь і байдужно дивилася на те, як весь її хатний прибір, усе хозяйське добро кидали до долу, били й нищили.

Тим часом, як одні присікалися з допитами до Андрія Крука, що позіхав на весь рот замість усякої відповіді і, немов оп'янілий від сну, хитався то на той то на цей бік, як хитається свитка на жердці вітряної погоди, інші штовхали попід боки Семена Ворошила, який підводився, позирав на них, вважав їх то за кума Гарасима то за кума Явдокима, і знов падав на лаву немов підстрілений.

— Це він! Той самий!... Ні, не він!... Ні, він!... — кричала військова ватага, сперечаючись між собою і термосячи обома козакам.

— Де господар?... Подавай господаря! — кричав як несвій, знати, старшій ватаги.

— З ранку до приятеля пішов у гості, — відповіла господиня.

— В гості?... Дам я вам гості! Зрадники! Бунтівники!... Що це за люди?

І він, замість того, щоб указати, вдарив з усеї сили нагаєм спершу Крука, потім Ворошила, і з таким виглядом підступив до господині, що вона поступилася назад, немов перед розматованим звірем.

— Знайомі люди, — відповіла вона, перемагаючи після сього мимовільного руху знову своє замішання. — Прийшли воли торгувати у нас, дожидають чоловіка.

— Так, так, ваша моєць, обізвався Андрій Крук, встаючи і проганяючи бацим останні сні, — ми прийшли воли торгувати і не застали хозяїна.

— Перестань версти, дурний хлопе! Хитруни! знаємо ми вас! Повязати їх! — гукнув він до своїх і вони туж мить накинулись на козаків немов шуліки.

Саме в той час відчинилися двері і до хати вступив Данило.

— Хто такий? — загукав стапрій, накидаючись на нього.

— Та колись люди тутешнім господарем звали! — відповів Данило.

— Ей ви! Чи стоїть варта коло двору! Не дрімать! чуєте?

— Коли тобі миле твоє життя, — почав він, звертаючись до Данила, що стояв перед ним, — відповідай мені зараз без викрутів: де бунтівник-запорожець? Відповідай просто!... А то я тебе в попіл зітру!

Сказано це було чванливо і крикливо. Данило позирнув на доволі грубу постать перед собою,

що ледвид осягала йому до козацького плеча і відповів спокійно:

— Не відаю ні про якого бунтівника запорожця!

— Я хату твою в попіл оберну! Я тобі й сліду від неї лишу! Чуєш?

— Ваша воля й ваша сила! — Так само спокійно відповів Данило.

— Та він не втече від нас! Варто ізза сього горячитись? — сказав другий, теж знати, офіцер.

— Що є їсти? — загукав гнівно старший, нагло і люто кидаючись на всі боки і нюхаючи повітря. — Що? Подавай сюди! Хутко! Подавай!

І він тупотів ногами і лупив своєю шаблею об стіл.

— Жінко! — промовив Данило, — поснішай з вечерею.

Господиня проворно взялася готувати гостину. Очи її оббігли усю хату, усі кутки, ніби шукаючи когось і, здавалося, якась тривога промайнула на її байдужному обличчі.

Вона шукала очима Марусі і тепер лише примітила, що дівчина непомітно зникла підчас метушні.

* * *

Чудова, темно-блакитна прозора, тепла ніч таємничо зоріла, коли Маруся спішно вислизнулася з хати, проповзла по під гиллястим наметом роз-

квітлої калини, що стелилася по землі, і опинилася в саду. Тут її сховали кучеряві яблоні і густі, як сітка, черешні.

Тут вона постояла, ждучи, поки перестане битися серце. Кожна жилка в ній билася, ноги підгиналися під нею, мислоньки роїлися і мішалися; якісь блискучі образи літали перед очима, а з очей точилися пекучі сльози від нової, досі незнаної туги на серцю, суміш із якоюсь радісною надією.

Від свіжого нічного повітря вона прийшла до пам'яті, нарешті й сльози припинилися і думки взяли лад.

Усе навкруги було таке свіже, пахуче та цвітуче! Усе таке любе і близьке серцеві! Уся сповнена любові й смутку вона нахилилася і палко почала цілувати траву, квіти, нахилене гілля, звертаючи туди і сюди очі свої, виказуючи усею істотою своєю і вагання і щиросердну прихильність до чогось не зовсім ще ясно зрозумілого, але що вже поглинуло усю її душу.

Легенький шелест між деревами проняв її морозом. Вона припала до землі і уся її біла постать потонула в розквітлому білому гіллію.

Все знову замовкло.

Вона на якийсь час немов прикипіла до землі серед цього німого саду під м'яким світлом і мерехтінням зір, серед тихомірних пахоців квіток і

трави — всюди кругом неї було тихо і вигуки, що долітали з двору, пронизливо тремтіли в теплому повітрі.

Вона хотіла вже було відхилити гилля, що прикривало її як знову пронісся легонький шелест, такий самий як і попереду, і просто перед нею виринула здорова постаць січовика між двома високими черешнями.

Марусине серце радісно затремтіло і слідом потому журно та жахливо затріпотіло.

Постоявши трохи січовик рушив далі — знати простував до виходу з саду над річку. Велитенська постаць його здавалася велитенською тінню — так легко, так тихо, так зручно пробивалася вона поміж густими, міцно сплетеними між собою черешнями та кучерявими яблонями: ані шелесту не було чути ані колихання не було помітно.

Сама не розуміючи добре, чому і на що Маруся пробиралася й собі слідом за січовиком, часом лише зупиняючись від тьохканя та замираня серця.

Так обоє перейшли вони через увесь сад, вибралися за огорожу із живої і повзкої і опинилися коло річки.

Річка колесалася між берегами з якимось невгомним ропотом. Поберажний комиш сріблявся у темряві; золоті зорі миготіли на хвилях і блискотіли у небі. До вяза, що попустив спідне гилля

своє у річку, привязаний був човен, хисткий і легенький, як шкаралупа. Сумежна лука, гори — усе повите було тихою і прозорою теплою імлюю.

Тут січовик знов спинився, обертаючи погляд у всі боки і міркуючи — як нараз почув позад себе діточий тихий голосок і туж мить почув дотик дитячих ніжних рученят. Він обернувся, як людина, якої нічо не в силі ані здивувати ні вразити, і побачив перед собою Марусю.

— А що, дівчино? — спитав він її таким рівним голосом, ніби і в зароді не бувало ніякого лиха ні напасти.

Але Маруся не примогла вимовити й словечка і тільки ухопивши його за руку з благанням звертала до його очі.

Проте ці очі говорили так красномовно і так багато, що січовик погладив її по головці. Щось схоже на ласкаву ніжність, на жалісне співчуття виявила його нахилена постать.

— Можна пробратися до Чигирина! — вимовила Маруся.

— Яким же робом, дівчино-порадонько? — спитав він, стиха усміхаючись.

— В степу стоїть батьків віз із сіном, — промовила Маруся, — воли пасуться теж у степу... Я все знаю, де й що... Запряжемо воли... Я по-

везу до Книшового хутора... Там річка... За річкою вже чигиринська сила!

Січовик дивився в блискучі її очі, на її тремтячу легеньку постать, що стояла перед ним, і чув, як колотиться маленьке серденько. Він почув нараз, що його мужне, загартоване серце немов розтоплюється в грудях і щось таке з ним подіялося в ту хвилину, що їй опісля не міг він до ладу розказати, а тільки замислювався, згадуючи.

— Хто це тобі сю думку подав, Марусю любя? — спитав січовик.

— А я знаю казку, — відповіла Маруся, — так дівчина від розбійників втікла...

* * *

Тихо посувався величезний віз степовим шляхом; при світлі погасаючих зір мигтів степ, недавно викошений і уже густо і м'якко застелений молодого травою та квітками, усипаний ще незівялими стогами запашного сіна. Тихо посувався величезний віз шляхом. Тихо булон авкруги і два-три гукання в далечині, два-три далєких постріли ще бїльше давали відчувати цю тишу.

Перед Марусею розбїгався краєвид на всі боки широко та далеко. Кожний найменший звук ловило її чутке ухо: найменше шелестінне трави або пташиних крилець — і безусипливо її очі зверталися на всі боки і стежили за кожною точкою. У тьмі

літного досвітка не видно було виразно її личка, нічим не виявляла вона своїх думок чи печувань, але вся невеличка постать її на версі кошлатого зеленого воза говорила про її невсипущу пильність, про її томливу тривогу.

Нараз почулося тупотінне значної кінної ватаги; праворуч указалася юрма верхових та скажено летіла до Марусиного воза.

Кілька диких, похриплих голосів здалека загукало до неї:

— Стань! стань!

Вона спинила воза.

Миттю обступили її і питання на чужій для неї мові посипалися з усіх боків:

— Куди?... Звідки?... Чия ти?...

— З хутора, — відповіла Маруся, — Данила Чабана дочка. Везу сіно на хутір Гоня, до пана Книша.

Заспокоєні верхівці резступилися трохи і хриплий голос мовив з досадою:

— Яж казав вам; що фальшива тривога, а ви полохаєтеся, як степовий птах! Ну, деж ваші шпігуни?

— Про те ніякої біди не сталося від того, що ми проскакали пів верстви у бік! — відказав на це другий голос, видимо, якоїсь меллодої та безжурної людини.

— Коли в голові гуляє вітер, то все не біда!
— незадоволений пробурчав перший.

Дальше бурчання заглушив свист нагая і тупотіння коня, що рванувся вперед.

— Ох сердитий який! — промовив другий голос із легким сміхом. — За мною, хлопці! Віз захопіте!

Ватага рушила і під її вартою рушив Марусин віз.

Куди дівчина не обертала свої очі, усюди бачила вона коло себе похмурі, зловіщі постаті, грубі суворі обличчя; усі їхали ходюю і немов відпочивали, понурившись у свої думи і на час забувши про сторожкі козацькі звичаї. На одних обличчях знати було ум, на інших турботу або невгавучу відвагу або байдужність до всього на світі.

Коло самісінького воза, черкаючись об нього, їхав уже не молодий верховець. Очі дівчини, при звичаєні до присмерку, добре розгляділи кожну грубу рису його живого, розумного лица. Він глядів пильно на неї і без слів можна було зрозуміти його погляд: „Чудне отсе мале дівча! Чудний і той, хто обібрав сю крихку цяцьку за погонича серед ночі неспокійного, непевного воєнного часу!“

— У тебе, дівчино, рідні батько та мати чи ні? — спитав він несподівано Марусю і помітивши, що вона не розуміє його мови, каліченою українською мовою переклав їй це питання.

— Рідні батько й мати, — відповіла Маруся.

Погляд його впився в неї ще більш непевно і став іще допитливіший та пронизуватійший.

— А ваші батько та мати живі?... Багато у вас родини? — питала і його Маруся. — Є у вас діте? Дочки, чи сини у вас?...

Не знати, чи тихий здержливий голосок, чи звичайне питання розбуркали заглушені радощі та тугу на серці; тільки вони прокинулися і допитливе, підзорливо обличче, що наповнило Марусю томливою тривоگو, стало якимось ігрищем то охмарюючих його тіний то світлих просвітків: спомни, образи, жалощі, наді, здавалося, душили сильну людину, підступаючи живими припливами. Чудно гляділи тепер на Марусю ці підзорливі, попереду допитливі очі, ніби жадаючи найти в її образі якийсь инший, далекий образ, що заставляв, може, колись усміхатися тепер тремтячі губи.

— Так, у мене єсть дочка, — промовив він, помовчавши чимало.

— Велика? — спитала Маруся.

Він усміхнувся. Мабуть перед його очима промайнула дуже маленька, неміцна, хрустка постать.

— В тебе завбільшки, коли ще не менш, — відповів він і тяжко замислився.

Недалечко від шляху видно було тихе, невеличке озерце, окрите немов димовою пеленою раніш-

нім туманом; від озера праворуч звивався м'який чорний шлях до хутора, над яким стояв тонкою прямою цівкою дим.

Се виднівся хутір пана Книша.

— Господи ти, Боже мій! яка малеч! — мовив один із ватаги, углядившу Марусю при світлі сонця. — І їде собі байдужісінько: ні пороху ні кулі не боїться.

— Та таку дрібноту ні одна куля, гадаю, не возьме, — відказав другий. — Все одно, що макове зерно.

— У них і дівчата не боязкі — це вже такий народ, — устряв до них третій. — Я, скажу вам, бачив, як підчас самої колотнечі кров хлющить, земля дріжить і січуться і вмирають, а вона собі ходить поміж них та вибірує кулі своїх, наче в саду ягоди, їй-Богу!

— Тай гинеж їх скільки! — сказав ще один бесідник, що прилучився до них.

— Та усі ми загинемо так чи інак, — сказав хтось із боку. — В тім тільки й річ, щоб загинути найлучшим робом! От що!

Здалека донеслося кілька пострілів і гук від них, немов чари, в одну хвилию сполохнув усі інші думки, всі інші почування і уся ватага разом перекинулася немов в одну істоту, що чутко нашорошила уха й готова була до одсічи.

— Це з нашого боку! Запевне, це з нашого! — скрикнув молодий офіцер. — Гайда, гайда! У підмогу! Це наші б'ються! Вперед!

Маруся не встигла ще й зміркувати до путя, у чім річ, як уже ватага помчалася як вихор і скоро зникли всі з очей.

Віз посувався помалу вперед до Книшового хутора; замигтіли засіяні, але подекуди немилосердно витоптані, витолочені поля, постріли долітали все частійше й частійше й непомітно підіймаючись на згористу могилу, через яку звивався далі шлях, Маруся вгледіла якісь намети і шатра, а над ними стояли сувої чорного диму і вибухали в ряди-годи огняні язики червоного полум'я. Часом у голосному ранковому повітрі чути було людський голос і стогін, ледве виразне жалібне ревіння худоби і дитячий плач та тріскання від руїн людських осель.

Зіхавши на самий шпиль могили, Маруся як на долоні побачила здалека бойовище. Вона побачила село в огні, дві дитячі постати, що бігли, самі не знаючи куди, вхопившись за руки, перелякані, з жахом; розпізнала кілька жіночих постатей, що нерухомо простягалися серед степу; і на її очах падали стогнучи люди, мчалися перелякані коні без їзців, рідшали люті ватаги, застелялася земля трупом та пораненими; трава, змочена теплою кровю, темнішала. Небо мало якийсь зловіщий

червоно-синій відтінок. Купи пороху кружляли хвилями.

А просто перед нею зеленів і пахнув хуторець пана Книша і віз тихо до нього посувався все ближше та ближше. В гущавині густого саду уже впріжнювалося ріжнородне дерево і кущі зі своїм мережаним листом і квітками; в відчинені ворота побачила вона темно-жовтих, перістих курий, що походили по широкому двору, порослому м'яким оксамітним муріжком і заставленому усякою хазяйською справою та знаряддем; коло воріт сиділа величезна кудлата собака; вона вже угляділа на шляху воза і ждала його байдужно та пильно, як особа, що вже досить бачила дечого в своїм життю і давно вже поклала собі за правило не квапитися виявляти свої почуття.

Маруся довезла щасливо січовика до Книшевого хутора, звідки він перебравсь безпечно до Чигирина

Марко Вовчок.

23. Два сини.

I.

Чоловік умер, двоє діток мені покинув, два сини. Треба мені заробляти, своїх діток годувати. Не справлюсь сама. Те продала, те продала — усе попродала. Важко нам убогим своє добро збувати, що воно в нас кровю обкипіло.

Збула... клопочуся, бідкаю з ночі до ночі. Ніколи гаразд і діточками втішатись...

А дітки ростуть, уже й вються коло мене і щебечуть мої соловейки.

II.

Андрійко був у мене повновидий, ясноокий; веселий був хлопчик, жвавий. Було за день добре мені впечеться своєю пустотою, а ще краще розважить. І посварюсь, і поцілую його. Він був старшенький.

А що вже Василько — тихий, сумирний: і в хаті не чути і на дворі не видно. Був якийсь за-

думливий змалку. Чи те, що він у таку тяжку годину народився, хутенько після мого чоловіка, чи таку вдачу йому Бог дав.

Андрійко село оббіжить — вернеться червоний, сміючися, пустуючи; а цей, гляди, під хатою денебудь сидіти ме: землею пересипається або зілля всякі вишукує: розкопує щось — хробачка вигребе, або метелика вловить — дивиться, думає... Гукне Андрій, він увесь іздрігнеться. А коли то було ляже в садку та цілісенький день і пролежить нерухомо, мов прислухується до чого.

— Що це задумався, сину? — питаю.

— Який це світ великий, нене!

Ще хлопцям був, приземком, а всі вже зілля знав: і як зветься, де й коли процвітає і яким цвітом: і коли пташки у вирей відлітають і коли прилітають з вирею — усе він теє знав.

— Це йому так Бог дав! — було мені кажуть люди.

— Нехайте його — це йому так Бог дав.

III.

Ото було тими вечерами довгими осінними, як вже стомить мене робота, заберу обойко до себе на коліна та почну на добрий розум навчати — як вмію, так і навчаю...

Розказую їм і про те і про друге — толкуюся з ними. Отже мій Андрійко хутко й заскучає; так він і вариться; очи собі тре і позіхає і зітха.

— Пустить вже, мамо! — проситься. — А скоро пустила, чого не загадає! І гомонить і пустує, поки сон і зможе. А Василько буде хоч цілісіньку ніч тую довгу зо мною сидіти, мене слухаючи та мені в очи пильнесенько дивлячись.

Поснемо. В ночі прокинешся — не спить Василько мій.

— Спну! Чому не спиш?

— Так... Не хочу! Чого, мамо, ніч темна — невидна?

— Так Бог дав, дитино, що темно у ночі... — Спи! — кажу йому, — спи!

Він і замовкне... Тільки довго ще неспокійно ворочається.

Було як місяць у віконечко засвітить, Василько дивиться, очий не зводячи. А я від людей чула, що недобре, як на сонних дітей місяць сплє промінем — то й укриваю було їх і наказую Василькови: „Не дивись, Василечку, на місяць — не годиться!“ Він і зітхне... То вже в ряди-годи упаде така нічка, щоб він спочив тихим духом — або зовсім нема йому сну, або ж сні неспокійні сняться.

Андрійко не такий. Уже зоря знялась, вже й сонечко зійшло, а він мцним сном висипається, роз-

кцався — розгорівся... Як його з вечора трудно упорхати, так і підняти у ранці. А прокинувся він, мій пустунчик — і гуком його в хаті, аж сохи движать! Ну, бігать, гомоніть, гайнувати, аж усе піде жужмом! А само таке раде, веселе, миле!...

Та то вже, хоч жалко не жалко, а треба впинити: і пострахавш було і покрикнеш на него...

Василько меншенький, а навчає старшого брата. Андрійко скорший був, палкий як іскра: то було тричі на день і більш посвариться з дітьми на вулиці, а то їй побеться за яку пустоту.

— Андрійко! — каже Василь, — а що ти невеселий?

— Бивсь, от що!

— Ото їй бачиш, Андрійку, що за твою пустоту тобі їй не минулось; а якби не заводивсь, то їй не смуткував би тепер і не стидно-б було, що тебе побито!

А Андрійко йому своє:

— І, так сидіти нудно!

Та знов югне з хати — і слід загув!...

Тихий був Василько, розсудливий, хто його їй на розум добрий наставляв, Господь його знає! Чи піде було чи не піде до товариша, вже їй повернувся, вже їй дома: не засидиться, не заграється ніде. Так і зріс на самоті сам із собою.

Не говіркий був, не сміливий. У кого вже він вдався такий! Андрійко то всіх дівчат у селі знає. Робить і діло, щирим серцем робить, а годинку урве собі на гуляння парубоцьке! Сейже, як до чого став, і очий не зведе і думки ні на що не зверне — уся душа його в роботі.

IV.

Діти мої, діти мої!

Пройшла в нас чутка — рекрутчина сего року буде. Як я почула, наче мене холодом обняло. Поглянула на своїх парубків: що то за хороші, за молоді, Боже мій добрий!

Одного ранку — бодай такого ніхто не оглядав — сказано мені, що на черзі Андрійко у рекрути...

— — — — —

Збираю останне, споряжаю його... Яково то свою дитину на лихо, на біду впряжати! Хто того не знає, нехай же мене спитає!... А він то на моїх очах уже привяв... Де той погляд молодецький, де той усміх веселий!

Чи меніж те оповідати, що не одна я ненька стара хлопцеві серденько слізми влялила? Плакали і молоді очі за ним, за його гарною вродою! Любо він пісні виспівує було ясними зорями. Голос його по усьому селу розлягається. Отже й виспівав собі

дівчину любу та гарну. Літної пори, тихими та теплими ночами лежу було довго без сну — думаю та горюю, і чую було розмову їх тиху та любу... Сподівалась я невісточки як ластівочки собі на віху... Пішла моя сподіванка слідом за рекрутами!

V.

Казано в середу брати бранців по обіді. Сиджу я та дожидаю тої години — коли вбігає мій Василько задиханий, блідий, а за ним два чоловіки в хату.

— Пані матко! спорядіть обох; пан звелів і Василя брати.

Я віри не й му їм.

— Не буде сего! — таки на їх кажу. — Атике-ж пан і сам людина!

— Ні, мамо, — промовив Василь, — так воно дійсно є, як вони тобі сказали!...

І всі мене вмовляють, а в мене серце наче завмерло: і чую, що говорять, і бачу їх, а до серця ніщо мені не доходить...

VI.

Вп'їзджали три тройки. Усе новобранці. За ними рід іде, провозжає. Сіла й я між своїми синами, їду. Шлях мигтить; гаї та поля на очі набігають...

І так мені сталося, наче я дитина мала: не розумію нічого, не знаю, не пам'ятаю. Тільки як гляну на дітей, то страшно стане.

Приїхали до приєму, повели їх, а ми стоїмо, ждемо. Мене мов сон хилить, та будять мене — хто плачем, хто риданням. Перших вивели моїх... Господи, Боже мій: Ти-ж у нас великий, ти-ж милостивий! Лучше-б я у землю похвала їх обох!...

VII.

Привели мене у темну якусь хатину — землянка чи льох чи що воно таке, не скажу! Якийсь Москаль сидить: головач, розкошланий, під щотиною увесь, як іжак. Се буде їх старший, дядько...

Кланяюсь, прошу:

— Не оставте ласкою вашою, добродію, і моїх синів:

Даю йому, що змоглась, грошенят; а то полотно і на діток дещо...

— Не журись, старушка, — прохрипів, — трошка ваші синки проскучають, без того не можна на світі, а там злюбиться; молодці будуть, от як і я, приміром кажучи!

Поглянула я тоді спільна на нього: червоний, обдутий якийсь він, очі в нього якось померхли... Боже-ж мій! А мої сини, мої голуби сизі! Що у

них душа тепереньки свята і погляд асний, і любі
обличчя квіткою процвітають!

VIII.

Попрощалися. Провели мене діти за місто...
От іще й досі, як вибереться літом на день гарячий,
душній, то й згадаю собі те прощання наше: от
ідемо містом... позачинювані будинки, запиняні
вікна скрізь; за містом соснина темна далека
застунила шлях пісковатий; суне перед очима по
піску рипливий віз, на небі сонце пекуче...

IX.

Зісталась я сама — самісінька, недугуючи. Ні
сну мені ні відпочинку. Роблю через силу, нічого
не знаю, не чую.

Минає рік і другий і пятий...

Обняла мене мов хмара чорна; тільки й сві-
тяться мені як дві зіроньки темної ночі: то дітоньки
мої!

По Різдві сяджу я одного вечора, так вже у
пізні лягови, пряду... На дворі заверюха, аж у
вікна бє, і світло мигтить...

Коли — стук-стук! Відчиняю — Василь!

— Василечку, синочку мій! а Андрійко де?

— Нема вже, мамо, Андрія. Ляг Андрій, мамо, тай не встане вже!...

А я наче знала, я його що дня в Бога, що ночі оплакувала!... А жити-б такому та жити! На виріст і на силу й на льачко у батька удавсь: отже за батьком і на той світ погнався!...

— — — — —

— Зостаріли ви, ненько!... Як вам тут жилося? нужди прийняли?

— А так мені жилося: устаю — плачу, і лягаю — плачу, так мені жилося!

— Я, мамо, до вас умирати прийшов!

Придивляюсь до нього — лишенько мое!... Воно й молоде, та вже надломлене!

— Синочку мій! бодай я не діждала твого слова почути!

Отже то щира правда була, що він сказав.

Тане й тане мій Василько, як свічка. Полежав, похирів — тай на весні переставився.

Де йому й жити було! Воно й росло так, аби слава, а ті виправки та походи силу йому усю вибрали...

— Не на те народивсь, моя мати, щоб мені людий на війні тратити, — було каже. — Не для таких як я війна, і воєвник з мене не жвавий!

Як вже в тяжкому недужі лежав, то все було дума таї дума собі.

— О Боже, Боже! — заговорить, — який у тебе світ красний! А я й не навчивсь у світі, а я й не навчився, я й не знаю нічого!...

І в останню годину промовив:

— Не жив я, мамо, на світі! тільки збирався жити!...

Молоде, то як козою скосию... А я зісталася!...

Х.

Тільки мені й потіха, що коли присняться мої дітки. Та все сняться вони маленькими, а парубками ніколи не присняться.

І як живі вони стоять перед душею моєю: Андрійко веселий, кучерявий, ніби по хаті бігає та гомонить, а в хаті ясно — ясно! Василько над квітками та зіллями сидить, задумався...

Прокинувсь — пусто! робота дожидає; треба жити, треба діло робити, треба терпіти горенько...

Живу... Дивлюсь, як хата валиться; чую, що й сама я пілом припадаю — якось туманію, наче жива у землю входжу.

Марко Вовчок.

24. На винограднику.

Замфір Нерон, ставний трийцятилітній Молдуван, допив з глиняного глечика решту вина і встав ізза стола. З усмішкою задоволення від святного обіду, що грала на червоному, загрітому стравною та вином, обличчю, він звернувся до жінки:

— Порайся швидше, Маріоро, бо поїдемо на виноградник, а я тим часом запряжу коні.

— Добре, — відповіла молодиця, поправляючи широке мідяне наруччє, що саме розцібнулося на її темній, немов спижовій руці.

Але не встигла вона ще зацібнути наруччя, як почула, що круглий, на пів аршина заввишки, стіл „мас“ звалився їй на коліна, а посуда з брязкотом розкотилася по сінях, де задля хатної духоти звичайно обідають у ліжку Молдувани.

— Помалу ви, потерчата! — скрикнула налякана Маріора, пригримуючи стіл рукою.

Винуватці тої катастрофи — два хлопчики літ семи-восьми та п'ятиліток дівчинка — наче не чули сердитого материного поклику. З іскрами радості у чорних оченятах, з веселим покликом: „Їдемо, їдемо, на виноградник їдемо!“ вони зірвались ізза стола та покопотіли за батьком до стайні, вимахуючи недоїденими грудками мамалиги.

— Це кара Божя ті діти! — вибухнула Маріора, збираючи розкидану по сінях посуду. — Ви не їсте, мош-Діма¹⁾, — раптом звернулась вона до сивого, аж білого діда, чоловікового батька, що сидів за столом, безпритомно усміхаючись сивими мутними очима.

— Ні, спасибі, я наївся, — тихо відповів мош-Діма, піднімаючи з долівки перекинутого глечика.

Молодиця заметушилась: позбирала посуду, внесла до хати решту мамалиги, витерла триногий мас та поставила його боком під стіну.

Зробивши в хаті лад, Маріора перед зеркалом обсмикнула рівні широкі рукави тонкої бомбакової сорочки, що з кожним рухом відкривали її спишові руки з мідяними та скляними наруччями, поправила здоровий золотий дукач на шиї та глянула на свою коротеньку корсетку зі шнуровицями, наче міркуючи, чи не треба взяти чого теплішого у

---

¹⁾ Мош-Діма — діду-Діма.

дорогу. Але червцеве сонце, снопом цілим глянувши у закратоване вікно, пригадало їй, що на дворі спека, а на тій спеці чекає, певно, на неї чоловік із запряженими кіньми. Маріора вийшла з хати та глянула зпід долоні в сторону повітки.

За хвилину заторохкотіли колеса і Замфір, ледви здержуючи горячі коні, заїхав під хату новим, на залізних осях, мальованим возом — „каруцою“. З зеленого васага виглядали щасливі обличчя дітвори.

Маріора сіла — і коні, зігнувши від натягнених віжок шиї, помчались улицею, збиваючи цілу хмару куряви. Собаки вибігали з дворів, зі скаженою гавкотнею бігли за каруцою, кидались коням під ноги. Причепурені задля неділі Молдувани придивлялись зпід долоні до Замфірової підводи, поцмокуючи з задоволення.

* * *

І справді любо глянути на ставну постать Замфірову, з гордим як у римського патриція обличчям, з міцним станом тісно обхопленим золотом мережаним „ліком“, що відкриває широкі рукави білої сорочки, зпід котрої видко кремезні з грубими від напруги жилами руки. Блискучі чорні очі Замфірові, його довгасте повне обличчя, облямоване низько стриженою чорною бородою — так і світяться задоволенням, так і сияють гордо-

щами, наче звіщають мирові, що Замфір тепер справжній хазяїн, не згірш від других. Отсеими самими руками, котрими натягає тепер ремінні віжки, заробив він увесь свій статок, все те, що зрівняло його з першими хазяями, чому тепер не один заздрить. Тому то так згорда й поглядає він на стрічних, так весело посвистує на свої сідлі у ремінних шорах коні, що, вилискуючи чорною шерстю та круто вигнувши шиї, легко, мов перце яке, несуть здорову каруцу поміж очеретяними тинами вузкої улиці.

Минули село. Замфір ступою поїхав берегом Прута. Тут глянув на нього зза річки широкий простір зелених плавнів, замріли в долині закордонні села. На румунськїм боці три пари волів тягло канатом проти води здорове червоне судно. Біла корогва на щоглі тріпалась у повітрі, поблискуючи до сонця. Високий засмалений стерник у червонім фезі налягав на стерно. Біля нього сидів білий кудлатий пес і дивився на берег. Висше, в далекій коліні річки, під кріслатими вербами, тихо посувались за водою плоти, наче низка чорних острівців на блакитній поверхні річки. Вітер доносив звідти уривки жвавої коломийки, якою розважалися на чужині плагарі-Галичани.

Діти помітили на судні собаку і висунулись із васага.

— Мамо... мамо! а гляньте, який гарний песик!
На цю-цю! на!

— На місце! — скрикнув ураз батько, обернувшись до дитини.

Ізза гори саме виїхав віз, наладований жінками та діворою, і нагнав Замфіра. Молдувани замінялись поглядом — і вмиль, немов зрозумівши один одного, підскочили на місці, пустили важки, гукнули на коний... Коні, почувши волю, шарпнулись із копита, витяглися — і помчались стрілою на випередки, згинувши незабаром у густій хмарі курави. Лиш інколи, коли сильніший повів вітру відносив на бік кураву, видко було оддалік дві каруци, одну ближше, другу далі, що хиталися з боку на бік від скаженого гону...

Дівора вчепилась ручками за васаг... Чорні очинці блищать щастем... Ах, так добре, захоплює дух, метиш, здається, кудись далеко, відірвавшись від землі... Верби, садки, тори наче женуться назад у село, наче кружаться, обхоплені якимсь шаленим коловоротом... Мама сміється з задоволення, тато, той добрий „татіка“, раз-ураз підплигує вимахуючи рукою та мов вітрилом на щоглі має білим рукавом сорочки... Коні повитягались як змії, запінилися, а не даються випередити, хоч задня підвода вже близько, от-от черкнеться кінцями передних коліс... Ні, таки наші взяли гору, таки

ми попереду... Ті вже далеко лишилися, спиняють коні...

Замфір стягнув віжки, коні зменшили біг, а врешті стали. Замфір витер рукавом упріте чоло, скочив з каруци і з виразом гордоців на розпаленому гоном виду поплескав горячих коників по шиї.

Приїхали.

За хвилину діти з галасом вскочили у виноградник, випереджаючи матір. Замфір розпряг коні і пустив на пашу попід садом.

* * *

Зараз від дороги, загородженій очеретяним тином, починався Замфірів виноградник. Розкішні кріслаті кущі з буйною лозою, обліплені лапатим листом, вкривши підгірре, спинались на гору, звисали гірляндами над жовтим проваллем, що мов глибока зморщка на чолі, перетинало поле. Тоненькі, штучно виплетені з очерту тини відділяли Замфірів виноградник від сусідних, а буйна лоза, немов на перекір усім межам, перелазила через тини, спліталась вусиками з сусідними лозами, по братерськи едналась у зеленому морі виноградників. Здавалось, якась могутня зелена хвиля залляла підгірре, паялась до гори до жовтих шпилів, що дивились зі своєї високости далеко за Прут, на плавні, на озера, на гирла, у далекий простір, повітий сивою імлою...

Зелене море листя грало долі всіми сутіннями барв, від чорно-зеленої до жовто-зеленастої; а з гори вторувала тій мельодії барв безладна гармонія мідяних звоників отари та тужлива чабанська сопілка...

Замфір дуже любив свій виноградник. Отся десятина землі, густо засаджена розкішними кущами, відділена від гори столітніми волоскими оріхами, делікатними жарделями та сіролистими айвами, дісталась йому ще від батька. То була дідизна, прадідизна може. З виноградником цим звязано так багато споминів. Ще дитиною бігав він там, з утіхою смакуючи солодкий виноград, зазираючи під кожний кущ, у кожний закуток. Все тут знайоме, все своє. Там під оріхами сходився він у свято з стрункою, чорноокою Маріорою, ще дівчиною тоді — там посадив на щастє якийсь особливий ґатунок винограду — от, як розрісся тепер розкішно! — а тут, хозіяном вже завів молодник.

Замфір присідає під кущем, обережно, з любовістю розгортає листя — то делікатне, ясно-зелене, покрите знизу білим пушком, то темне, блискуче, наче поливяне. Там під листем цілі скарби, цілі купи розкішних китяг так і обліпили кущ, так і вгинають лозу під непомірною вагою. Е, зародив Господь, радісно бється Замфірове серце.

— Таті́ка! таті́ка! а йдіть сюди! — кличе

старший хлопчик. Скільки тут „побми“ (винограду) — страх!...

— Сюди, сюди, татіка! — кричить з другого боку дівчинка, — в мене більше, навіть листя не видно!...

Замфір сияє. Не зазирати муть діти за чужі тини, у чужі руки. Буде своя „побма“, буде й вино. Тут саме вгідде для винограду, звідси бере він таке вино як спирт. О, всі знають, яке вино у Замфіра Нерона, тим то він і не возить його на торг... самі купці приїздять з готовими грішми, аби йно було що продавати. А доведеться продати більшу частину... Ну, та звісно, на те й ходиться біля винограду, на те й працюється, щоб мати користь... Дасть Бог, буде продати, буде й для себе, Вже-ж Молдуван не лишиться без вина: змалечку звик.

Замфір ходить поміж кущами, де тичку очеретяну поправить, де лист зайвий оскрубе, де лозину підв'яже. Правда, сьогодні неділя, не слід би робити, ну, та коло винограду не гріх, бо то хліб святій, то дар Божий... О, тут гущина, яка сонця не пускає, треба трохи пообщипувати листя... А тут лозина зайва, тільки соки марно тягне з бідного куща. Стяги її... Отак... А ось грона похилили гиячку, на землі лежать бідні, треба підняти, бо то шкода, бо то праця людська.

Ох, праця! Скільки то праці та клопоту взяв отсей клаптик землі! Ще батьки, а може діди лишили тут свою силу — бач, які здорові та розкішні кущі виплекали! А він сам — хиба він мало поклав тут здоровля?

І згадується Замфірові, як він в 'осени мусить зібрати тички, підчистити лозу, закопати її в землю. Високо злітає здоровезна сапа, а на місці кущів виростають могилки. Спить зимою виноградна лоза, вкрившись могилками, а на весну треба визволити її, на світ вивести зпід землі, обчистити, на тички підняти... А почнуть кущі буряном заростати — знов сапа в роботі, знов мозолі на руках. І то не раз, не двічі... Виноград любить, щоб коло нього ходити. І ходиться коло нього, як коло рідної дитини, і годиться йому, за теж і звикається до нього як до близької істоти, з життям котрої звязане власне життя, хліб, достаток... І такою дорогою стає тобі отся гнучка рослинка, що вміє віддячити за важку працю, за тверді мозолі...

А пора збирання винограду? — пригадує Замфір. Ну, це вже легка, прازیникова робота. Ціла родина бере уділ у тій праці. Любо тоді глянути на стиглу, прозору ягоду, що ледви стримує солодкий сок у тонкій скірці. Дорослі з піснями стинають стиглі китяги в коновки та носять до бочки, а весела, замурзана солодким соком дітвора, ниш-

порить попід кущами, вишукує непомічені грона. Рікою лється солодкий „муст“, починає грати — і тоді ціле село, від малих дітей, до столітніх дідів — на підпитку...

От коли-б Бог допоміг зібрати виноград та продати вино. Треба-б взяти у пана яку „фальчу“ землі, бо без поля теж погано у господарстві. Що то Маріора скаже на цю думку. А де вона? — скинув очима Замфір по винограднику.

Маріора стояла поміж кущами, мов у зелених рамцях, підперши рукою голову з замисленим обличчям.

— Маріора, а ти чого там зажурилася? Бачиш, Господь послав нам дорід. Такого дороду я не помічав у наших сусід.

— Хвалити Бога! — зітхнула молодниця.

* * *

Ясність веселого червцевого дня широке зелене море, хвилею листу вкривше скарби дороду, безжурне щебетання дівчорі, що з галасом, обмаєна виноградними гиллячками, бігла до батька — скріпили Замфірові його веселій настрій, його рожеві надії.

Сонце вже повернуло на вечірний прут. Маріора загадала зібратись до дому. Хлопці метнулись до коний, і незабаром віз стояв запряжений, готовий вирушити в дорогу. Горячі коні помахували

обтиканими виноградним листом головами, а дівчинка у вінку з гиллячки винограду тягла за собою на віз кілька стятих батьком довгих лозин з делікатним лапатим листом та позакручуваними тоненькими вусиками.

Нарешті коні рушили, каруца покотилася берегом Прута і довго ще видко було щасливі обличчя дівчорки та довгі зелені лози, що позвисавши з каруци аж до землі, колихалися від швидкого руху, немов прощаючись зі своїми подругами на винограднику...

Михайло Коцюбинський.

25. Пеначе сен.

Неначе ві сні виринають, перед моєю душею забуті тіни давньої минувшини, рисуються виразними сілуетами на тлі крайобразу мого рідного села і промовляють до мене давно нечутими, простими, тихими словами. І ворущать моє серце і витискають сльози на очі. Чи маю вас любити, тіни, сіттю слова? Чи маю виводити на денне світло те, що примерщалося міні в сонній зяві?

— — — — —

Новенька селянська хата з білими стінами, з ясними вікнами, збудована в дві половини, під насупленою стріхою, в віночку розлогих верб і яблунь, що хиляться над нею, осяяна блиском літнього, південного сонця. Відчинені сінешні двері, в хаті рух і стукіт і веселий гамір. Хто від жнив, хто з косовиці, господар і слуги прибігли на часок до дому, щоб пополюдувати. Поле близенько, широкем вінцем розкибане довкола хаток невеличкої, десятихатої слободи, то йдуть на полуденок до дому, бо нікому носити його в десять ріжних місць, де рівночасно йде робота.

— Води! Води! Ой яка шкода, що нема свіжої води! — чути голоси при столі. На подвір'ю і загалом у слободі нема криниці; в річці, що з двох сторін обливає сугорб, на яким стоїть слобода, вода тепла. Треба йти за річку, левадою, потім нивами аж під ліс до лісової криниці, що має чудову холодну воду.

Але хто піде? Нікому не хочеться йти серед полуденку. Все з'їдять робучі роти, а йому не лишать, ще й насміються.

— Іди невісточко! — лагідно промовляє баба, господарева мати, що вже три роки не злазить з печи, та доси ще держить у повній власті всю хату. Невісточка, висока, статна і гарна молодиця, ані слова не мовить, кладе ложку. хапає коновки й коромисло і весело, мов пташка, співаючи біжить через подвір'я, у садок, на леваду за річкою. Баба з печи слідить за нею очима, як вона мов метелик з червоними крилами — се її від поспіху зфалдована червона спідниця — летить далі й далі на край обр'ю, який видно крізь вікно. Ще момент, і вона вибігла по за той обр'ї і щезла з очий баби.

В хаті полуднують поспішаючи, голосно калатають деревляні ложки о посуду, гомонить весела розмова.

— А лишть там їй, — рішучо говорить баба, — вона більше робить від вас усіх.

— Уже лишено, бабуню, — озивається старша служниця Остина.

— А вона винесе вам води на ниву, то йдіть так. Адже до крпниці не близько.

І всі пополуднувавши ще раз стукнули ложками та посудом, повставали з сиджень, і повагом, як люди, що знають свою міру і свій час, виходили з хати і йшли до свого діла. Господар вийшов останній.

— А пильнуй там, Мироне, щоб не поставкували! — сказала баба.

— Ну, а від чогож я? — запитав хазяїн і якось байдужно вийшов із хати.

— Нездара ти! От іще нездара! — буркнула собі під носом баба. — Старий удовець, а заманулося молодій жінки. Щож, маєш її! Тішся нею, як квіткою, що якимось птахом занесена зацвіла в твоїм городі! Тішся, як я тішуся.

І стара не говорячи нічого більше і шевелячи своїми посинілими від старости губами взялася за куделю й веретено, що все стояли біля неї, „щоб не тратити часу марно“. Се була девіза всього її життя і вона хотіла бути вірною їй аж до смерті.

— — — — —
А невістка біжить по воду.

Весела як пташка, що з клітки випурхнула на волю. Її палкі очи впиваються красою природи і

сонячним блиском, її дівочі ще груди підносяться і хвилюють, мов у якімось зворушенню, її румяні, калинові уста мимоволі розхиляються і з них дзвінким, альтовим голосом вилітає відома дівоча пісенька :

Ти не знаєш, мій миленький,

Як мене любити?

Правов ручков за пазушку,

Лівов обіймити.

Правов ручков за пазушку

Тай полоскотати,

Лівов ручков обіймити

Тай поцілувати.

І в тій хвплі неначе сонний привид від землі виринула висока парубоча постать. Се був високий, вродливий парубок з високим чолом отіненим золотистими кучерями, з простим мов із слонової кости виточеним носом, з розкішними губами, крізь які проглядали білі, рівні зуби — ідеал сільського красеня, принада для дівчат і молодищ. Він був не тутешній, мандрований дяк, і ніхто не знав, якого він роду. Всі кликали його Нестором. Він служив у попа і разом з тим був за дяка при церкві та радував людські душі своїм чудовим голосом. Тепер ішов з косою на плечі косити попову леваду за слободою, його стежка, що виляся від села, перехрещувалася на леваді з тою стежкою,

що вела в лісок до криниці. На тім перехрестю Нестор зупинився, поки дійде до нього молодця.

— Здорова, Марисю! — мовив до неї.

— Здоров, Несторе. Куди йдеш?

— Адже бачиш, що косити. А ти по воду?

— По воду.

— Баба післала?

— Баба.

— Гаразд.

І він пішов із нею, свищучи якусь мельодію. А коли дійшли до ниви покритої буйним житом, він збочив до неї і сказав до Марисі лиш одно слівце:

— Сюди!

Вона пішла за ним і за хвилинку обоє щезли в розкішнім морі сірозолотих стебел жита, а над ними щасливо шуміли недоспілі ще колосочки, колисані ледви чутним подухом горячої, полуденної літньої години.

— — — — —

Марися прибігла до дому з водою і застала бабу біля вікна. Не мала часу здивуватися сему незвичайному фактові, бо баба мала ноги безвладні і порушитися з місця стоїло їй великого труду. Баба не дала їй отямитися, і коли почула, що Марися вже в сінях, окликнула її:

— Марисю!

— Чого вам, бабусю?

— А заглянь но до комори! Чую, що там щось недобре робиться.

Марися поставила коновці з водою і побігла до комори. Крізь отворені двері впало скісним стовпом блідозолоте денне світло до темної комори і в тім світлі Марися побачила картину, що наповнила її господарське серце правдивим жахом.

На низенькій дубовій лавці стояли там рядом здорові горшки свіжо видоєного молока. І о диво: молоко в горшках немов би кипіло, клетотіло, шуміло і клубилося і почало мов кипяток утікати з горшків, заливаючи лавку і поміст холодною піною.

— Йой, бабуню! — скрикнула Марися заламуючи руки, — а се що за диво твориться?

— Насланє, моя дитино, я вже чула серцем, що маєш якогось ворога.

— Та щож його робити? — в розпущі питала Марися дивлячись на нівеченне її добра.

— Тиж хіба не знаєш? — питає баба.

— Не знаю, бабуню! Я й нечувала такого.

— Перехрести горшки і поплещи кождий навхрест долонями та плюнь три рази на лівий бік! — навчала її баба.

Марися зробила се і молоко зараз заспокоїлося в горшках, хоч утрата його була досить значна.

А коли Марися по тій пригоді ввійшла, до хати,

баба, сидячи при вікні, з незмірним уподобаннем вдивилася в її лице і простираючи свої губи до усмішки промовила:

— Марисю, ходи до мене!

Марися наблизилася до баби і гляділа їй просто в очи.

— Ти була з ним?

— Була.

— Добре.

І стара простягла свою велику, костляву руку, обняла нею Марисю за шию, притягла близько свого лица і поцілувала її. Марися не мало здивувалася тій ніжності, бо баба буда дуже строга і ніколи не цілувала нікого.

— Ти моя доненько! — шептала баба тремтючим шептом. — Ти моя квіточко! Ти моя радість! Шкода тебе для такого нездари, як твій муж. Я знала, що ти відчуєш се їй сама. Та про те будь благословенна в Бога, що прийшла звеселити нашу хату. І приведи міні внука, щоб був гідний тебе і мав таку золоту головку, як він. А про всякі наслання не турбуйся. Я навчу тебе всього, що сама знаю. А тепер іди до свого діла, неси їм воду.

Марися мала сльози на очах і не мовлячи ані слова вийшла з хати.

Іван Франко.

З М І С Т .

стр.

1. Дорощ. (Олекса Стороженко)	3—9
2. Бузьок. (Михайло Якуів)	10—12
3. Китайська яблінка. (Стефан Ковалів)	13—24
4. Вітрогони. (Іван, Нечуй Левицький)	25—36
5. Орися. (Пант. Куліш)	37—50
6. Перекотиполе. (Григорій Квітка Основяненко)	51—67
7. Дідусь. (Богдан Лепкий)	68—73
8. Бузьки. (Тимотей Бордуляк, Ветчина)	74—77
9. Сестра жалібниця. (Олександр Кониський)	78—84
10. Дурисвіти. (Модест Левицький)	85—93
11. У полонині. (Іван Франко)	94—98
12. Ледащця. (Марко Вовчок)	99—124
13. Вуси. (Олекса Стороженко)	225—142
14. Безталанне. (Осип Федькович)	143—130
15. Обід. (Юрій Кміт)	151—185
16. Утома. Хмара. Самотний. (М. Коцюбинський)	186—189
17. Камінний хрест. (Василь Стефаник)	190—207
18. Цвіт щастя. (Богдан Лепкий)	208—214
19. В долах. (Ольга Кобилянська)	215—218
20. Мій злочин. (Іван Франко)	219—229
21. Жебрачка. (Тимотей Бордуляк)	230—246
22. Степовий гість. (Марко Вовчок)	237—262
23. Два сини. (Марко Вовчок)	263—272
24. На винограднику. (М. Коцюбинський)	273—283
25. Неначе сон. (Іван Франко)	282—288